

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Kerstin Nilsson

Äldre och dementas rättsställning

Examensarbete
20 poäng

Anna Christensen

Social- och civilrätt

Hösttermin 1999

Innehåll

SAMMANFATTNING	1
FÖRORD	6
FÖRKORTNINGAR	7
1 INLEDNING	8
2 ÅLDERDOM OCH DEMENS	11
2.1 Antalet äldre människor	11
2.2 Demens	11
2.2.1 Demensliknande sjukdomar	12
2.2.2 Diagnostisering av demens	12
2.2.3 Behandling av demens	13
2.3 Rätt diagnos viktigt för en persons rättsställning	13
3 RÄTTIGHETER OCH MÖJLIGHETER FÖR INSKRÄNKNINGAR I DESSA	15
3.1 Inledning	15
3.2 Fysisk integritet	15
3.2.1 Regeringsformen	15
3.2.2 Europakonventionen för mänskliga rättigheter	16
3.2.3 Bioetikkonventionen	16
3.2.4 International Covenant on Civil and Political Rights	17
3.2.5 Brottsbalken	18
3.3 Personlig integritet	18
3.3.1 Regeringsformen	18
3.3.2 Europakonventionen för mänskliga rättigheter	18
3.3.3 Samtycke	18
3.4 Psykisk integritet	19
3.4.1 Brottsbalken	20
3.4.2 Europakonventionen för mänskliga rättigheter	20
3.5 Möjligheter att inskränka andra personers rättigheter	20
3.5.1 Nödvarn	20
3.5.2 Nöd	21
3.5.3 Negotiorum gestio	21
3.5.4 Nöd och samtycke inom hälso- och sjukvården	22
3.6 Rättsäkerhet	23

4	DET SOCIALA OMRÅDET	24
4.1	Inledning	24
4.2	Allmänna regler om omsorg för äldre människor	24
4.3	De individuella rättigheterna	25
4.3.1	Försörjningsstöd	25
4.3.2	Annat bistånd	25
4.3.2.1	Hjälp i hemmet	25
4.3.2.2	Särskilda boendeformer	26
4.3.2.3	Rätten att flytta till annan kommun	26
4.3.3	Bistånd i annan form	27
4.3.4	Färdtjänst	27
4.3.5	Anhörig- eller närståendestöd	28
4.3.6	Avgifter för hemtjänst, särskilt boende och annat bistånd	29
4.4	Rätten att överklaga	29
4.5	Socialtjänst i utveckling – nya regler på det sociala området ?	30
4.5.1	Särskild lag om socialbidrag	30
4.5.2	Ny huvudbestämmelse om bistånd	30
4.5.3	Förstärkt anhörig/närståendestöd	31
4.5.4	Äldreförsörjningsstödet	31
4.5.5	Två lagar för verksamheten – Äldreomsorg	31
4.6	Kvalitet, tillsyn och anmälningsskyldighet inom äldreården	32
4.6.1	Kvaliteten i vården	32
4.6.2	Tillsynen över vården inom socialtjänsten	32
4.6.3	Lex Sara – anmälningsskyldighet	33
4.7	Dokumentation av utredning och åtgärder	34
4.8	Handläggning av ett äldreomsorgsärende	35
4.9	Sekretess	36
5	HÄLSO- OCH SJUKVÅRDSOMRÅDET	38
5.1	Inledning	38
5.2	Medicinskt ansvarig sjuksköterska	38
5.3	Mål- och krav för hälso- och sjukvården	40
5.3.1	Mål för hälso- och sjukvården	40
5.3.2	Krav på hälso- och sjukvården	41
5.3.2.1	God kvalitet – Tillgodose patientens behov av trygghet	41
5.3.2.2	Lätt tillgänglig vård	42
5.3.2.3	Respekt för patientens självbestämmande och integritet	42
5.3.2.4	Goda kontakter mellan patient och hälso- och sjukvårdspersonal	42
5.3.2.5	Samråd – medicinsk bedömning - information	43
5.4	Patientens rätt att klaga	44
6	TVÅNG INOM VÅRDEN	45

6.1	Inledning	45
6.2	Socialstyrelsens kungörelse med föreskrifter om förbud mot tvångsmedel inom somatisk långtidssjukvård	45
6.3	Socialstyrelsens allmänna råd om skyddsåtgärder för personer med åldersdemens i särskilda boendeformer för service och omvårdnad	46
6.4	Beskedligt och beskäftigt tvång	47
7	DET EKONOMISKA OMRÅDET	49
7.1	Inledning	49
7.2	Skyddsregler för missbruk av en äldre och dementas person ställning	49
7.2.1	Avtal	49
7.2.1.1	1924-års lag	49
7.2.1.2	Ogiltighetsgrunder i Avtalslagen	50
7.3	Informellt tillvaratagande av äldre och dementas ekonomi	51
7.3.1	Fullmakter	51
7.3.1.1	Sysslomansavtal	52
7.3.2	Andra sätt att lösa ekonomiska spørsmål på ett informellt sätt	53
7.4	Formellt tillvaratagande av äldre och dementas ekonomi	53
7.4.1	Makars ekonomiska förhållanden	53
7.4.2	Pensionsadministration	54
7.4.3	God man	54
7.4.3.1	Det medicinska kriteriet	55
7.4.3.2	Behovskriteriet	55
7.4.3.3	Det rättsliga kriteriet	55
7.4.3.4	Den gode mannens behörighet	55
7.4.4	Förvaltare	56
7.4.4.1	Det medicinska kriteriet	57
7.4.4.2	Behovskriteriet och det rättsliga kriteriet	57
7.4.4.3	Förhållandet till tredje man	58
7.4.5	Gemensamma bestämmelser för god man och förvaltare	58
7.4.5.1	Ansökan om god man eller förvaltare	58
7.4.5.2	Förfarandet vid utseende av god man eller förvaltare	59
7.4.5.3	Gode mäns och förvaltares skyldigheter	60
7.4.5.4	Kontroll av goda män och förvaltare	60
8	DET PERSONLIGA OMRÅDET	62
8.1	Inledning	62
8.2	Kort om livet i praktiken på ett vårdhem	62
8.2.1	Läkare	62
8.2.2	Kontakt med socialnämnd	62
8.2.3	Annan omvårdnad	63
8.3	God man och förvaltares befogenheter över personliga förhållanden	63
8.3.1	God man och personliga förhållanden	63
8.3.2	Förvaltare och personliga förhållanden	64
9	ANALYS OCH KOMMENTAR	65

9.1 Inledning	65
9.2 Nödrätt och samtycke	65
9.3 Socialtjänsten och hälso- och sjukvården	67
9.3.1 Socialtjänsten	67
9.3.2 Hälso- och sjukvården	68
9.4 De personliga förhållandena	68
9.5 Ekonomiska förhållanden	69
9.5.1 Inledning	69
9.5.2 God man och förvaltare	69
9.5.3 Fullmakter	70
9.6 Är FN:s principer för äldre människor uppfyllda ?	71
9.6.1 Inledning	71
9.6.2 Independence - självständighet	72
9.6.3 Participation – delaktighet, medbestämmanderätt	73
9.6.4 Care – omsorg, vård	73
9.6.5 Self-fulfillment – självförverkligande	74
9.6.6 Dignity – värdighet	74
9.7 Sammandrag av analys	75
KÄLLOR	77
Regeringens propositioner (Prop.)	77
Statens offentliga utredningar (SOU)	77
LITTERATUR	79
SKRIFTER OCH RÄTTSFALL	83
Skrifter	83
Rättsfall	83
BILAGOR	84
BIL. 1 SVENSK LAGTEXT	85
AFL - Lag (1962:381) om allmän försäkring	85
AvtL - Lag (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område	85
Lag (1924:323) om verkan av avtal, som slutits under påverkan av en psykisk störning	86
Brottsbalken (1962:700)	86
EMRK – Konvention (d.4 nov. 1950) angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna	87
FL - Förvaltningslag (1986:223)	88
Föräldrabalken (1949:381)	88
HB – Handelsbalken	91
KL – Kommunallag (1991:900)	91
Lag (1997:736) om färdtjänst	91
Lag (1997:735) om riksfärdtjänst	92
LPT – Lag (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård	93
LRV – Lag (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård	93
RF – Regeringsformen	93

SekrL – Sekretesslag (1980:100)	94
SoL – Socialtjänstlag (1980:620)	95
ÄktB – Äktenskapsbalk (1987:230)	100

Sammanfattning

År 1999 har av Förenta Nationerna utsetts som ett internationellt äldreår. Independence, participation, care, self-fulfillment och dignity är de principer som FN har antagit för att värna om äldre personer. Sveriges riksdag har ställt sig bakom dessa principer genom att 1998 anta en nationell handlingsplan för äldrepolitiken.

I Sverige fanns i januari 1999 cirka 1 500 000 pensionärer. 5 % av dessa lider av någon form av demens. De vanligaste formerna av demens utgörs av Alzheimers sjukdom och vaskulär demens. Det finns andra sjukdomar som lätt kan förväxlas med demens, t.ex. depression hos äldre människor. Diagnostisering av demens sker, för att undvika förväxlingar, utifrån tre vinklar, en medicinsk, en social och en psykologisk vinkel. Olika modeller och manualer har arbetats fram för att testa en person utifrån dessa vinklar.

Äldre personer har, precis som alla andra medborgare och invånare i Sverige, vissa grundläggande rättigheter. Dessa rättigheter kan delas upp i tre olika integritetsskydd. Det första, fysisk integritet, avser rätten till frihet för oönskade ingrepp i liv och kropp samt rätten till frihet och rörlighet. Det andra, personlig integritet, avser rätten till egen identitet och omdöme. Det tredje skyddet är psykisk integritet, som avser rätten att ha sitt privatliv i fred. Dessa rättigheter är skyddade bl.a. i regeringsformen, europakonventionen för mänskliga rättigheter och brottsbalken. Möjlighet att inskränka dessa rättigheter finns bl.a. i brottsbalken där nöd och nödvärn regleras.

För att äldre människor skall känna sig trygga krävs rättsäkerhet. Rättsäkerhet betyder att myndighetsutövning och rättskipning skall vara förutsebara genom rättsregler. Dessa rättsregler måste även i viss mån vara etiskt försvarbara för att materiell rättsäkerhet skall uppnås.

Kommunerna är de som ansvarar för all äldrevård, efter att den s.k. ädelreformen genomfördes 1992. Detta innebär att det är två lagar som reglerar vården av äldre människor. Socialtjänstlagen reglerar omsorgen i vården och hälso- och sjukvårdslagen reglerar de sjukvårdande inslagen i vården. I SoL finns allmänna regler för omsorg om äldre människor, vilka ålägger socialnämnden i kommunen att på olika sätt värna om sina äldre bl.a. genom att inrätta särskilda boendeformer för service och omvårdnad. Det finns också individuella rättighetsregler i SoL. Dessa rättigheter är uppdelade i tre kategorier, försörjningsstöd, annat bistånd och bistånd i annan form. Försörjningsstöd är detsamma som socialbidrag. Under kategorin ”annat bistånd” faller äldres rätt till hjälp i hemmet och särskilt boende. Numera har en äldre person även rätt att få denna hjälp i en annan kommun än den han vistas i. Rättigheten att få dessa hjälpbehov tillgodosedda i en annan kommun har framförallt införts för att äldre skall ha möjlighet att flytta till sina nära och kära. Kommunen får lov att ta betalt för ”annat bistånd” men avgifterna får inte uppgå till så stort belopp att den

enskilde inte har kvar tillräckliga medel för sina personliga behov, boendekostnader och normala levnadskostnader.

”Bistånd i annan form” är sådana förmåner som en kommun kan, men har ingen skyldighet till, att ge sina kommuninvånare. Väljer kommunen att ge andra förmåner måste de dock behandla sina medlemmar i kommunen lika, om det inte finns sakliga skäl för annat. Stöd till anhöriga är också en frivillig verksamhet från kommunens sida men även här måste det utges på lika villkor. 100 miljoner kronor avsätts årligen av regeringen under åren 1999-2001 för att utveckla stödet till anhöriga.

Äldre människor kan även ha rätt till att få färdtjänst om de har väsentliga problem att förflytta sig på egen hand.

Om en enskild person nekas rätt till bistånd, som kommunen är skyldig att tillhandahålla, kan beslutet överklagas hos allmän förvaltningsdomstol. Om den enskilde nekas bistånd, som kommunen frivilligt tillhandahåller, kan beslutet inte överklagas utan endast laglighetsprövas.

Reglerna om bistånd kan komma att ändras då Socialtjänstutredningen i augusti 1999 har lämnat ett förslag på åtgärder för att förbättra bl.a. biståndsverksamheten. Ett av deras förslag är att försörjningsstödet skall flyttas till en särskild lag om socialbidrag. Anledningen till detta är att försörjningsstödet för många människor idag inte är en tillfällig åtgärd, utan en löpande inkomstkälla. I samband med detta vill man även införa en lag om äldreförsörjningsstöd för att äldre människor som inte har rätt till pension skall kunna få en ekonomisk ersättning som har karaktär av långsiktig försörjningskälla. Socialbidraget skall främst tillpassas dem som behöver tillfälligt ekonomiskt bistånd.

Utredningen ger även ett förslag på en ny huvudbestämmelse om bistånd. Uppdelningen av biståndet i olika moment föreslås att upphöra och ersättas med en mer generell rättighetsreglering. Det föreslås också att kommunen, istället för sin möjlighet att ge anhörigstöd, skall åläggas en skyldighet att ge anhöriga stöd. Utredningen uppmärksammar även problemet med att äldreomsorgen är reglerad av två olika lagar, SoL och HSL, och att det finns ett behov att samordna dessa regler. Då lagarna har olika struktur och konstruktion menar de att en speciell översyn är nödvändig.

Äldreomsorgen skall ha god kvalitet, vilket bl.a. innebär att hjälpmedel och rehabilitering skall tillhandahållas samt att personalen skall ha lämplig utbildning.

Tillsynen av äldreomsorgen sköts regionalt av länsstyrelsen och centralt av socialstyrelsen. Socialstyrelsen skall följa upp och vidareutveckla socialtjänsten, t.ex. genom att ge allmänna råd.

Personalen har sedan januari 1999 en skyldighet att anmäla allvarliga missförhållanden på sin arbetsplats för den verksamhetsansvarige eller socialnämnden.

Stödinsatser, vård och behandling som ges till äldre personer skall dokumenteras. Dokumentationen skall vara saklig och objektiv och får inte innehålla några värdeomdömen. Den enskilde har insyn i dokumentationen om den utredning som gjorts tillsammans med honom. Sekretess gäller för

uppgifterna både gentemot enskilda och andra myndigheter. Uppgifter som är kränkande för den enskilde får inte lämnas ut. Vårdpersonal har tystnadsplikt om de enskildas personliga förhållanden om de inte har lagstadgad skyldighet att lämna uppgifter.

En utredning påbörjas efter att den enskilde ansökt om att få bistånd. Kan den enskilde inte ansöka själv, t.ex. på grund av demens, kan anhöriga, vårdpersonal eller biståndshandläggare hjälpa honom. Samtycke av den enskilde krävs dock om det är möjligt att erhålla. Ansökan om bistånd skall skiljas från anmälan om att någon behöver bistånd.

Kommuner skall enligt HSL erbjuda god hälso- och sjukvård till de som bor i särskilda boendeformer eller i speciellt anpassade servicelägenheter. God hälso- och sjukvård innefattar habilitering, rehabilitering, hjälpmedel och förbrukningsartiklar. Kommuner får dock inte erbjuda läkarvård som är förbehållet landstinget. Om det finns alternativa behandlingsåtgärder har den enskilde rätt att välja det alternativ som passar honom bäst. Med god vård menas även att det skall finnas en medicinskt ansvarig sjuksköterska för de boende. Denna har bl.a. att se till att nödvändiga kontakter tas med läkare, att delegering av vård är förenlig med de boendes säkerhet samt en skyldighet att anmäla till HSAN om någon drabbats eller det finns risk för att någon drabbas av allvarlig skada eller sjukdom. Målet med hälso- och sjukvården är en god hälsa och en vård på lika villkor. Vården skall ges med respekt för alla människors lika värde och den enskilde människans värdighet. Företräde skall ges till den som har störst behov. Kravet på hälso- och sjukvården är att den skall ge god vård av god kvalitet som ger den enskilde personen trygghet. Vården skall vara lätt tillgänglig och respektera den enskildes självbestämmande och integritet. En god kontakt mellan personal och patient skall ges. Det skall samrådas med patienten på grundval av en medicinsk bedömning och patienten skall även få erforderlig information.

Om en patient känner sig felbehandlad kan han som sista utväg anmäla detta till HSAN. Dessa betalar dock inte ut någon ersättning utan om man vill ha det får man väcka en skadeståndstalan eller kräva ersättning från patientförsäkringen.

För att använda tvång mot någon person krävs enligt regeringsformen stöd i lag. Vad gäller äldre personer finns det föreskrifter och allmänna råd från socialstyrelsen som behandlar tvång. Sängsele och fixeringsanordningar av annat slag får inte användas utom i vissa undantagsfall. Äldre och dementa personer får inte heller låsas in men serviceboende kan använda sig av lås som är svåra, men inte omöjliga, att öppna. Generella och individuella larm kan användas för att varsla personal om att någon är på väg ut. Det förekommer ett s.k. beskedligt tvång av äldre och dementa som inte är förenligt med grundlagsskyddet i RF. Beskedligt tvång kan utgöras av att medicin, som den dementa vägrat att ta, blandas i maten för den dementas bästa. Blandade meningar finns om detta förfarande. Beskäftigt tvång, d.v.s. tvång som inte tillgodoser den äldres intresse, utan används för att underlätta för personalen, är däremot aldrig tillåtet.

Då en person inte längre har rättslig handlingsförmåga finns regler som skyddar honom mot otillbörliga förfaranden från andra människor. Om en person ingått ett avtal under påverkan av en psykisk störning blir avtalet ogiltigt enligt en lag från 1924. Det finns även andra ogiltighetsgrunder att använda sig av. I avtalslagen finns dels en regel som ogiltigförklarar ett avtal som tillkommit genom att någon utnyttjat den andra partens trångmål, lättsinne, oförstånd eller beroende ställning och dels en regel som ogiltigförklarar ett avtal som tillkommit i strid mot tro och heder. Slutligen kan ett avtal jämkas eller helt lämnas utan hänseende om det innehåller oskäliga avtalsvillkor.

Ett informellt sätt att tillvarata någons ekonomi är att använda sig av fullmakt. Man skall ha rättslig handlingsförmåga för att skriva en fullmakt men rättshandlingen blir först ogiltig om någon påpekar bristen. En fullmakt kan avse en bestämd rättshandling eller vara generellt utfärdad. Om en person mister sin rättsliga handlingsförmåga efter utfärdandet av fullmakten kan den inte återkallas och fortsätter troligtvis att gälla om inte någon anmäler missbruk av den. Om en person får förvaltare utsedd för sig upphör alla fullmakter han utfärdat att gälla. I Danmark använder man sig av generalfullmakter som avser att gälla efter att någon blivit t.ex. dement. Dessa fullmakter har vissa formkrav, handlingen skall bevitnas av två personer och noteras hos myndighet.

En svensk fullmakt kan vara förenad med ett uppdrag och regler om syssloman inträder då. Reglerna innebär att sysslomannen har redovisningsplikt för vad han företar sig.

Om det inte finns någon fullmakt och inte heller någon som formellt tillvaratar den äldre och dementas ekonomi kan banker använda sig av tillfälliga lösningar för att hjälpa de anhöriga.

En make har formell rätt att tillvarata den andre makens ekonomi, när denne inte längre själv kan göra det. Detta gäller dock bara den ekonomi som rör familjens löpande underhåll. Övriga tillgångar får inte röras om inte detta överenskommit tidigare under äktenskapet.

En äldre eller dements pension kan formellt tillvaratas av en anhörig eller av kommunal myndighet när denne inte själv är kapabel till det. Denna pensionsadministration kan gälla hela eller delar av pensionen.

Att utse någon till legal ställföreträdare för en annan är att formellt tillvarata någon annans ekonomi. Det finns två former för legalt ställföreträdarskap, god man och förvaltare. En god man kan utses för någon som p.g.a. sjukdom, psykisk störning försvagat hälsotillstånd eller likande förhållanden behöver hjälp med att bevaka sin rätt, förvalta sin egendom eller sörja för sin person. Det krävs samtycke av den för vilken god man skall anordnas, om inte den enskildes tillstånd hindrar att hans eller hennes mening inhämtas. Den som har en god man får själv utföra rättshandlingar på samma områden om han vill det.

En förvaltare kan utses efter samma kriterier som en god man om någon är ur stånd att vårda sig eller sin egendom. En förvaltares uppdrag kan avse

viss egendom eller angelägenhet. Förvaltaren har ensam rådighet över den egendom som omfattas av uppdraget.

Den som är rättrådig, erfaren och i övrigt lämplig kan utses som god man eller förvaltare. Släktingar kan således utses om de uppfyller dessa kraven. Ansökan om god man eller förvaltare kan göras av den saken berör, överförmyndaren eller av närmaste släktingar. Rätten kan även självmant ta upp frågan om anordnande av god man och förvaltare. Gode män och förvaltare har redovisningsplikt över sin förvaltning och skall alltid handla på det sätt som bäst gagnar den enskilde. Överförmyndaren kontrollerar gode mäns och förvaltares verksamhet. Länsstyrelsen kontrollerar i sin tur överförmyndaren.

Förvaltare och gode män kan även ha i uppdrag att ta hand om den enskildes personliga förhållanden. Man har valt att behålla denna möjlighet, dels för att det anses vara en svår gränsdragning mellan frågor av ekonomisk natur och spörsmål av mer personlig natur och dels för att den gode mannen eller förvaltaren behöver ha kännedom om den enskildes personliga förhållanden för att hans medel skall kunna användas till hans nytta.

En god man har dock kravet på sig att huvudmannen skall samtycka till de årgärder som han anser vara nödvändiga, såvida inte denne på grund av sitt tillstånd varit ur stånd att ge uttryck för sin mening eller dennes mening av annan orsak inte har kunnat inhämtas.

En förvaltare har, som tidigare nämnts, ensam rådighet över den enskildes egendom och företräder denne i alla angelägenheter som omfattas av uppdraget. Då det gäller personliga förhållanden skall den enskilde dock tillerkännas viss självständighet. I allmänhet bör den enskilde själv få bestämma i frågor rörande hans boende och innehållet i erbjuden vård.

Förord

Detta arbete är en examensuppsats om 20 poäng som avlagts vid juridiska fakulteten i Lund 1999.

Intresset för äldre och dementas rättigheter väcktes då jag som utbytesstudent vårterminen 1999 studerade i Köpenhamn. Dorthe Vennemose Buss undervisade då om dementas rättigheter i en kurs kallad ”Personers Rettigheder”. Vi drillades till att fundera och undersöka vilka rättigheter dementa personer har i Danmark och även hitta de ställen där skyddet inte var så gott. Dorthes enorma engagemang för området smittade av sig och jag vill rikta ett stort tack till henne dels för den kunskap hon förmedlade och dels för hennes vänlighet att skänka ett exemplar av sin avhandling, som varit vägledande för mig under skrivandets gång.

Jag vill även rikta ett stort tack till min handledare, Anna Christensen, dels för att hon var villig att vara min handledare och dels för att hon haft vänligheten att läsa och kommentera arbetet under dess gång.

Det finns brister i arbetet som beror på tids- och platsbrist. Jag anser själv att den största bristen är, att de regler som berörs inte jämförts med praktiken på området. Jag har inte heller haft tid att kontrollera hur många människor som berörs av de olika reglerna. Ett försök har dock gjorts för att sätta sig in i praktiken genom intervjuer med vårdgivare på vårdhem i Helsingborg. Jag vill speciellt tacka dessa, Lisbeth Nilsson och Catarina Cederholm, för att de besvarat mina frågor och diskuterat äldre och dementas livssituation med mig.

Slutligen vill jag nämna min far, som 1986 dog till följd av Alzheimers sjukdom, som jag tänkt på under hela arbetets gång.

Helsingborg i December 1999

Kerstin Nilsson

Förkortningar

AFL	Lag (1962:381) om allmän försäkring.
AvtL	Lag (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område.
BrB	Brottsbalken.
EMRK	Konvention (d. 4 nov. 1950) angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.
ERD	Europeiska Domstolen för Mänskliga Rättigheter.
FB	Föräldrabalken.
FL	Förvaltningslag (1986:223).
FN	Förenta Nationerna.
FYSHO	Förordning (1998:1513) om yrkesverksamhet på hälso- och sjukvårdens område.
HB	Handelsbalken.
HSAN	Hälso- och sjukvårdens ansvarsnämnd.
HSL	Hälso- och sjukvårdslag (1982:763).
ICCPR	International Covenant on Civil and Political Rights.(Adopted 16 December 1966, in force 23 March 1976).
ICESCR	International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. (Adopted 16 December 1966, in force 3 January 1976).
KL	Kommunallag (1991:900)
LPT	Lag (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård.
LRV	Lag (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård.
LYHSO	Lag (1998:531) om yrkesverksamhet på hälso- och sjukvårdens område.
MAS	Medicinskt ansvarig sjuksköterska.
PRO	Pensionärernas riksorganisation.
RF	Regeringsformen.
RÅ	Regeringsrättens årsbok.
SekrL	Sekretesslag (1980:100)
SoL	Socialtjänstlag (1980:620).
SPI	Sveriges pensionärers intresseparti.
SvJt	Svensk Juristtidning.
T:FA	Tidsskift for Familie- og Arveret.
UfR	Ugeskrift fra retsvæsen.
ÄDEL	Äldredelegationen. (ädelreformen är alltså den reform som genomfördes av äldredelegationen).
ÄktB	Äktenskapsbalken.

1 Inledning

I april 1998 överlämnades till riksdagen en nationell handlingsplan för äldrepolitiken¹. Propositionens huvudsakliga mål är trygghet, kvalitet och delaktighet för de äldre². Med trygghet avses bl.a. ett stabilt pensionssystem och en tillräckligt utbyggd och fungerande äldreomsorg. Kvaliteten avser att de äldre skall ha ett aktivt och oberoende liv samt att de som arbetar inom omsorg och vård är tillräckliga i antal och har goda kunskaper. Genom delaktighet skall de äldre kunna påverka sin vardag och tas på allvar i samhällslivet. Med delaktighet avses även att de anställda skall ha inflytande i arbetet³.

Denna nationella handlingsplan för äldrepolitiken, som riksdagen ställde sig bakom i juni 1998, har sin grund i Förenta Nationernas deklaration med principer för äldre personer, som antogs av den 46:e generalförsamlingen 1991⁴. Dessa principer utgörs av⁵,

- Independence (Tillgång till bl.a. mat, kläder, hälsovård och någon slags inkomst.)
- Participation (Vara integrerade i samhället, kunna påverka beslut rörande detta, etc.)
- Care (Få vård, rehabiliteringsmöjligheter o.s.v.)
- Self-fulfillment (Ägna sig åt åtgärder som utvecklar deras potential, tillgång till kulturella, spirituella och läromässiga tillgångar i samhället.)
- Dignity (Inte utsättas för psykisk eller mental skymf, behandlas värdigt oavsett ålder, etnisk bakgrund eller ekonomisk status.)

Europarådets ministerkommitté har också uppmärksammat de äldre då de i februari 1999 gav ut en rekommendation⁶ till skydd för äldre personer som är oförmögna att ta hand om sig själv⁷. Rekommendationen innehåller ett antal principer medlemsstaterna skall ta i beaktande då de utvecklar eller omarbetar de nationella lagarna gällande oförmögna äldre. Åtgärden ansågs vara nödvändig, dels på grund av det ökande antalet äldre, och dels för det faktum att familjer inte alltid har möjlighet att ta hand om sina mentalt och fysiskt sjuka släktingar. Principerna utgörs av att de skyddsåtgärder som antas inte automatiskt skall resultera i att den enskildes rättsliga

---

¹ Prop. 1997/1998:113.

² Nationell handlingsplan för äldrepolitiken. Mål, inriktning och förslag till åtgärder. En kort version av regeringens proposition 1997/1998:113, s.2.

³ Nationell handlingsplan för äldrepolitiken, a.a., s.3.

⁴ Nationell handlingsplan för äldrepolitiken, a.a., s.4.

⁵ United Nations Principles for Older Persons, Bil. 4.

⁶ Council of Europe proposes guidelines for protection of incapable adults, Bil. 3.

⁷ Europarådet använder termen ”incapable adults” och menar härmed äldre som är oförmögna, p.g.a. försvagning eller otillräcklighet, i sin personliga förmåga av att ta vara på sina egna intressen. Nedan skriver jag endast äldre då jag avser ”incapable adults”.

handlingsförmåga försvinner helt och hållet. Intresset för och välbefinnandet av de äldre skall vara viktigast av allt och de äldres vilja och känslor skall beaktas. Om det är möjligt, skall skyddsåtgärder begränsas tids- och föremålsmässigt och omprövas periodiskt. Då den nationella lagen ger en person kraft att vara företrädare för en äldre person, utan ingripande av en rättslig eller administrativ myndighet, skall denna kraft vara begränsad och föremål för skyddsåtgärder. Rekommendationen hänvisar till bioetikkonventionen⁸ som innehåller principer som skyddar äldre inom hälso- och sjukvården.

I anledning av detta, samt att år 1999 av FN utsetts till ett internationellt äldreår, anser jag det vara ett utmärkt tillfälle att skriva ett examensarbete om äldre och dementa personers rättigheter.

Arbetet är till största delen deskriptivt då det redogör för de olika rättsområden som berör våra äldre och dementa. Syftet är att förena dessa regler för att få en generell överblick över äldre och dementas rättigheter. Indelning av arbetet har därför skett, efter en inledande rättighetsgenomgång, i olika områden såsom det sociala-, det hälso- och sjukvårdande-, det ekonomiska och det personliga området. Jag har valt att göra en analys av materialet i slutet av arbetet. Syftet med analysen är att se om de regler som finns är tillräckliga och väl fungerande eller det måhända skulle behövas någon översyn av lagstiftaren. Av intresse är också att se om de principer som FN ställt upp kan anses vara uppfyllda.

Då det är ett mycket omfattande ämne jag valt har jag fått göra en del avgränsningar. De regler som berör familjeområdet, såsom skilsmässa och testamenten tas inte alls upp. De teoretiska reglernas praktiska användning har inte heller kunnat kontrolleras så jag kan inte svara för om arbetet är till fullo överensstämmande med verkligheten. Jag har dock genom intervjuer med vårdgivare försökt att skapa mig en viss uppfattning om reglernas tillämplighet. Av utrymmesskäl har jag också valt att helt utesluta den historiska utvecklingen av äldre och dementas rättigheter. Intresse finns dock för att vidareutveckla detta arbete och komplettera det vid ett senare tillfälle i livet.

Min metod har varit att objektivt redogöra för de regler som finns och jag har framförallt använt mig av primärkällor såsom lagförarbeten och regeringsförslag. När dessa varit svårtillgängliga eller otillräckliga har jag sökt mig till den doktrin som anses vägledande på området.

Vad gäller terminologiska lösningar har jag valt att använda endast maskulina pronomen. Skälet till detta är endast upprepnings- och tidsbesparande. I de kapitel som handlar om förvaltare har jag konsekvent vägrat att kalla den, som får en förvaltare utsedd, som huvudman vilket det gör både i förarbeten och proposition oavsett om uppdraget är begränsat eller ej. Jag har istället valt att kalla honom för "den enskilde". Detta uttryck används i lagtexten. Min kritik mot ordvalet "huvudman" är inte

---

⁸ Europarådets konvention om skydd av mänskliga rättigheter och mänsklig värdighet i förbindelse med användelse av biologi och läkarvetenskap, Oveido den 4 april 1997, Bil. 2.

ensam, med glädje såg jag att lagrådet reagerat mot detsamma och deras kritik medförde att termen ”den enskilde” används i lagtexten⁹.

Vissa svårigheter med arbetet har funnits då det mig veterligen inte finns någon juridisk heltäckande sammanställning i ämnet. Stor betydelse har därför Dorthe Vennemose Buss bok haft för mig. Denna bok är en doktorsavhandling som 1999 avlagts vid den juridiska fakulteten på Köpenhamns Universitet. Svårigheter har även funnits då många nyliga ändringar, t.ex. på socialtjänstlagens område, har gjort att den doktrin som finns ofta är inaktuell. Jag har därför i många fall endast haft förarbeten och lagförslag att tillgå.

Arbetet har disponerats på så sätt att det först förklaras vad demens är och hur antalet äldre människor kommer att stiga med åren. En allmän redogörelse för rättigheter och möjligheter att inskränka dessa följer efter det. I kapitel 4 -8 går jag därefter igenom de olika rättighetsområden som direkt rör äldre och dementa personer. Slutligen följer en analys av reglerna och tankar kring dessa.

Den lagtext jag anser vara mest betydelsefull, bioetikkonventionen, FN:s principer för äldre människor och Europarådets rekommendationer om lagstiftning för äldre människor, har bifogats som bilagor för att underlätta för läsaren.

---

⁹ Walin, Gösta, Föräldrabalken och internationell föräldrarätt, 1996, s.371, fotnot. 21.

2 Ålderdom och demens

2.1 Antalet äldre människor

Den 1 januari 1999 var Sveriges totala folkmängd 8 854 322 personer. Personer mellan 65-79 år upptog 12,5 % av dessa vilket motsvarar ca 1 100 000 personer. Gruppen av personer mellan 80 år till livets slut var 4,9 %, vilket är ca 430 000 personer¹⁰. Antalet pensionärer i Sverige var således strax över 1 500 000 den 1 januari 1999.

Antalet personer över 65 år kommer under de närmsta fem åren att vara relativt konstant. Därefter börjar en ökning som förväntas bli starkast på 2010-talet och decennierna därefter. Persongruppen som är 80 år eller äldre förväntas öka kraftigt ett tiotal år framåt för att sedan plana ut. En kraftig ökning förväntas sedan igen på 2020-talet¹¹.

2.2 Demens

Ordet demens härstammar från latinets dementia vilket betyder förstånds förlust eller från sina sinnen. Demens används idag som ett samlingsbegrepp för ett antal olika sjukdomar. Den gemensamma faktorn för dessa olika sjukdomar är att de alla *”innebär en fortskridande nedsättning av funktioner som varje vuxen människa har haft och som en efter en går förlorade”*¹².

Ca 5 % av befolkningen över 65 år lider av någon form av demens. Bland åldersgruppen 80 år och äldre stiger siffran till 20 %¹³.

De två vanligaste formerna för demens är Alzheimers sjukdom och vaskulär demens.

Alzheimers sjukdom är den vanligaste formen för demens och utgör ca 60 % av alla fall. Vid denna sjukdom dör nervcellerna i en allt ökande grad, framförallt i hjärnans tinning- och hjässglob¹⁴.

Vaskulär demens eller blodkärlsdemens är den näst vanligaste formen för demens och beror på störningar i hjärnans genomblödningssystem¹⁵.

Andra former för demens är t.ex. frontallobsdemens, demens till följd av kroniskt alkoholmissbruk och demens orsakad av AIDS¹⁶.

---

¹⁰ Årsbok för Sveriges kommuner, 1999, SCB, s.87.

¹¹ Prop. 1997/98:113, s.17.

¹² Bråne, Görel, Att bedöma demens med GBS-skalan, 1997, s. 13 f.

¹³ Dencker, Sven Jonas, Alzheimer och senildemens – en handbok, 1992, s.21. Jfr Bråne, Görel, Att bedöma demens med GBS-skalan, 1997, s.13.

¹⁴ Demens, skrift från den riksomfattande upplysningskampanjen, Hjärnåret 1999.

¹⁵ Demens, skrift från den riksomfattande upplysningskampanjen, Hjärnåret 1999.

¹⁶ Bråne, Görel, Att bedöma demens med GBS-skalan, 1997, s. 14.

2.2.1 Demensliknande sjukdomar

Depression är en vanlig psykisk störning hos äldre människor och är lätt att förväxla med demens. Man kallar t.o.m. en sjukdom för pseudodemens som betyder en depressiv falsk demens med både depressiva symptom och en försämring av minnesfunktioner och andra intellektuella funktioner. Orsaken till försämringen av de intellektuella funktionerna beror inte på organiska hjärnskador utan på känsla av meningslöshet i livet, okunnighet och ovärdighet, brist på intressen m.m. Pseudodemensen försvinner i de flesta fall när depressionen botas¹⁷.

Förvirringstillstånd (delirium) är en annan sjukdom som kan förväxlas med demens. Tillståndet beror på en ämnesomsättningsstörning i hjärnan som leder till en medvetanderubbning och nedsatt intellektuell förmåga. Sjukdomen tar sig uttryck i koncentrationssvårigheter och svårigheter att bibehålla uppmärksamhet. Saker och människors avsikter tolkas fel. I allmänhet utvecklas förvirringstillståndet i perioder och kan variera från överaktivitet till djup apati. Orsaken till sjukdomen anses av många vara biverkningar och förgiftningar av läkemedel. Förvirringstillstånden går som regel över på några dagar¹⁸.

Hjärnskador till följd av fall, tumörer, syrebrist eller kemiska förgiftningar kan sammanblandas med demens. Tal, sinnesfunktioner och orienteringsförmåga kan påverkas av dessa. Oftast är det dock endast ett område en person med någon slags hjärnskada har svårt att hantera. T.ex. vid afasi har personen förståelse- och talsvårigheter som beror på hjärnskador inom ett speciellt område i hjärnan. Afasi förekommer även vid Alzheimers sjukdom men i regel endast när sjukdomen är långt framskriden¹⁹.

2.2.2 Diagnostisering av demens

En demensutredning sker utifrån tre olika vinklar, en medicinsk undersökning, en social utredning och en psykologisk undersökning²⁰. Ett sätt att diagnostisera demens sker utifrån en manual som arbetats fram av en grupp experter från olika länder. Manualen, Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders (DSM), delar in demenssjukdomarna efter sjukdomsorsakerna. Sjukdomarna har olika orsaker men liknar varandra symptomatiskt. Två krav ställs för att en person skall få en demensdiagnos, för det första skall han ha minnesstörningar och för det andra skall minst en av hans mentala funktioner vara nedsatt, t.ex. förmågan att klara vardagliga aktiviteter, eller skall han uppvisa personlighetsförändring²¹.

---

¹⁷ Ruth, Jan-Eric, Eloniemi, Ulla, Omvårdnad vid demens, 1991, s. 27.

¹⁸ Ruth, Jan-Eric, Eloniemi, Ulla, a.a. s. 24 f.

¹⁹ Ruth, Jan-Eric, Eloniemi, Ulla, a.a., s. 28 f.

²⁰ Bråne, Görel, Att bedöma demens med GBS-skalan, 1997, s. 22.

²¹ Bråne, Görel, a.a., s.14.

Det psykologiska testet kan utföras efter en amerikansk modell, The Mental Status Examination (MSE). Första delen av testet undersöker patientens sinnesstämning, en annan del innehåll och flöde av patientens tankar. Sedan undersöks patientens iakttagelse-, och verksamhetsförmåga. Med iakttagelseförmåga menas förmågan att se, höra och känna.

Verksamhetsförmågan relaterar till vanliga, vardagliga och nödvändiga verksamheter såsom att äta, sova, tänka och röra sig. Nästa del i testet undersöker patientens orienteringsförmåga i tid och rum och efter det ett minnestest. Tre minneskategorier undersöks, omedelbart minne, närminne och långtidsminne. Slutligen undersöks patientens sociala omdömesförmåga med en fråga som t.ex. skulle kunna vara: Om du är och handlar i ett stort varuhus och någon skriker det brinner, vad skulle du göra då ?

Det finns även ett Mini-Mental Status Examination som inte är ett så omfattande test som ovan och kan användas om misstankar uppkommer om att allting inte står rätt till²².

2.2.3 Behandling av demens

För behandling av Alzheimers sjukdom har stora framsteg gjorts vad gäller symtomatisk behandling av sjukdomen. Tre läkemedel finns registrerade på indikationen Alzheimers sjukdom och de hämmar det enzym som bryter ner en signalsubstans och därigenom ökar halten av signalsubstans igen.

Den vaskulära demensen, som orsakas av mindre blodproppar, kan förebyggas genom en låg dos av acetylsalicylsyra²³.

2.3 Rätt diagnos viktigt för en persons rättsställning

För att visa hur viktigt det är för en persons rättsställning att få rätt diagnos när man blir äldre, skall jag gå igenom ett danskt rättsfall från 1997 som vi kan kalla släktgårdsfallet²⁴.

1995 blev en 83-årig dansk man (A) omyndigförklarad, både i ekonomiskt och personligt hänseende. Detta skedde på grund av att en läkare ställt diagnosen medelsvår demens. Anmodan om omyndigförklaring hade gjorts av maken som sedan dog. Saken fördes då vidare av den ena sonen (B) som sedermera blev utsedd till A:s förmyndare. A:s dotter (D) stödde tanken på omyndigförklaring. Det gjorde inte den andra sonen (C) som stod på sin fars sida. A ansökte om, med hjälp av C, att få omyndigförklaringen upphävd. A ägde en stor lantbruksegendom, släktgården, som hans numera bortgångna fru med stöd av B och D redan före omyndigförklaringen ville sälja. Då bodelningen efter maken gjordes såldes släktgården mot A:s och C:s vilja.

---

²² Silberfield, Michel, When the mind fails. A guide to dealing with incompetency, 1994, s.99 ff.

²³ Demens, skrift från den riksomfattande upplysningskampanjen, Hjärnåret 1999.

²⁴ T:FA 1998.122.

Nu till turerna hos olika läkare: I mars och i augusti 1995 bedömde en läkare att A led av medelsvår demens. Denna läkare var inte specialist på äldre människor. I oktober 1995 bekräftade en psykiatriker detta och tillade att det troligen rörde sig om Alzheimers sjukdom.

I april 1996 träffar A en annan psykiatriker som håller fast vid medelsvår demens och Alzheimers men menar att symptomen lättat sedan sista undersökelsen. I maj samma år fastställer den första läkaren sin diagnos utan att undersöka A. I oktober 1996 undersöks A av en psykiatrisk överläkare. Han avfärdar Alzheimersdiagnosen då det inte skett någon förvärring av A:s tillstånd på 1 ½ år. Han menar att det inte finns någon grund för personlig omyndiggörelse.

Detta bekräftades i april 1997 av en annan psykiatrisk överläkare. En specialläkare i psykiatri fick sista ordet och sa att A led av lätt demens, inte vaskulär demens eller Alzheimers sjukdom, utan lätt demens till följd av en våldsam psykisk överbelastning som pågått i 4 år. Omyndigförklaringen upphävdes i december 1997.

3 Rättigheter och möjligheter för inskränkningar i dessa

3.1 Inledning

Som invånare och medborgare i Sverige har man vissa grundläggande rättigheter. Dessa rättigheter finns reglerade på olika ställen, en del finns i regeringsformen och andra finns i internationella konventioner. De grundläggande rättigheterna har ofta en grund i etiska principer såsom att alla personer har rätt till självbestämmande och integritet.

Självbestämmande (autonomi) betyder att varje människa har rätt att bestämma över sitt eget liv både i ekonomiskt och personligt hänseende. Integritet betyder okränkbarhet, orubbat tillstånd eller självständighet²⁵. Integritetsbegreppet har även definierats som respekt för människan i psykiskt, fysiskt och personligt hänseende²⁶. Integritet blir alltså ett vidare begrepp än självbestämmande då individer som inte har självbestämmande (t.ex. omyndiga, foster och lik) har krav på respekt. Integritetsskyddet är alltså lika för alla individer medan självbestämmande kan graderas efter individens förståelse för rättshandlingar och dess konsekvenser²⁷. Principen om en rätt till självbestämmande i personligt hänseende kan delas upp i tre grupperingar²⁸,

- Fysisk integritet (rätten till frihet för oönskade ingrepp i liv, kropp samt frihet och rörlighet).
- Personlig integritet (rätten till egen identitet och eget omdöme).
- Psykisk integritet (rätten till att ha sitt privatliv i fred).

Nedan avses det att se på våra lag- och konventionsrättigheter utifrån dessa tre element samt att klargöra under vilka förutsättningar det är möjligt att inskränka dessa rättigheter.

3.2 Fysisk integritet

Fysisk integritet avser rätten till frihet för oönskade ingrepp i liv och kropp samt rätten till frihet och rörlighet.

3.2.1 Regeringsformen

I 2 kap. 4-8 §§ RF regleras de ”kroppsliga fri- och rättigheterna”. Detta är bl.a. förbud mot dödsstraff, kroppsstraff, tortyr, skydd för den kroppsliga

²⁵ Prisms främmande ord, 1984, s.209.

²⁶ Dubeck, Inger, Personers Rettigheder, 1997, s.42.

²⁷ Syse, Aslak, Rettssikkerhet og livskvalitet for utviklingshemmete, 1995, s. 415.

²⁸ Dubeck, Inger, Personers Rettigheder, 1997, s.42.

integriteten i övrigt samt mot frihetsberövanden²⁹. Dessa regler kan sägas utgöra ett skydd mot den fysiska integriteten.

Enligt RF 2:12 får vissa fri- och rättigheter begränsas genom lag eller i vissa fall genom annan författning, d.v.s. de är relativa och inte absoluta³⁰.

Reglerna rörande skydd mot påtvingat kroppsligt ingrepp, 6 § RF och skyddet mot frihetsberövande, 8 § RF hör till dessa relativa rättigheter.

Reglerna rörande psykiatrisk tvångsvård är ett bra exempel på att skyddet mot frihetsberövande kan inskränkas³¹.

Absoluta rättigheter är skyddet mot dödsstraff och tortyr, RF 2:4-5. Inga begränsningar får finnas rörande dessa rättigheter.

3.2.2 Europakonventionen för mänskliga rättigheter³²

1995 blev EMRK gällande lag i Sverige. Ingen lag eller föreskrift får meddelas i strid med denna konvention, RF 2:23.

Artikel 3 i EMRK säger att ingen må utsättas för tortyr eller omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning. Medicinska försök och behandling av läkare omfattas av artikeln³³.

Artikel 5 reglerar envars rätt till frihet och personlig säkerhet. Friheten kan dock berövas i enlighet med andra styckets uppräknade fall och om det finns reglerat i lag. I art 5.1.e sägs att man kan berövas friheten om man är sinnessjuk. I den engelska texten står det ”unsound mind”. ERD har tagit ställning till termen ”persons of unsound mind” i fallet *Winterwerp v Nederländerna*³⁴. De sa då att termen inte kunde ges en definitiv tolkning då den medicinska professionens förståelse för mentala störningar fortfarande var under utveckling³⁵. Dorte Vennemose Buss menar i sin bok att under alla omständigheter måste medelsvår till svår demens vara omfattat av detta undantag³⁶.

3.2.3 Bioetikkonventionen³⁷

Konventionen om skydd av mänskliga rättigheter och mänsklig värdighet i förbindelse med användelse av biologi och läkarvetenskap slöts i Oveido den 4 april 1997. Konventionen är signerad men ännu inte ratificerad av Sverige. Med hopp om att konventionen inom snar framtid ratificeras av Sverige väljer jag att ta med den bland rättigheter. Konventionen är dock inte bindande för Sverige.

---

²⁹ Strömberg, Håkan, Sveriges Författning, s.73.

³⁰ Strömberg, Håkan, a.a., s.74 ff. och s.77 ff.

³¹ Lag (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård, 3 §.

³² Konvention (d.4 nov. 1950) angående skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna.

³³ Harris, O'Boyle, Warbrick, Law of the European Convention of Human Rights, s.73.

³⁴ *Winterwerp v Netherlands*, A 33 (1979).

³⁵ Harris, O'Boyle, Warbrick, Law of the European Convention of Human Rights, s.122.

³⁶ Buss, Dorte Vennemose, *Dementes retsstillning*, s. 29.

³⁷ Europarådets konvention om skydd av mänskliga rättigheter och mänsklig värdighet i förbindelse med användelse av biologi och läkarvetenskap, Oveido den 4 april 1997, Bil. 2.

Konventionens övergripande mål är att skydda människornas värdighet och identitet och garantera alla respekt för deras integritet och andra rättigheter i förbindelse med användningen av biologi och läkarvetenskap³⁸.

Artikel 3 framhäver en likhetsprincip då det gäller att länderna skall skapa lika tillgång till dess hälsovårdande erbjudanden. Denna regel skapar dock inga individuella rättigheter utan är mer att se som en målinriktad artikel.

Artikel 5 däremot berör en persons individuella rättigheter genom att ingen behandling/inget ingrepp får företas mot den berörda personens fria och informerade samtycke.

Vad gäller personer som inte har förmåga att lämna samtycke finns särreglering. Artikel 6.3 som berör vuxna personer som inte kan ge samtycke, säger att en behandling endast får äga rum om det finns bemyndigande från en representant eller en myndighet för denna person, som är föreskriven i lag. Personen behandlingen berör skall så långt som möjligt involveras i samtyckesproceduren.

Artikel 7 gäller sinnessjuka personer och där sägs det att man kan behandla dessa för sin sinnessjukdom utan samtycke om det finns risk för allvarlig skada på deras hälsotillstånd om behandlingen inte företas. Regeln torde främst beröra de som är intagna under LPT.

Artikel 8 gäller nödsituationer och en läkare är då tillåten att behandla utan samtycke.

Artikel 9 säger att då en person tidigare uttryckt sin åsikt om behandling och då behandlingen skall företas inte längre kan uttrycka denna åsikt skall hänsyn tas till detta ställningstagande. T.ex. livstestamenten är uttryck för sådana åsikter.

Artikel 10 gäller rätt till vetskap om alla upplysningar som är insamlade om ens hälsotillstånd. Man har även rätt till att inte få vetskap om dessa upplysningar.

Artiklarna 11-14 reglerar behandlingar rörande den mänskliga arvsmassan, art 15-18 vetenskaplig forskning och art 19-20 organtransplantationer.

3.2.4 International Covenant on Civil and Political Rights

1966 antogs två konventioner rörande mänskliga rättigheter av FN. En heter International Covenant on Civil and Political Rights och den andra heter International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights³⁹. Staterna som ratificerat ICCPR har plikt att respektera och säkra dess fundamentala mänskliga rättigheter genom lag. ICESCR är mer en målorienterad konvention där det inte finns några direkta sanktionsmöjligheter. Artiklarna 1 i båda konventionerna stadgar att alla människor har självbestämmanderätt.

I artikel 7 ICCPR krävs det frivilligt samtycke av en individ för att han/hon skall kunna underkastas medicinska eller vetenskapliga experiment. ICCPR artikel 10 kräver att alla som blivit berövade friheten skall behandlas mänskligt och med respekt för dess inneboende värdighet.

---

³⁸ Bioetikkonventionen art. 1.

³⁹ Förkortas ICCPR respektive ICESCR.

3.2.5 Brottsbalken

BrB reglerar dels förhållandet individer emellan och dels individer/myndigheter emellan.

Även i brottsbalken finns det regler som skyddar den fysiska integriteten. Tredje kapitlet i BrB reglerar brotten mot liv och hälsa. Det är t.ex. tillräckligt med oaktsamhet för att bli straffad för vållande till kroppsskada eller sjukdom, BrB 3:8.

Fjärde kapitlet i BrB reglerar brotten mot frihet och frid. Enligt dess 2 § är det straffbart att beröva någon friheten genom att bortföra eller inspärta honom. Brottet är olaga frihetsberövande.

3.3 Personlig integritet

Personlig integritet avser rätten till egen identitet och omdöme.

3.3.1 Regeringsformen

I 2 kap. 1-3 §§ regleras de positiva och negativa opinionsfriheterna. De positiva opinionsfriheterna utgörs av yttrande-, informations-, mötes-, demonstrations-, förenings- och religionsfrihet. De negativa opinionsfriheterna, negativ yttrande-, mötes-, demonstrations- och föreningsfrihet är reglerade i 2 och 3 §§⁴⁰. De positiva och negativa opinionsfriheterna bygger på personlig integritet, d.v.s. rätten till egen identitet och omdöme.

3.3.2 Europakonventionen för mänskliga rättigheter

Den personliga integriteten regleras även i artiklarna 9-11 i EMRK. Artikel 9 skyddar envars rätt till tanke-, samvets- och religionsfrihet. Artikel 10 skyddar yttrandefriheten och artikel 11 föreningsfriheten. Dessa rättigheter kan bara inskränkas om det är stadgat i lag och är nödvändigt i ett demokratiskt samhälle med hänsyn till t.ex. landets eller det allmännas säkerhet.

3.3.3 Samtycke

En person kan ge en annan eller andra personer samtycke att utföra en handling åt dem eller samtycka till ett ingrepp på dem. Detta är en naturlig följd av självbestämmanderätten, att man själv kan bestämma, om man vill ha hjälp att tillvarata sina angelägenheter, och av vem man önskar den

---

⁴⁰ Strömberg, Håkan, Sveriges författning, 1992, s.73.

hjälp. Vi såg t.ex. i Biokonventionen artikel 5 att ingen behandlig/inget ingrepp får göras utan den berörda personens fria och informerade samtycke. I 24:7 BrB sägs att en gärning som någon begår med samtycke från den mot vilken den riktas utgör brott endast om gärningen är oförsvarlig.

Försvarlighetsbedömningen medför att t.ex. samtycke till dödande aldrig utesluter ansvar.

För att ett samtycke skall vara giltigt krävs att⁴¹,

- vederbörande är behörig att förfoga över intresset,
- den samtyckande är kapabel att förstå innebörden av ett samtycke,
- samtycket är frivilligt och tillkommit under insikt om relevanta förhållanden samt
- samtycket måste vara allvarligt menat.

För en dement person är förståelsen av innebörden av samtycket det som kan vara svårast att uppnå. En konkret värdering inför varje enskilt ingrepp torde därför vara nödvändigt.

Ett samtycke kan ges på olika sätt,

- Skriftligt samtycke. Är att föredra ur juridisk och säkerhetsmässig synvinkel.
- Muntligt samtycke. Lika giltigt som ett skriftligt men mycket svårare att bevismässigt värdera vad som är sagt. Risk för missförstånd är också större.
- Tyst/underförstått samtycke. Säger varken ja eller nej utan visar istället att man accepterar vad som pågår. En mycket känslig form för samtycke. Svårt att värdera om en person accepterar vad som pågår eller helt enkelt inte förstår vad som pågår p.g.a. demens eller annat sjukdomstillstånd.
- Passivt samtycke. Om man inte säger nej är det detsamma som man samtycker. Även detta en känslig form för samtycke⁴².
- Hypotetiskt samtycke. Utgörs av en trolig hypotes om samtycke. Det föreligger inget faktiskt samtycke, men om vederbörande blivit tillfrågad/ haft möjlighet att ta ställning, skulle han samtyckt. Det är inte uteslutet att hypotetiskt samtycke ger ansvarbefriande verkningar. I motiven till BrB 24:7 sägs dock att regeln inte omfattar hypotetiskt samtycke⁴³.

3.4 Psykisk integritet

Psykisk integritet avser rätten att ha sitt privatliv i fred.

---

⁴¹ Jareborg, Nils, Straffrättens ansvarslära, 1994, s. 173.

⁴² Buss, Dorthe Vennemose, Dementes retsstillning, 1999, s. 43 f.

⁴³ Jareborg, Nils, Straffrättens ansvarslära, 1994, s. 176.

3.4.1 Brottsbalken

I BrB 4:6 skyddas privatlivet genom att det är brottsligt att olovligen intränga eller kvarstanna där någon har sin bostad. Att tvinga ut någon från sin bostad efter tillsägelse betraktas som en nödvärnshandling, BrB 24:1 4p. BrB 4:8 reglerar rätten till orörd korrespondens, d.v.s. ingen får olovligen bereda sig tillgång till meddelande som förmedlas via post- eller telebefordring.

3.4.2 Europakonventionen för mänskliga rättigheter

Artikel 8 i EMRK reglerar envars rätt till skydd för sitt privat- och familjeliv, sitt hem och korrespondens. Dessa rättigheter får endast inskränkas av offentlig myndighet om det är stadgat i lag samt är nödvändigt i ett demokratiskt samhälle med hänsyn till t.ex. hälsovården.

3.5 Möjligheter att inskränka andra personers rättigheter⁴⁴

3.5.1 Nödvärn

Nödvärn regleras i BrB 24:1 och medför att en annars straffbelagd gärning blir tillåten om den inte är uppenbart oförsvarlig. Nödvärn är ett specialfall av nöd och riktar sig mot den varifrån en fara härrör⁴⁵ och det skall röra sig om ett brottsligt angrepp. Enligt BrB:s syn och terminologi kan även sinnessjuka begå vad som i BrB kallas brott. Nödvärnsrätt kan alltså föreligga mot angrepp av sinnessjuk⁴⁶.

Ett exempel kan vara en dement person som inte längre känner igen personerna i sin omgivning, och därför blir rädd och aggressiv, när dessa personer vill hjälpa honom/henne. Den dementa personer angriper och den angripna personen har då rätt att värja sig, om nödvändigt med tvång, för att undgå skada på sin person eller egendom⁴⁷.

Ett annat exempel är att hälso- och sjukvårdspersonal kan avvärja ett brottsligt angrepp med hjälp av en injektion av lugnande medel⁴⁸.

Nödvärnsrätten är dock relativ och den vägledande uppfattningen är att försvarsgärningen inte klart får avvika från vad som har varit behövligt, och det får inte råda ett uppenbart missförhållande mellan nödvärnsgärningen och den skada som hotar genom angreppet⁴⁹. Om angriparens sinnesbeskaffenhet är sådan att det brister i rekvisitet uppsåt eller

---

⁴⁴ Förutom de möjligheter som angivits i direkt samband med rättigheterna.

⁴⁵ Jareborg, Nils, a.a., s.138.

⁴⁶ Beckman, Nils, m.fl., Kommentar till Brottsbalken II, Sjätte Upplagan, s.657.

⁴⁷ Exemplet från Buss, Dorthe Vennemose, Dementes retsstilling, 1999, s.38.

⁴⁸ Jareborg, Nils, Straffrättens ansvarslära, 1994, s. 188.

⁴⁹ Jareborg, Nils, a.a., s.142.

oaktsamhet är det inget brottsligt angrepp. Den angripne har då inte rätt att åberopa nödvärnsrätt mot angriparen⁵⁰.

3.5.2 Nöd

BrB 24:4, som reglerar nöd, säger att en straffbelagd gärning som förövas, i vissa fall av nöd, inte är brottslig, om den inte är oförsvarlig. För att tillämpa 24:4 BrB krävs att en fara hotar liv, hälsa, egendom eller något annat viktigt av rättsordningen skyddat intresse. Nödbestämmelsen är subsidiär till nödvärnsregeln.

Ett exempel kan vara att en dement person går runt på en trafikerad väg, utan respekt och förståelse för trafikregler. Både den dementa och andra fotgängare respektive bilister kan bli utsatta för fara. I en sådan situation är det straffritt att tvinga bort den dementa från vägen och hålla honom/henne därifrån⁵¹.

En skillnad mellan nöd och nödvärn är, att vid nöd krävs det inte att nödsituationen uppkommit genom mänskligt och brottsligt handlande. Då psykiskt avvikande personers angrepp inte alltid är brottsliga (vilket krävs i nödvärnsfallet) är det mer motiverat utifrån nöd, att den angripne försöker förebygga faran⁵².

3.5.3 Negotiorum gestio

Att handla i annans intresse, negotiorum gestio, kommer från civilrätten och betyder tjänst utan uppdrag. Det klassiska exemplet är att någon bryter sig in i annans hus för att stänga av en vattenkran, så att vattenskadorna ej uppkommer. Karakteristiskt för handlingen är att det kränkta intresset tillfaller samma person som gärningen utförs för⁵³.

Ett exempel med inslag av negotiorum gestio, tillsammans med presumerat samtycke, är om en kvinna med magsmärtor kommer till sjukhus och läggs in på en invärtesmedicinsk klinik under diagnosen ulcus pepticum (en magsårstyp). Dagen därpå blir kvinnan sämre och förlorar medvetandet. Man finner att operation sannolikt är nödvändig, patienten kan ej tillfrågas men förs till kirurgiska kliniken och opereras där. Några dagar senare är patienten återställd och skrivs ut⁵⁴.

Stöd för ansvarsfrihet vid negotiorum gestio finns ej i förarbetena till BrB. Tanken avvisas dock inte helt av doktrinen men erkänner att det är svårt att ange ett rimligt tillämpningsområde⁵⁵.

---

⁵⁰ Beckman, Nils, m.fl., Kommentar till Brottsbalken II, Sjätte Upplagan, s.657.

⁵¹ Exemplet från Buss, Dorthe Vennemose, Patienters retsstilling, 1999, s.38.

⁵² Jareborg, Nils, a.a., s. 148.

⁵³ Jareborg, Nils, a.a., s. 183.

⁵⁴ Exemplet är lånat från Jan Sahlin, SvJt 1990, Om nödrätt i hälso- och sjukvården. Några anteckningar om juridiken på ett etiskt område, s. 603.

⁵⁵ Jareborg, Nils, a.a., s. 183.

3.5.4 Nöd och samtycke inom hälso- och sjukvården

Vad gäller åtgärder inom hälso- och sjukvården är det oklart i vilken utsträckning personalen får utöva en annars otillåten gärning. Personalens utgångspunkt i sitt arbete är lagen om yrkesverksamhet på hälso- och sjukvårdens område⁵⁶. Enligt lagens 2 kap. 1 § skall personalen bl.a. utföra sitt arbete i överensstämmelse med vetskap och beprövad erfarenhet. Vården skall också så långt som möjligt utformas och genomföras i samråd med patienten.

Nödrättens tillämpning inom hälso- och sjukvården behandlas inte i förarbetena till BrB 24:4 och inte heller i brottsbalkskommentaren. Problem föreligger heller inte, om det finns ett klart samtycke eller ett klart avståndstagande för en medicinsk åtgärd⁵⁷. Dementa människor kan dock inte alltid lämna ett klart samtycke eller ett klart avståndstagande.

Vilka ingrepp/behandlingar kan då göras på dessa människor? Jareborg har lagt upp problemet på detta viset⁵⁸.

Tillåtligheten av en åtgärd som skall utföras utan samtycke är beroende av,

1. hur man tolkar uttrycket ”påtvingat kroppsligt ingrepp”, RF 2:6, och
2. vad som i nödsituationer bedöms vara oförsvarligt, BrB 24:4.

Tre varianter anförs för att tolka detta⁵⁹,

1. Ett ingrepp är påtvingat endast om det sker mot patientens vilja, d.v.s. patienten protesterar.
2. Om inte patienten motsätter sig ingreppet, kräva samtycke, såsom föreskrivs i LYHSO.
3. Att varje ingrepp som det inte givits samtycke till i enlighet med BrB 24:7, är påtvingat.

Slutsatsen blir dock då, att alla ingrepp som utförs på beslutsinkompetenta människor, som inte företas i nödsituationer, skulle vara otillåtna. Om inte nödbestämmelsen är tillämplig, är alltså alla ingrepp, mot en beslutsinkompetent person, enligt de två första alternativen grundlagsstridiga. Inom vården är dessa otillåtna åtgärder inte ovanliga, speciellt inom vården av människor med psykiska störningar⁶⁰.

En lösning är att använda sig av det hypotetiska samtycket. Viktigt är då, att bedömningen är konkret och hänför sig till ifrågavarande individ och dess personlighet. Om det inte sker en konkret bedömning i varje enskilt fall, och alla ingrepp som är rimliga ur normalbegåvade människors synpunkt anses vara icke påtvingade, blir rättskyddet i RF 2:6 tämligen illusoriskt⁶¹. I biokonventionen art. 6 uttrycks det att behandling/ingrepp mot en person som inte kan ge sitt samtycke får företas endast om det är till direkt fördel för denna person.

---

⁵⁶ L(1998:531).

⁵⁷ Sahlin, Jan, SvJt 1990, Om nödrätt i hälso- och sjukvården. Några anteckningar om juridiken på ett etiskt område, s. 602.

⁵⁸ Jareborg, Nils, a.a., s. 188.

⁵⁹ Jareborg, Nils, a.a., s. 188.

⁶⁰ Jareborg, Nils, a.a., s. 188.

⁶¹ Jareborg, Nils, a.a., s. 189 f.

3.6 Rättssäkerhet

Rättssäkerhetsbegreppets väsentliga innehåll utgörs av förutsägbarhet. Rättskipning och myndighetsutövning i en demokratisk rättsstat måste vara förutsebar med stöd av rättsreglerna, d.v.s. lagen. Detta är dock inte tillräckligt utan man måste även väga in etiska regler för att uppnå materiell rättssäkerhet⁶².

Preciseringsförsök på begreppet har gjorts av bl.a. Sveriges advokatsamfund. De menar att rättssäkerhet föreligger när vissa livsvärden – livet, kroppslig integritet, personlig rörelsefrihet, yttrandefrihet, förenings- och församlingsfrihet, egendom m.m. – skyddas mot statsmaktens ingripanden genom regler, som har karaktären av lag och som garanterar förutsebarhet för medborgarna⁶³.

Äldre och dementa har som utgångspunkt samma rättigheter som alla andra vuxna medborgare i samhället. Det kan dock vara svårt för dessa att utnyttja dessa rättigheter och får de ingen hjälp kan det resultera i, att de inte kan utnyttja sina rättigheter.

Rättssäkerhet för äldre och dementa bör därför värderas utifrån deras situation. Äldre och dementa som fortfarande kan fatta vissa beslut bör få göra det och få hjälp med att framföra besluten till de som berörs. Behov finns därför av personer som tillvaratar deras rättigheter. Det krävs även skyddsregler för övergrepp, utnyttjande, missbruk och tvång av de äldres och dementas rättigheter.

Lagregler och praxis som berör äldre och dementa bör vara utformade så att de äldre och dementa respekteras oavsett var i ålders- eller sjukdomsstadiet de befinner sig i⁶⁴.

---

⁶² Peczenik, Alexander, Juridikens teori och metod, 1995, s.11 f.

⁶³ SOU 1998:32, Rättssäkerhet, vårdbehov och samhällsskydd vid psykiatrisk tvångsvård, s. 194.

⁶⁴ Buss, Dorthe Vennemose, Dementes retstilling, 1999, s. 45.

4 Det sociala området

4.1 Inledning

År 1992 genomfördes den s.k. Ädelreformen. Med ädelreformen renodlades och koncentrerades huvudmannaskapsuppgifterna mellan sjukvård och socialtjänst i förhållande till målgrupper och uppgifter. Landstinget skulle koncentreras på läkarvård och sjukvård. Kommunerna skulle ansvara för all äldreomsorg, inklusive de sjukvårdande inslagen. Ansvaret gäller både långtidssjuka och begränsat sjuka åldringar. För äldre människor som huvudsakligen behöver medicinsk vård har landstinget fortfarande det huvudsakliga ansvaret.

Syftet med reformen är dels att landsting och kommuner inte skall ha möjlighet att skjuta över ansvaret för omsorgen på varandra och dels att samhället genom ett mer varierat utbud skall kunna erbjuda de äldre ett rikare utbud av tjänster⁶⁵.

Detta innebär att hälso- och sjukvårdslagen numera gäller i äldreomsorgen vad gäller de sjukvårdande inslagen, 18 § HSL.

Socialtjänstlagens 1 § och den nationella handlingsplanen för äldrepolitiken ligger som grundpelare för äldreomsorgen.

Äldreomsorgen skall främja ekonomisk och social trygghet, jämnlighet i levnadsvillkor och aktivt deltagande i samhällslivet. Verksamheten skall bygga på respekt för människornas självbestämmanderätt och integritet, 1 § SoL. Trygghet, kvalitet och delaktighet förtydligas ännu mer genom den nationella handlingsplan som antogs av riksdagen i juni 1998.

4.2 Allmänna regler om omsorg för äldre människor

De allmänna reglerna för omsorg om äldre människor finns i SoL 19-20 a §§. Enligt 19 § skall socialnämnden verka för, att äldre människor får leva och bo självständigt under trygga förhållanden och med respekt för deras självbestämmande och integritet. Socialnämnden skall också verka för, att äldre människor får goda bostäder och den stöd och hjälp i hemmet som behövs. Särskilda boendeformer för service och omvårdnad skall inrättas för äldre människor med behov för särskilt stöd, 20 §. Socialnämnden skall vidare planera och upplysa om sin verksamhet och sina insatser, genom att uppsöka de äldre. De skall hålla sig väl förtrogna med levnadsförhållandena i kommunen, 20 a §.

Den allmänna målsättningen är att äldre människor skall få och kunna bo kvar i sina vanliga bostäder i så stor utsträckning som möjligt.

---

⁶⁵ Sverne, Ebba och Tor, Patientens rätt, 1994, s.32.

I avsnitten nedan, skall vi se hur dessa allmänna regler tillsammans med grundpelarna i äldreomsorgen avspeglar sig på de enskilda rättigheterna för de äldre.

4.3 De individuella rättigheterna

Rätten till bistånd regleras i 6 § SoL och kompletteras sedan i januari 1998 med tilläggsbestämmelser som preciserar rättigheterna till stöd. Enligt 6 a § tillförsäkras den enskilde en skälig levnadsnivå. Därefter skiljer lagen på de olika stödformerna. Bistånd till försörjningen, försörjningsstöd, vilket i folkmun troligtvis fortfarande kallas socialbidrag, regleras i 6 b till 6 e §§. Bistånd till livsföring i övrigt kallas annat bistånd och regleras i 6 f §. Bistånd i annan form, enligt kommunens egna regler, regleras i 6 g §. I januari 1998 infördes även en ny bestämmelse om anhörigstöd i 5 § 2 st.

4.3.1 Försörjningsstöd

Det ekonomiska stödet för försörjning är uppdelat i två delar. Den första delen, en schabloniserad del, skall täcka hushållets normala kostnader såsom livsmedel, lek och fritid, hälsa och hygien, förbrukningsvaror, kläder och skor samt dagstidning, telefon, TV-licens och liknande. Den andra delen av försörjningsstödet skall täcka i förekommande fall boende, hushållsel, lokala resor, barnomsorg och hemtjänst, fackföreningsavgift, läkarvård, akut tandvård och glasögon⁶⁶. Kommunen får lov att ge högre försörjningsstöd och ge försörjningsstöd för andra utgifter, än de ovan nämnda, om de vill, 6 g § SoL.

4.3.2 Annat bistånd

Under annat bistånd faller de biståndsformer som är särskilt viktiga för äldre och funktionshindrade personer. 6 f § definierar annat bistånd som hjälp i hemmet och särskilt boende, för service och omvårdnad för äldre eller särskild service för funktionshindrade. Rätten till färdtjänst reglerades tidigare i den ändrade socialtjänstlagen men har från 1 januari 1998 flyttats till en ny lag⁶⁷.

4.3.2.1 Hjälp i hemmet

Det vanligaste förekommande biståndet för äldre är hjälp i hemmet⁶⁸. Vissa hjälptagare har endast hjälp i hemmet några timmar i veckan, andra har dygnet runt hjälp. Innehållet i biståndet ”hjälp i hemmet” kan delas in i

---

⁶⁶ SOU 1993:30, Rätten till bistånd inom socialtjänsten, s. 193.

⁶⁷ SFS 1997:735.

⁶⁸ Amundberg, Christina, Biståndsbedömning och handläggning i äldreomsorgen, 1998, s.32.

hemtjänst av servicekaraktär och hemtjänst av personlig omvårdnadskaraktär. Med service avses t.ex. hjälp till inköp, skötsel av hemmet, tillredning av måltider eller distribuera färdiglagad mat. Personlig omvårdnad är till för att tillgodose fysiska, psykiska och sociala behov såsom att sköta personlig hygien, hjälp att äta och dricka, samt åtgärder för att förflytta sig och känna sig säkra i det egna hemmet⁶⁹. Socialnämnden har även en skyldighet att underlätta för den enskilde att bo kvar i hemmet och ha kontakt med andra, 10 § SoL. Nämnden kan även utse en kontaktperson som kan hjälpa den enskilde och hans närmaste i personliga angelägenheter, om han själv begär det eller samtycker till det, 10 § 3 st.

4.3.2.2 Särskilda boendeformer

De äldre människor som inte kan få sitt behov av tillsyn, omvårdnad, trygghet och säkerhet tillgodosett i det egna hemmet bör ha möjlighet att flytta till en särskild boendeform. Det rör sig oftast om mycket gamla och sjuka människor. 70 % av de boende i särskilda boendeformer var år 1995 över 80 år och närmare två tredjedelar hade någon form av åldersdemens⁷⁰. Det särskilda boendet skall erbjuda en god vård och beakta den enskildes behov av självbestämmande, integritet, trygghet och livskvalitet⁷¹. Dessa olika boendeformer är sjukhem, vårdhem, gruppboendestäder och servicehus.

4.3.2.3 Rätten att flytta till annan kommun

En del äldre människor önskar att flytta till annan kommun på äldre dagar för att komma närmare sina anhöriga eller personer med samma etniska eller religiösa tillhörighet⁷². Detta har tidigare varit en omöjlighet då inflyttelsekommunen vägrat individen rätt till bistånd eftersom behovet redan var tillgodosett i vistelsekommunen. Med vistelsekommun avses den kommun som individen vistas i då behovet för hjälp inträder⁷³. Med denna inställning har kommunerna hindrat äldre med vårdbehov att byta bostadsort.

Efter en rad rättsfall⁷⁴ och en livlig debatt under hösten 1995, då enskilda fall uppmärksammats av massmedia, ansågs det vara dags att göra något åt problemet. Frågan utreddes i betänkandet, Rätt att flytta – en fråga om bemötande av äldre⁷⁵, och detta har slutligen lett till en ny paragraf i SoL. 6 h § i SoL ger en person, som vill flytta till en annan kommun, rätt att söka bistånd i form av vårdinsatser i den kommun han vill flytta till. Även om hans behov redan är tillgodosedda i hans tidigare hemkommun får inte det

---

⁶⁹ Prop. 1996/97:124, s.88.

⁷⁰ Prop. 1996/97:124, s.89.

⁷¹ Prop. 1996/97:124, s.89.

⁷² Magnusson, Nils, Asta och hennes rättigheter, 1998, s.17.

⁷³ Prop. 1996/97:124, s.125.

⁷⁴ T.ex. RÅ 1990, ref 23.

⁷⁵ Jfr. SOU 1996:161.

förhållandet beaktas vid prövningen i den nya kommunen⁷⁶. Den tidigare hemkommunen är skyldig att bistå inflyttningskommunen med underlag för bedömningen av vård- och omsorgsbehovet.

4.3.3 Bistånd i annan form

En kommun har rätt att ge bistånd i annan form än vad som omfattas av försörjningsstödet och annat bistånd. Detta kan t.ex. omfatta flyttningskostnader, alternativ medicinsk behandling, omfattande tandvård eller vård- och behandlingsinsatser och skall delvis ses som ett komplement till försörjningsstödet. Om man nekas bistånd enligt denna biståndsform går beslutet inte att överklaga genom förvaltningsbesvär.

4.3.4 Färdtjänst

Den 1 januari 1998 trädde en lag om färdtjänst och en lag om riksfärdtjänst i kraft⁷⁷. Tidigare var färdtjänsten ett bistånd enligt socialtjänstlagen som utgick från det oklara begreppet ”skälig levnadsnivå”. Färdtjänsten är, efter den nya lagregleringen, fortfarande ett uttryck för social omsorg men skall nu i huvudsak behandlas som en trafikpolitisk fråga för att bidra till en tillfredsställande trafikförsörjning för funktionshindrade⁷⁸.

Den nya lagen om färdtjänst gäller för särskilt anordnade transporter för personer med funktionshinder, 1 §. Kommunen har ansvar för färdtjänsten inom kommunen och om särskilda skäl finns, mellan kommunen och en annan kommun, 3 §. Kommunen kan överlåta sitt ansvar, efter överenskommelse med landstinget, till trafikhuvudmannen i länet, 4 §.

Tillstånd till färdtjänst prövas av kommunen eller av trafikhuvudmannen, om kommunen överlåtit sina uppgifter till dem, 6 §. Tillståndet ges för viss tid eller tills vidare och kan förenas med föreskrifter om t.ex. vilket färdstätt som får användas, 9 §.

För att vara berättigad till färdtjänst skall man ha väsentliga svårigheter att förflytta sig på egen hand eller resa med allmänna kommunikationsmedel på grund av funktionshinder, som inte är tillfälligt, 7 §. Tillståndet kan då också omfatta en ledsagare, 8 §. Att tillfälliga funktionshinder, t.ex. på grund av olycka, utesluts är motiverat av att försäkringsbolag enligt nuvarande praxis ansvarar för dessa resekostnader⁷⁹. Hög ålder anses inte vara ett kriterium för att färdtjänst skall erhållas men funktionshindret kan självklart bero på t.ex. sjukdom eller ålder⁸⁰. 3 / 4 av de ca 400 000 som har färdtjänst är ålderspensionärer med olika former av handikapp⁸¹.

Avgifterna för färdtjänst skall vara skäliga och får inte överstiga tillståndsgivarens självkostnader. Detta innebär att avgifterna kan skilja sig

---

⁷⁶ Prop. 1996/97:124, s.128.

⁷⁷ L(1997:736) om färdtjänst och L(1997:735) om riksfärdtjänst.

⁷⁸ Prop. 1996/97:115, s. 35.

⁷⁹ Prop. 1996/97:115, s. 78.

⁸⁰ Prop. 1996/97:115, s. 78.

⁸¹ Magnusson, Nils, Asta och hennes rättigheter, s.12.

mellan landets olika kommuner. En varierad prissättning under dygnets timmar är också förenligt med avgiftsprincipen⁸².

Under lagen om riksfärdtjänst lämnas ersättning för resekostnader till personer som till följd av ett stort och långvarigt funktionshinder måste resa på ett särskilt kostsamt sätt, 1 §. Kommunen eller, om kommunens uppgifter överlåtit till trafikhuvudmannen i länet, trafikhuvudmannen meddelar tillstånd till riksfärdtjänst, 4 §.

Tillstånd skall, enligt 5 §, meddelas om,

- resan till följd av den sökandes funktionshinder inte till normala resekostnader kan göras med allmänna kommunikationer eller inte kan göras utan ledsagare,
- ändamålet med resan är rekreation eller fritidsverksamhet eller någon annan enskild angelägenhet,
- resan görs inom Sverige från en kommun till en annan kommun,
- resan görs med taxi, ett för ändamålet särskilt anpassat fordon eller med allmänna kommunikationer tillsammans med ledsagare, och
- resan inte av någon anledning bekostas av det allmänna.

Tillstånd gäller även ledsagare om den som söker tillstånd behöver det, 6 §. Tillståndet får förenas med föreskrifter om färd sätt, 7 §. Tillståndshavaren betalar en egenavgift för riksfärdtjänsten som motsvarar normala resekostnader med allmänna färdmedel. Skillnaden mellan resekostnaden och egenavgiften ersätts. Ersättning för ledsagarens resa motsvarar dock kostnaden för resan, 8 §.

Beslut enligt båda lagarna kan återkallas, 12 § respektive 9 §, och överklagas hos allmän förvaltningsdomstol, 16 § respektive 13 §.

4.3.5 Anhörig- eller närståendestöd

Efter studier om anhörigas insatser för sina äldre har det visat sig att dessa insatser är två till tre gånger större än samhällets hjälpinsatser⁸³. Det har därför ansetts som viktigt att kunna bistå dessa med stöd och avlösning och 5 § 2 st. SoL har införts. Ett projekt som kallas ”Anhörig 300” har också startats vilket innebär att 100 miljoner kronor årligen, under perioden 1999-2001, avsätts för att utveckla stödet till anhöriga⁸⁴.

Avlösningen kan göras genom att den sjuka tidvis vistas i en särskild boendeform så att de anhöriga får vila. Dessa avlösningstvister kan planeras så att de återkommer regelbundet, s.k. växelvård. Dagverksamheter av olika slag är också ett bra avlösningalternativ och nattverksamhet är ett annat alternativ. Hemtjänsten kan också få överta en del av vården så att den anhöriga har vissa fria timmar på dygnet⁸⁵.

---

⁸² Prop. 1996/97:115, s. 57.

⁸³ Prop. 1996/97:124, s. 131.

⁸⁴ Socialstyrelsens meddelandeblad 2/99.

⁸⁵ Prop. 1996/97:124, s. 132.

Stöd kan dels ges genom att den anhöriga har personlig kontakt med en handläggare inom socialtjänsten och dels genom att den anhöriga träffar andra anhöriga i grupp för att dela med sig av sina upplevelser och känslor. 5 § 2 st. innehåller inte några närmare föreskrifter om hur stödet till anhöriga skall utformas⁸⁶.

Anhörigomsorgen är en frivillig verksamhet från kommunens sida och de har därför stort inflytande på dess utformning. Den preventiva ansatsen, d.v.s. att ge avlösning och stöd, innan den anhörige blir fysiskt och psykiskt utsliten, är en viktig utgångspunkt⁸⁷. Enligt kommunallagen 2 kap. 2 § skall kommuner och landsting behandla sina medlemmar lika, om det inte finns sakliga skäl för något annat. Detta innebär att anhörigstöd måste ges till alla i kommunen under lika villkor⁸⁸.

Man kan som anhörig i vissa fall även få ekonomisk ersättning för sin vårdinsats. Försäkringskassan handhar närståendepenning⁸⁹, som man kan ha rätt till om den som vårdas är svårt sjuk och hälsotillståndet så nedsatt att det föreligger ett påtagligt hot mot den sjukes liv⁹⁰.

4.3.6 Avgifter för hemtjänst, särskilt boende och annat bistånd

Den 1 januari 1999 preciserades bestämmelserna om vilka avgifter som kommunen får ta ut för stöd och hjälp. Kommunen får ta ut skäligen avgifter för hemtjänst, särskilt boende och vissa andra former för social service, enligt grunder som kommunen själv bestämmer, 35 § SoL. Avgifterna får dock inte överstiga kommunens självkostnader och avgifter för hemtjänst tillsammans med de avgifter som avses 26 § 3 st. HSL får inte uppgå till ett så stort belopp, att den enskilde inte förbehålls tillräckliga medel för sina personliga behov, boendekostnader och andra normala levnadskostnader. Kommunen skall även försäkra sig om att omsorgstagarens make eller sambo inte drabbas av en oskäligt försämrad ekonomisk situation. Om kommunen tagit ut för hög avgift går det inte att få frågan sakligt prövad. Kommunen kan kräva den enskilde som inte betalt fastställd taxa på samma sätt som vilken fordran som helst. Allmän domstol kan då komma att avgöra ärendet⁹¹.

4.4 Rätten att överklaga

Rätten att överklaga regleras i 73-74 a §§ i SoL. Socialnämndens beslut kan i vissa fall överklagas hos allmän förvaltningsdomstol, d.v.s. i först hand länsrätten. Länsrättens beslut kan sedan överklagas hos kammarrätten om de

---

⁸⁶ Prop. 1996/97:124, s. 132 f.

⁸⁷ Prop. 1996/97:124, s. 133.

⁸⁸ Magnusson, Nils, Asta och hennes rättigheter, 1998, s.20.

⁸⁹ L(1988:1465) om ersättning och ledighet för närståendevård.

⁹⁰ Prop. 1996/97:124, s. 131.

⁹¹ Magnusson, Nils, Asta och hennes rättigheter, 1998, s.20 f.

ger prövningstillstånd. En del beslut går dock inte, som vi sett ovan, att överklaga utan kan endast bli föremål för laglighetsprövning, d.v.s. om inte beslutet tillkommit i laga ordning skall ärendet skickas tillbaka för ny handläggning. De beslut som är berörda ovan och som kan överklagas är,

- Försörjningsstöd enligt 6 §,
- Vägran eller nedsättning av fortsatt försörjningsstöd enligt 6 d §,
- Annat bistånd (hemtjänst och särskilt boende) enligt 6 f §,
- Ansökan enligt 6 h § (flytta till annan kommun).

Beslut i dessa frågor skall gälla omedelbart. Länsrätt eller kammarrätt får dock förordna att dess beslut skall verkställas först sedan det har vunnit laga kraft.

De beslut som inte går att överklaga är,

- Avgiftsbeslut enligt 35 §,
- Bistånd i annan form, enligt kommunens regler enligt 6 g §.

4.5 Socialtjänst i utveckling – nya regler på det sociala området ?

I augusti 1999 kom ett slutbetänkande från socialtjänstutredningen, Socialtjänst i utveckling⁹². Socialtjänstutredningens uppgift var att analysera och lämna förslag om bl.a. socialtjänstlagens konstruktion och struktur, socialtjänstens finansiering, socialtjänstens uppgift att främst bistå vid tillfälliga sociala och ekonomiska problem och formerna för tillsynen över socialtjänsten⁹³. Här följer en kortfattad och utvald sammanfattning av utredningens förslag.

4.5.1 Särskild lag om socialbidrag

Utredningen har i sitt betänkande gett förslag på en särskild lag om socialbidrag. Det främsta skälet till att försörjningsstödet skall regleras i en särskild lag är att socialbidraget under 1990-talet mist sin karaktär av tillfälligt ekonomiskt stöd. De personer som är långvarigt beroende av socialbidrag har flerdubblats under decenniet. Det blir en allt svagare koppling mellan sociala problem och socialbidrag medan kopplingen till bristande arbetsmarknad och utbildning förstärks⁹⁴.

4.5.2 Ny huvudbestämmelse om bistånd

Utredningen ger förslag om att en ny huvudbestämmelse om bistånd i SoL införs (14 §). Detta innebär att en generell rättighetsreglering återinförs och den tidigare uppdelningen av 6 § upphör. Första stycket motsvarar den nuvarande 6 § 1 st. Andra stycket motsvarar 6 a §. Tredje stycket hänvisar

---

⁹² SOU 1999:97, Socialtjänst i utveckling.

⁹³ SOU 1999:97, s. 3.

⁹⁴ SOU 1999:97, s 15.

till den föreslagna lagen om socialbidrag. 6 h §, som gäller rätten att flytta till en annan kommun, får sin egen plats genom en ny 15 §.

4.5.3 Förstärkt anhörig/närståendestöd

Utredningen föreslår att stödet till anhöriga skall vara en särskilt reglerad skyldighet för kommunen och föreslår en ny paragraf i SoL (11 §)⁹⁵. Skillnaden mellan den gamla och nya paragrafen är att medan den gamla säger att socialnämnden *bör* ge stöd och avlastning, säger den nya paragrafen att socialnämnden *skall* genom stöd och avlösning underlätta för dem som vårdar närstående.

4.5.4 Äldreförsörjningsstödet

Många äldre människor i Sverige är idag tvingade att klara sitt uppehälle med hjälp av socialbidrag. Detta gäller inte minst de invandrare som kommit till Sverige vid en relativt hög ålder och därför inte hunnit få rätt till svensk pension. Utredningen ger därför ett förslag om att tillförsäkra de som är 65 år eller äldre, och är bosatta i Sverige, en grundläggande försörjning genom ett äldreförsörjningsstöd. Detta stöd skall regleras i en särskild lag och vara ett statligt ansvar⁹⁶.

Stödet är inte endast till för äldre invandrare utan även för dem som har sitt ursprung här men inte har ett tillräckligt pensionsskydd och därför har svårt att klara sin försörjning⁹⁷. Det framgår inte av utredningen vilka dessa människor är men jag kan tänka mig att kvinnor som aldrig arbetat utan varit hemma och tagit hand om hem och barn är de som åsyftas.

4.5.5 Två lagar för verksamheten – Äldreomsorg

Utredningen uppmärksammar problemet med att äldreomsorgen är en verksamhet som regleras av två lagar, socialtjänstlagen och hälso- och sjukvårdslagen. De är intresserade av att samordna vissa regler i dessa lagar och därigenom få en tydligare och mer samlad reglering. Problemet är dock att de två olika lagarna är olika i struktur och konstruktion. Bedömningen blir därför att det är angeläget att skyndsamt skapa förutsättningar för gemensam dokumentation av sociala och medicinska insatser och att en särskild översyn behöver göras⁹⁸.

---

⁹⁵ SOU 1999:97, s. 18 f.

⁹⁶ SOU 1999:97, s.372.

⁹⁷ SOU 1999:97, s.375.

⁹⁸ SOU 1999:97, s.225 f.

4.6 Kvalitet, tillsyn och anmälningsskyldighet inom äldre vården

4.6.1 Kvaliteten i vården

Den 1 januari 1998 fick vi för första gången i SoL en regel, 7 a §, som betonade kvaliteten i vården. Socialtjänstens insatser skall vara av god kvalitet samt att den personal som skall utföra socialtjänstens uppgifter skall ha lämplig utbildning och erfarenhet. Ett år senare förtydligades regeln med att kommunen systematiskt och fortlöpande skall utveckla och säkra kvaliteten. Regeringen, eller myndighet som regeringen bestämmer, blev även bemyndigade att utfärda föreskrifter till skydd för enskildas liv, personliga säkerhet och hälsa.

Med god kvalitet inom äldreomsorgen avses t.ex. att den äldre får tillgång till hjälpmedel, bostadsanpassning och rehabilitering men även att anhöriga inbegrips i vårdplaneringen och erbjuds stöd⁹⁹. Kravet på god kvalitet gäller både privat och offentlig verksamhet¹⁰⁰.

Lämplig utbildning och erfarenhet hos personal är en allmänt formulerad regel som inte kräver något legitimationsförfarande som inom hälso- och sjukvården. Syftet med bestämmelsen är att framhålla hur viktigt det är att personalen har hög kompetens och att det för dessa yrken väljs personer med lämplig bakgrund och personlighet¹⁰¹.

Att kvaliteten i verksamheten systematiskt och fortlöpande skall utvecklas och säkras infördes 1 januari 1999 som ett tredje stycke i 7 a §. Innebörden av detta tillägg är att socialnämnden skall följa upp och utvärdera verksamhetens kvalitet och resultat¹⁰². Regeringen anser att arbetet med att utveckla metoder för kvalitetsbedömningar bör ges en särskild prioritet så att äldre människor kan känna trygghet att socialtjänsten kan tillhandahålla det stöd som de behöver då deras egna krafter sviker¹⁰³.

Bemyndigandet till regeringen, eller den myndighet som regeringen bestämmer, avser att Socialstyrelsen skall ha möjlighet att meddela gemensamma föreskrifter för socialtjänst och hälso- och sjukvård¹⁰⁴.

4.6.2 Tillsynen över vården inom socialtjänsten

Socialstyrelsen är den centrala tillsynsmyndigheten över socialtjänsten, 67 § SoL. De har som uppgift att följa och vidareutveckla socialtjänsten. Detta kan de göra genom att utfärda allmänna råd.

Den regionala tillsynsmyndigheten för socialtjänsten är länsstyrelsen, 68 §. Ansvaret för tillsyn i enskilda ärenden ligger hos länsstyrelsen och denna

---

⁹⁹ Prop. 1996/97:124, s.53.

¹⁰⁰ Prop. 1996/97:124, s.51.

¹⁰¹ Prop. 1996/97:124, s.51.

¹⁰² Prop. 1997/98:113, s.120.

¹⁰³ Prop. 1997/98:113, s. 94.

¹⁰⁴ Prop. 1997/98:113, s. 94.

tillsyn syftar till att bevaka den enskildas rättssäkerhet¹⁰⁵. Länsstyrelsen skall enligt 68 §, följa socialnämndernas tillämpning av socialtjänstlagen, informera och ge råd till allmänheten i frågor som rör socialtjänsten, biträda socialnämnderna med råd och främja samverkan på socialtjänstens område mellan kommunerna och andra samhällsorgan.

Länsstyrelsen ger även tillstånd till enskilda verksamheter inom socialtjänsten, 69 §. Tillstånd får endast lämnas om verksamheten uppfyller kraven på god kvalitet och säkerhet, 69 a §¹⁰⁶. Tillståndskravet gäller hem för vård eller boende, särskilda boendeformer, hem för heldygnsvård och hem eller öppen verksamhet för vård under en begränsad del av dygnet. Den löpande tillsynen över dessa verksamheter sker av socialnämnden som har en underrättelseplikt om missförhållanden till länsstyrelsen, 69 c §.

Länsstyrelsen har också tillsyn över dessa verksamheter, deras tillsyn är dock inte begränsad till enskilda verksamheter utan de har även tillsyn över hem för vård eller boende som bedrivs av kommunen, 69 b §¹⁰⁷. Både socialnämnd och länsstyrelse har rätt att inspektera verksamheterna de har under tillsyn samt inhämta upplysningar och ta del av handlingar däriifrån¹⁰⁸. Tillstånd behövs däremot inte för inrättningar som är avsedda för enbart sjukvård, t.ex. hem inrättade för hospicevård. Dessa verksamheter skall istället anmälas till Socialstyrelsens vårdgivarregister¹⁰⁹.

4.6.3 Lex Sara – anmälningsskyldighet

Äldre människor får allt svårare med åren att bevaka sina intressen samtidigt som de i många fall är helt beroende av socialtjänsten och dess vård. Vissa av dessa äldre har inte heller några anhöriga till hjälp. Problem har och kan därför uppstå om det föreligger brister inom vården. Ingen har väl glömt det heroiska vårdbiträdet Sara som anmälde missförhållande på sin arbetsplats till medierna då ingen annan lyssnade till henne. Detta var början till den nya 71 a § i SoL – Lex Sara. Man började att diskutera om det skulle finnas en anmälningsskyldighet för personal och vårdgivare liknande den som finns inom hälso- och sjukvården¹¹⁰. Det betonades dock att en ny reglering om anmälningsskyldighet inte fick komma i konflikt med de äldres självbestämmanderätt. Om den enskilde själv kan ta ställning och uttryckligen motsätter sig en anmälan bör det respekteras.

Anmälningsskyldigheten skulle därför riktas till de som inte förmår eller inte vågar ta ställning själv¹¹¹. Från den 1 januari 1999 åligger det alla som är verksamma inom omsorg om äldre människor att vaka över, att dessa får

---

¹⁰⁵ Minell, Marita, Vad säger socialtjänstlagen ?, 1999, s.33.

¹⁰⁶ T.ex. att den som förestår verksamheten har lämplig utbildning, tidigare erfarenhet och vitsordad personlig lämplighet. Det kan också innebära att lokaler och utrustning är ändamålsenlig, se Prop.1996/97:124 s.186.

¹⁰⁷ Prop. 1996/97:124, s.186.

¹⁰⁸ Prop. 1996/97:124, s.186 f.

¹⁰⁹ Magnusson, Nils, Asta och hennes rättigheter, 1998, s.31 och s. 44. Jfr. Prop. 1996/97:124, s.185.

¹¹⁰ L (1998:531) om yrkesverksamhet på hälso- och sjukvårdens område, 7 §.

¹¹¹ Prop. 1997/98:113, s.88.

god omvårdnad och lever under trygga förhållanden. Den som uppmärksammar eller får kännedom om ett allvarligt missförhållande i omsorgerna om någon enskild, skall genast anmäla det till socialnämnden/ansvarig för verksamheten. Om missförhållandet inte avhjälpas skall nämnden/ansvarige anmäla förhållandet till tillsynsmyndigheten. Detta gäller såväl kommunal som enskilt bedrivna verksamhet. Det finns ingen sanktionsmöjlighet mot dem som underlåter att anmäla missförhållanden. Anledningen till det är att regeln i första hand är avsedd att vara ett stöd för personal och andra verksamma som vill göra anmälan och tidigare varit rädda för repressalier¹¹². Tidigare gällde på området Socialstyrelsens allmänna råd, SOSFS 1996:11, om övergrepp mot äldre. Denna föreskrift upphörde att gälla genom SOSFS 1999:3 med anledning av de ändringar som gjorts i SoL den 1 januari 1999, d.v.s. införandet av Lex Sara.

4.7 Dokumentation av utredning och åtgärder

I regeringsformen finns regler om offentlighetsprincipen och tryckfrihet¹¹³, till dessa hör stadganden om dokumentation. Dokumentationen är en grundpelare för den enskildes rättssäkerhet. All myndighets verksamhet skall vara öppen, undantag görs dock för enskilds personliga förhållanden eller andra personers förhållanden som har rätt till sekretess genom lag¹¹⁴. Som komplement till förvaltningslagens regler har förtydligande och mer omfattande regler om dokumentation införts i SoL 1997. Det rör sig om 51 och 52 §§ SoL som har gjorts generellt tillämpliga och gäller således både den offentliga socialtjänsten och den enskilt bedrivna verksamheten inom socialtjänsten som står under länsstyrelsens tillsyn¹¹⁵. Syftet med reglerna är främst att öka den enskildes insyn och delaktighet i ärendet. Reglerna skall läsas tillsammans med 9 § SoL, som anger den allmänna inriktningen på all socialtjänst verksamhet. Enligt denna regel skall socialnämndens insatser utformas och genomföras *tillsammans* med den enskilde, vilket innebär att han skall ha insyn i, känna till och förstå för att kunna påverka även den skriftliga delen av handläggningen¹¹⁶.

Skyldigheten att dokumentera gäller genomförande av beslut om stödinsatser, vård och behandling, 51 § SoL. Dokumentationen skall innehålla beslut och åtgärder som vidtas i ärendet samt faktiska omständigheter och händelser av betydelse. Det är viktigt att dokumentationen inte görs mer omfattande än nödvändigt, den skall utformas med respekt för den enskildes integritet, 52 § SoL. Dokumentationen skall vara saklig och objektiv och får inte innehålla något som inte har med ärendet att göra, t.ex. onödiga värdeomdömen. Om värdeomdöme är nödvändiga skall de vara så återhållsamma som möjligt så

---

¹¹² Prop. 1997/98:113, s.88 f.

¹¹³ Tryckfrihetsförordningen, 2:1 och 1:1.

¹¹⁴ Amundberg, Christina, Biståndsbedömning och handläggning i äldreomsorgen, s.159.

¹¹⁵ Prop. 1996/97:124, s.149.

¹¹⁶ Amundberg, Christina, Biståndsbedömning och handläggning i äldreomsorgen, s. 164.

att den enskilde inte känner sig kränkt. Återhållsamheten gäller även uppgifter om andra personer än de som är föremål för utredningen¹¹⁷. Handlingar som rör enskildas personliga förhållanden skall förvaras så att den som är obehörig inte får tillgång till dem, 51 § 2 st. SoL. Den som ärendet berör har rätt till insyn i dokumentationen och han bör hållas underrättad om de journalanteckningar som görs. Anser han att någon uppgift är felaktig eller oriktig skall detta antecknas. Dokumentationen kan bevaras viss tid, socialnämnden skall gallra bort anteckningar och andra uppgifter i en personakt fem år efter senaste anteckningen, 60 § SoL. För enskild verksamhet finns inte motsvarande bestämmelse utan för dem sägs det i 70 a § SoL att dokumentationen skall bevaras så länge den kan antas ha betydelse för åtgärder i verksamheten. Länsstyrelsen kan dock under vissa förutsättningar ta hand om journaler och andra anteckningar som förts, 70 c § SoL. Journaler förda av sjuksköterskor på sjukhem, ålderdomshem, servicebostäder och gruppboenden regleras i Patientjournalagen¹¹⁸. Patientjournaler skall innehålla de uppgifter som behövs för en god och säker vård av patienten, 3 §. Dessa skall i regel bevaras i tre år efter den sista uppgiften, 8 §.

4.8 Handläggning av ett äldreomsorgsärende

Ett äldreomsorgsärende kan inledas på olika sätt. Det kan vara att en äldre person själv tar kontakt med socialnämnden, för att han inte längre orkar med allt praktiskt. Det kan även vara, att en anhörig tar kontakt, då han ser att sin släkting inte klarar sig själv. En tredje variant kan vara att akutsjukvården meddelar att en äldre person är medicinskt färdigbehandlad och kallar till vårdplanering¹¹⁹. Socialnämnden börjar då pejla ärendet, d.v.s. starta en orienteringsfas till den enskildes viljeyttring kan erhållas¹²⁰. Då socialnämnden upplyses om ett fall har de enligt 50 § SoL en utredningsplikt. Anhöriga kan anmäla ett behov om bistånd, men det är inte samma sak som ansökan om bistånd. En ansökan är den enskildes viljeyttring eller uttalande om att han vill ha bistånd. Det finns inga formkrav på ansökningsblankett, den kan vara fritt formulerad. Kan inte den äldre själv skriva en eller fylla i en ansökan hjälper biståndsbedömaren honom i enlighet med förvaltnings-, och socialtjänstlagens regler om serviceskyldighet och att tillse att äldre får goda levnadsförhållanden¹²¹. Vårdpersonal och anhöriga kan också hjälpa till med ansökan. Om den enskildes vilja inte går att utrona p.g.a. ålderssvaghet, sjukdom eller åldersdemens och ingen legal ställföreträdare är utsedd, kan man tala med de anhöriga. Det är bra att komplettera de närståendes uppfattning med personal eller läkare som har haft den längsta och djupaste kontakten med

¹¹⁷ Magnusson, Nils, Asta och hennes rättigheter, s.46.

¹¹⁸ Patientjournalag (1985:562).

¹¹⁹ Amundberg, Christina, Biståndsbedömning och handläggning i äldreomsorgen, s. 89.

¹²⁰ Amundberg, Christina, a.a., s. 92.

¹²¹ Amundberg, Christina, a.a., s. 95. Se t.ex. 4 § FL.

den gamle. Detta förfarande måste dokumenteras i akten och utredningen då man frångår rättsäkerhetsreglerna¹²².

Vid brådskande ärenden kan en äldre person få verkställt ett beslut samma dag. Det är då en tjänsteman, som tar ett muntligt beslut, t.ex. om hemtjänst.

Detta beslut blir sedan formellt riktigt genom att man gör biståndsansökan, utredning och beslut i efterhand. Det får dock inte dröja mer än en vecka¹²³.

En utredning skall innehålla vem som är sökande, vilket bistånd han söker, hur ärendet handlagts och eventuella stödinsatser under utredningstiden.

Vidare skall den innehålla tidigare äldreomsorgsåtgärder, den aktuella situationen ur både den sökandes och utredarens synpunkt, hälsotillstånd och boendesituation. I utredningen skall även motivet för beslutet framgå, vilka krav lagen ställer för att bevilja bistånd och vilka synpunkter den enskilde kom med vid den kommunikation som sker vid förslag till beslut. Sist i utredningen kommer beslutet med en fullföljdshänvisning i de fall beslutet går att överklaga¹²⁴.

4.9 Sekretess

Som huvudregel gäller i Sverige att alla allmänna handlingar är offentliga och tillgängliga för alla¹²⁵. I sekretesslagen finns dock regler om tystnadsplikt och om förbud att lämna ut allmänna handlingar som inskränker denna huvudregel. Syftet med dessa inskränkningar är att en enskild person inte skall känna sig kränkt och utlämnad av de uppgifter som finns om honom.

Enligt 7 kap. 4 § SekrL gäller inom socialtjänsten att uppgift om enskilds personliga förhållanden inte får röjas, om det inte står klart att det kan ske utan att den enskilde eller någon honom närstående lider men. Obehag och andras missaktning är exempel på ”men”¹²⁶. I särskilda boendeformer och dagverksamheter gäller även hälso- och sjukvårdens sekretess enligt 7 kap 1-3 §§ SekrL. Dessa sekretessregler har alla det omvända skaderekvisitet som innebär att sekretess gäller om det inte står klart att uppgiften kan röjas utan att den enskilde inte lider men. Det medför att inte många uppgifter lämnas ut då det är svårt att bevisa att en uppgift som lämnats inte medfört men för den enskilde¹²⁷.

Sekretessen gäller inte bara mot allmänheten utan även mot andra myndigheter. Uppgifter får bara lämnas till de som är direkt berörda av ärendet och de måste ha stöd i lag eller förordning i att ta del av uppgifterna. Det råder dock inte sekretess mellan socialtjänst-, och hälso- och sjukvårdslagens uppgifter i de verksamheter som bedriver socialtjänst med hälso- och sjukvårdande inslag¹²⁸.

---

¹²² Amundberg, Christina, a.a., s. 96.

¹²³ Amundberg, Christina, a.a., s. 99 f.

¹²⁴ Amundberg, Christina, a.a., s. 111.

¹²⁵ Se ovan under kap. 4.7.

¹²⁶ Magnusson, Nils, Asta och hennes rättigheter, s.47.

¹²⁷ Amundberg, Christina, a.a., s. 176.

¹²⁸ Amundberg, Christina, a.a., s. 175.

Med anledning av den nya bestämmelsen om dokumentation av enskild verksamhet, 70 c § SoL, har det införts ett nytt fjärde stycke i SekrL 7:4. Detta nya stycke stadgar att det för personakt med uppgift om personliga förhållanden gäller likadan sekretess som för den offentliga socialtjänsten. Uppgiften får dock lämnas till socialnämnd om det behövs för handläggningen av ett ärende eller det annars är av synnerlig vikt att uppgiften lämnas¹²⁹.

Tystnadsplikt regleras för hälso- och sjukvårdspersonal i 8 § lagen om yrkeserfarenhet på hälso- och sjukvårdens område, och gäller inte bara mot andra personer och myndigheter utan ibland även mot den enskilde själv. Om det med hänsyn till ändamålet med vården eller behandlingen är av synnerlig vikt att uppgiften inte lämnas till patienten gäller tystnadsplikten även mot denne. Tystnadsplikten gäller inte då personalen har lag eller förordningsstadgad uppgiftsskyldighet¹³⁰.

För de som är eller har varit verksamma inom enskild verksamhet har tystnadsplikt enligt 71 b § SoL och får inte röja uppgifter om enskildas personliga förhållanden.

I enlighet med rätten till självbestämmande kan den enskilde efterge sekretessen, om han är intresserad av, att myndigheter skall kunna samarbeta utan hinder av sekretessbestämmelser¹³¹. Samtycket till eftergift bör vara skriftligt för att tjänstemannen och de han samarbetar med skall ha situationen klar för sig¹³².

---

¹²⁹ Prop. 1996/97: 124, s.196.

¹³⁰ T.ex. enligt smittskyddslagen eller lag om allmän försäkring.

¹³¹ Magnusson, Nils, Asta och hennes rättigheter, s.48.

¹³² Amundberg, Christina, Biståndsbedömning och handläggning i äldreomsorgen, s. 177.

5 Hälso- och sjukvårdsområdet

5.1 Inledning

Som tidigare nämnts är det två olika lagar, SoL och HSL, som reglerar omsorg och omvårdnad för äldre människor. Personlig hygien, på- och avklädning och matning är exempel på omsorg och omvårdnad som faller under båda lagarna¹³³.

De regler i HSL som gäller för den kommunala omsorgen och vården är 1-2 e §§, d.v.s. inledande bestämmelser samt mål och krav på hälso- och sjukvården. Vidare är det 17-25 §§ som enbart gäller kommunens ansvar. Slutligen finns i 26-33 §§ gemensamma bestämmelser för hälso- och sjukvård.

Kommunens ansvar för hälso- och sjukvård regleras i 18 § HSL. De skall enligt denna erbjuda en god hälso- och sjukvård åt dem, som bor i särskilda boendeformer, i bostäder som är inrättade med särskild service och i liknande boende under ledning av enskild verksamhet med tillstånd av länsstyrelsen. Kommunen skall även erbjuda en god hälso- och sjukvård i samband med dagverksamheter¹³⁴. I förening med dessa verksamheter skall kommunerna även erbjuda habilitering, rehabilitering och hjälpmedel åt funktionshindrade samt förbrukningsartiklar¹³⁵. Kommunen får även i övrigt erbjuda dem som vistas i kommunen hälso- och sjukvård i hemmet (hemsjukvård). Läkervård är dock förbehållet landstingen, kommunens ansvar omfattar inte sådan hälso- och sjukvård som meddelas av läkare, 18 § 4 st. Kommunerna som ingår i landsting får härigenom också anses förbjudna att i egen regi disponera över eller anställa läkare¹³⁶.

Kommunen ansvarar också för att, när det finns flera behandlingsalternativ som står i överensstämmelse med vetenskap och beprövad erfarenhet, ge den som omfattas av kommunens hälso- och sjukvård enligt ovan, möjlighet att välja det alternativ som han föredrar. Den valda behandlingen skall erbjudas av kommunen om det med hänsyn till den aktuella sjukdomen eller skadan och till kostnaderna för behandlingen framstår som befogat, 18 a § HSL. Behandling utanför kommunen har endast den patient som inte kan bli erbjuden en behandling i kommunen som står i överensstämmelse med vetenskap och beprövad erfarenhet.

5.2 Medicinskt ansvarig sjuksköterska

Inom det kommunala verksamhetsområdet skall det finnas medicinskt ansvarig sjuksköterska (Mas), 24 § HSL. Kommunen bestämmer själv om

---

¹³³ SOU 1999:97, Socialtjänst i utveckling, Del B, Bilaga 4, s.92.

¹³⁴ Se 20 § 2 st, 21 § 3 st, 69 § 1 st.p.2. och 10 § SoL.

¹³⁵ Se 18 b §, 18 c § och 3 c § HSL.

¹³⁶ Sahlin, Jan, Hälso- och sjukvårdslagen, 1997, s.187.

det skall vara en eller flera sjuksköterskor och om deras områdesfördelning, som kan vara geografisk eller för viss inrättning¹³⁷. Denna/dessa sjuksköterskor ansvarar för,

- att det finns rutiner för att kontakta läkare eller annan hälso- och sjukvårdspersonal när en patients tillstånd förändras,
- att delegeringsbeslut av vårduppgifter är förenliga med säkerheten för patienterna samt
- att om en patient i samband med vård eller behandling drabbats av eller utsatts för risk att drabbas av allvarlig skada eller sjukdom, anmälan görs till den nämnd, som har ledning av hälso- och sjukvårdsverksamheten, (Lex Maria anmälan)¹³⁸.

Om ett verksamhetsområde i huvudsak omfattar rehabilitering får en sjukgymnast eller en arbetsterapeut fullgöra uppgifterna.

I förordningen om yrkesverksamhet på hälso- och sjukvårdens område¹³⁹ finns ytterligare ansvar för Mas, denne skall även ansvara för,

- att patienter får en säker och ändamålsenlig hälso- och sjukvård av god kvalitet inom kommunens ansvarsområde,
- att journaler förs i den omfattning det krävs i patientjournallagen (1985:562),
- att patienten får den hälso- och sjukvård som läkare förordnat samt
- att det finns ändamålsenliga och väl fungerande rutiner för läkemedelshantering¹⁴⁰.

Uppgiften som medicinskt ansvarig sjuksköterska kan kombineras med uppdrag som verksamhetschef¹⁴¹.

Bistånd enligt 6 f § SoL om särskilt boende eller hjälp i hemmet beslutas av socialnämnden. Nämndens beslutsbefogenhet kan dock delegeras till en sköterska med medicinskt ansvar vilket medför, att denne då är behörig att, på nämndens vägnar, fatta beslut om dessa bistånd, 38 § SoL jfr. med 6 kap. 33 § KL. Beslut av principiell beskaffenhet eller annars av större vikt som rör myndighetsutövning mot enskilda är förbjudet att delegera, 6 kap. 34 § 3 p. KL, men biståndsbeslut enligt ovan anses av doktrin knappast falla därunder¹⁴². Beslut som fattats med stöd av delegering skall anmälas till nämnden, 6 kap. 35 §. Sköterskans beslut kan överklagas på samma sätt som nämndens, 73 §¹⁴³.

---

¹³⁷ Sverne, Ebba och Tor, Patientens rätt, s.33.

¹³⁸ Lex Maria tillkom efter 1936 då en allvarlig händelse på Maria sjukhus ledde till att fyra patienter avled. Jfr. 2 kap. 7 § och 6 kap. 4 § lag (1998:531) om yrkesverksamhet på hälso- och sjukvårdens område.

¹³⁹ Förordning (1998:1513) om yrkesverksamhet på hälso- och sjukvårdens område.

¹⁴⁰ Magnusson, Nils, Asta och hennes rättigheter, s.36.

¹⁴¹ Sahlin, Jan, Hälso- och sjukvårdslagen, 1997, s. 195. Verksamhetschef regleras i 29 § HSL.

¹⁴² Sahlin, Jan, a.a., s. 196 f.

¹⁴³ Sahlin, Jan, a.a., s. 197.

5.3 Mål- och krav för hälso- och sjukvården

Med hälso- och sjukvård avses i HSL åtgärder för att medicinskt förebygga, utreda och behandla sjukdomar och skador. Till hälso- och sjukvården hör även sjuktransporter samt att ta hand om avlidna, 1 § HSL. Att medicinskt förebygga sjukdomar och skador berör både individinriktade och miljöinriktade åtgärder. Som exempel på miljöinriktade åtgärder kan nämnas insatser för att fastställa hur kemiska, biologiska, fysiska, sociala och psykologiska faktorer inverkar på befolkningens hälsotillstånd¹⁴⁴. Individinriktade förebyggande åtgärder kan vara allmänna och riktade hälsokontroller, hälsouppllysning och vaccinationer¹⁴⁵.

Omvårdnad hör också till hälso- och sjukvården. I betänkandet Vårdens svåra val har Prioriteringsutredningen definierat omvårdnad som¹⁴⁶,

”Omvårdnad är att tillgodose allmänmänskliga och personliga behov; både kroppsliga behov som näringstillförsel, hygien, sömn och vila och psykosociala och kulturella behov som trygghet, gemenskap, uppskattning och självkänsla. Omvårdnad går som en röd tråd genom all vård och utgör ett komplement till behandling”.

5.3.1 Mål för hälso- och sjukvården

Målet för hälso- och sjukvården är en god hälsa och en vård på lika villkor för hela befolkningen. Vården skall ges med respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans värdighet. Den som har det största behovet av hälso- och sjukvård skall ges företräde till vården, 2 § HSL¹⁴⁷. Med hälsa avses enligt World Health Organization (WHO) ett tillstånd av fullständigt fysiskt, psykiskt och socialt välbefinnande och ej endast frånvaro av sjukdom eller svaghet¹⁴⁸.

Vård på lika villkor innebär att alla, oavsett var de bor i landet och utan att individuella särförhållanden av t.ex. social, ekonomisk, språklig, kulturell eller religiös art, i princip skall kunna få ta del av hälso- och sjukvårdens gränser.

Respekt för alla människors lika värde och för den enskilda människans värdighet tillsammans med att den som har störst vårdbehov skall ges företräde, har lösts genom att använda etiska principer som allmänna riktlinjer för prioriteringar inom hälso- och sjukvården¹⁴⁹,

---

¹⁴⁴ Sahlin, Jan, a.a., s.36.

¹⁴⁵ Sahlin, Jan, a.a., s.36.

¹⁴⁶ SOU 1995:5 Vårdens svåra val, s.20. Se mer om omvårdnad i SOSFS 1993:17 – Socialstyrelsens allmänna råd om omvårdnad inom hälso- och sjukvården.

¹⁴⁷ Jfr. artiklarna 1 och 3 i Bioetikkonventionen.

¹⁴⁸ Sahlin, Jan, a.a., s.42 f.

¹⁴⁹ SOU 1995:5, Vårdens svåra val, s. 115 ff.

- *människovärdesprincipen*, alla människor har ett lika värde och de har ett egenvärde just för att de är människor och inte för vad de har eller gör,
- *behovs- och solidaritetsprincipen*, behov är beroende av sjukdomens svårighetsgrad men också av dess varaktighet och solidaritet är att särskilt beakta behoven hos de svagaste, t.ex. åldersdementa, medvetlösa och barn,
- *kostnadseffektivitetsprincipen*, kostnader och effekt, mätt i hälsa och förhöjd livskvalitet bör stå i rimlig relation till varandra och efterstås vid val mellan olika verksamheter eller åtgärder.

Om de etiska principerna skulle komma i konflikt med varandra är de rangordnade efter den uppställning som finns ovan, d.v.s. människovärdesprincipen har företräde framför behovs- och solidaritetsprincipen, vilken i sin tur har företräde framför kostnadseffektivitetsprincipen¹⁵⁰.

5.3.2 Krav på hälso- och sjukvården

Hälso- och sjukvården skall, både inom den offentliga och enskilda vården, bedrivas så att den uppfyller kraven på god vård, HSL 2 a §.

God vård innebär att;

- den skall vara av god kvalitet och tillgodose patientens behov av trygghet,
- vara lätt tillgänglig,
- respektera patientens självbestämmanderätt och integritet och
- främja goda kontakter mellan personal och patient.

Vården och behandlingen skall så långt det är möjligt utformas och genomföras i samråd med patienten. Varje patient som vänder sig till hälso- och sjukvården skall, om det inte är uppenbart obehövt, snarast ges en medicinsk bedömning av sitt hälsotillstånd.

5.3.2.1 God kvalitet – Tillgodose patientens behov av trygghet

Kompetent personal och ändamålsenliga lokaler med behövlig teknisk utrustning är viktigt för att vården skall ha god kvalitet och för att patienten skall känna sig trygg. Detta regleras speciellt i 2 e § HSL. Denna paragraf skall ses som ett komplement till 2 a § 1 st. 1p.

Kravet på god kvalitet innebär inte att all vård måste ges på sjukhus. Vård nära hemmet ger ofta bättre förutsättningar för patienten att klara sitt liv och sin hälsa under och efter vårdtillfället. Privata vårdgivare måste dock, för att kunna åta sig mer komplicerade eller allvarliga ingrepp, säkerställa resurser i

¹⁵⁰ SOU 1995:5, Vårdens svåra val, s.121.

den egna verksamheten eller genom avtal med annan vårdgivare för att kunna behandla eventuella komplikationer för patienten¹⁵¹.

Enligt 2 kap. 1 § i lagen om yrkesverksamhet på hälso- och sjukvårdens område¹⁵² skall all hälso- och sjukvårdspersonal utföra sitt arbete i överensstämmelse med vetskap och beprövad erfarenhet och patienterna skall ges sakkunnig och omsorgsfull vård.

Kravet på trygghet i vården och behandlingen tillgodoses också av 3 § 1 st. i patientjournalagen, där det sägs, att en patientjournal skall innehålla de uppgifter som behövs för en god och säker vård av patienten¹⁵³.

5.3.2.2 Lätt tillgänglig vård

Med lätt tillgänglig vård avses framförallt de geografiska förhållandena. Ett samband mellan vårdutnyttjande och geografiskt avstånd har visat sig i undersökningar. Vid lika vårdbehov ökar vårdefterfrågan, då det är närhet till vården¹⁵⁴. Vården skall därför vara decentraliserad för att finnas i närheten av där människor bor. Goda kommunikationer är också en förutsättning för lätt tillgänglig vård. Öppettider och telefontider skall vara generösa för att underlätta kontaktmöjligheterna¹⁵⁵.

5.3.2.3 Respekt för patientens självbestämmande och integritet

Alla människor har en rätt till värdighet och integritet när man utnyttjar hälso- och sjukvården. Bestämmelsen knyter an dels till SoL 1 § 3 st. som säger att socialtjänstens verksamhet skall bygga på respekt för människornas självbestämmanderätt och integritet, och dels till 2 kap. 1 § i lagen om yrkesverksamhet på hälso- och sjukvårdens område som ålägger hälso- och sjukvårdspersonalen att visa patienten omtanke och respekt.

Patientens rätt till självbestämmande och integritet är dock inte absolut. Det är t.ex. inte möjligt att låta patienten bestämma innehållet och omfattningen av vården och bestämmelsen kan inte alls åberopas i en dödshjälpssituation. Däremot har en patient i princip en obegränsad rätt att avstå från behandling och kan kräva att en behandling eller åtgärd avbryts¹⁵⁶. Problem uppstår främst då en patient är ur stånd att ge ett rättsligt giltigt tillstånd till en behandling. Mer om detta dryftas under tvång inom vården samt om nöd- och samtyckesreglernas tillämplighet i hälso- och sjukvårdslagen.

5.3.2.4 Goda kontakter mellan patient och hälso- och sjukvårdspersonal

---

¹⁵¹ Sahlin, Jan, Hälso- och sjukvårdslagen, s.53.

¹⁵² L (1998:531) om yrkeserfarenhet på hälso- och sjukvårdens område.

¹⁵³ Patientjournalag (1985:562).

¹⁵⁴ Westerhäll, Lotta, Patienträttigheter, s.25 f.

¹⁵⁵ Sahlin, Jan, Gavelin, Wanja, Vad säger hälso- och sjukvårdslagen?, s.13.

¹⁵⁶ Sjölenius, Bengt, Hälso- och sjukvård i kommunerna, s. 38 f.

Kontinuitet i vården, genom goda kontakter patient och personal emellan, är viktigt för patienter. Det är viktigt att patienterna inte behöver träffa helt ny personal varje gång de kommer till en mottagning. Läkare kan ge olika råd och det kan kännas påfrestande att lämna samma sakuppgifter gång på gång. Kontinuitet är även viktigt för personalen, den ger dem större möjligheter att tillhandahålla och erbjuda en god vård¹⁵⁷.

Konkreta regler för att främja en god kontakt finns dels i 5 § 2 st. HSL och dels i 27 § HSL. Enligt den förstnämnda är landstinget skyldig att organisera primärvården, så att alla som är bosatta inom landstinget får tillgång till och kan välja en fast läkarkontakt. Detta enskilda val får inte begränsas till ett visst geografiskt område inom landstinget. Landstinget bestämmer själv hur dessa läkare skall benämnas och det är vanligt att benämningen husläkare finns kvar¹⁵⁸. Den andra regeln handlar om att, om det behövs med hänsyn till patientsäkerheten, skall för patienten utses en patientansvarig läkare. Bestämmelsen innebär att det vid patientens första besök i en vårdepisod skall utses en läkare som har ett särskilt ansvar för patienten under hela vårdepisoden. Om det går skall patienten ha möjlighet att träffa samma läkare även vid olika vårdepisoder. Förfarandet kan enligt ordalydelsen underlåtas i enklare vårdssituationer¹⁵⁹.

5.3.2.5 Samråd – medicinsk bedömning - information

Alla enskilda personer har ansvar för sin egen hälsa och all vård som erbjuds är med vissa undantag frivillig. Det krävs således samtycke av en patient för att en åtgärd skall få vidtas. Det är då mycket viktigt att patienten får individuellt anpassad information, om sitt hälsotillstånd och om de metoder för undersökning, vård och behandling som finns, för att kunna ta ställning till vilken åtgärd som passar honom bäst. En medicinsk bedömning är en förutsättning för detta ställningstagande. Hälso- och sjukvården har därför även dessa krav på sig, 2 a § 2-3 st. och 2 b §.

Dessa regler skall inte ses enbart för sig själv utan tillsammans med 2 kap. 1-2 §§ i lagen om yrkesverksamhet på hälso- och sjukvårdens område. Hälso- och sjukvårdspersonal har enligt dessa regler åligganden att utföra sitt arbete i överensstämmelse med vetenskap och beprövad erfarenhet, ge sakkunnig och omsorgsfull vård, visa patienten omtanke och respekt samt utforma och genomföra vården i samråd med patienten. De skall vidare ge individuellt anpassad information till patienten eller i vissa fall till dess närstående.

Dubbelregleringen är uppmärksammat av lagrådet och de har förordat att den dubbla regleringen i lämpligt sammanhang omarbetas och elimineras¹⁶⁰. Skillnaderna mellan regleringarna är dock att HSL riktar sig mot vårdgivarna, t.ex. landstingen och enskilda vårdhem, medan lagen om yrkesverksamhet riktar sig mot hälso- och sjukvårdspersonalen.

¹⁵⁷ Sahlin, Jan, Hälso- och sjukvårdslagen, s. 60 f.

¹⁵⁸ Sahlin, Jan, a.a., s. 138. L (1993:588) om husläkare upphävdes 1995.

¹⁵⁹ Sahlin, Jan, a.a., s. 225 f.

¹⁶⁰ Prop. 1997/98:109, s. 151.

5.4 Patientens rätt att klaga

Vård och behandling inom hälso- och sjukvården anses inte vara myndighetsutövning och man kan därför inte klaga på vård och behandling hos allmän förvaltningsdomstol¹⁶¹. Om man anser sig felbehandlad finns det dock andra sätt att reagera på.

Man kan vända sig till patientansvarige läkaren, 27 § HSL eller till chefsöverläkaren alternativt verksamhetschefen, 29 § HSL. Inom äldreomsorgen kan man vända sig till medicinskt ansvarige sjuksköterska (Mas), som har det medicinska ansvaret för vårdplatsen, 24 § HSL. Dessa kan tala med den berörda personalen samt se till, att patienten får den vård som behövs¹⁶².

Om man anser att någon personal skall åläggas en disciplinär påföljd kan man göra en anmälan till HSN enligt 7 kap. 7 § LYHSO. Om man inte själv kan göra anmälan kan en närstående anmäla saken. Den personal som är underkastade HSN:s prövning är de som räknas upp i 1 kap. 4 § LYHSO.

Ersättningskrav kan inte prövas av HSN. Den som vill ha ersättning för en skada kan vända sig till allmän domstol för att kräva skadestånd enligt skadeståndslagen. Man måste då bevisa att någon genom försumlighet eller vårdslöshet orsakat skadan. Istället kan man pröva att få ersättning från patientförsäkringen¹⁶³. Denna lag gäller oavsett om någon inom hälso- och sjukvården varit försumlig eller vårdslös eller ej. För att få ersättning måste det dock vara övervägande sannolikhet att personskadan uppkommit genom t.ex. undersökning, vård, behandling eller felaktig diagnostisering, 6 §. Ersättning från produktansvarslagen¹⁶⁴ kan man få för personskada som en produkt har orsakat på grund av en säkerhetsbrist, t.ex. läkemedel¹⁶⁵.

---

¹⁶¹ Sverne, Ebba och Tor, Patientens rätt, s. 57.

¹⁶² Sverne, a.a., s. 57 f.

¹⁶³ Patientskadelag (1996:799).

¹⁶⁴ Produktansvarslag (1992:18).

¹⁶⁵ Blomstrand, Severin m.fl. Produktansvarslagen, 1993, s. 181.

6 Tvång inom vården

6.1 Inledning

För att använda tvång i vården såg vi i tidigare avsnitt att det krävs stöd i lag. Alla människor är annars skyddade mot ingrepp i den kroppsliga integriteten och mot frihetsberövanden. Psykiskt störda personer kan med stöd i lag tvingas till vård i enlighet med LRV och LPT¹⁶⁶. Senildemens är i sig inte skäl för denna vårdform¹⁶⁷. En psykisk funktionsnedsättning som beror på åldrande och som tar sig uttryck i s.k. åldersdement beteende kan dock vara så kraftigt, att begreppet allvarlig psykisk störning i LPT blir tillämpligt¹⁶⁸.

Behovet av tvång beträffande psykiskt störda som inte omfattas av LPT eller LRV är sämre reglerat. Socialberedningen har 1984¹⁶⁹ lämnat ett förslag till en helt ny lag med regler till skydd för åldersdementa m.fl.

Departementschefen ansåg dock inte att beredningens betänkande och förslag utgjorde tillräckligt underlag för att gripa in med lagstiftning på området. Man skulle istället falla tillbaka på allmänna regler och principer vid bedömningen av i vilken utsträckning tvång i olika former får förekomma beträffande åldersdementa¹⁷⁰.

Socialstyrelsen har nyligen fått i uppdrag att göra en översyn över frågorna gällande hjälp och stöd av människor som är psykiskt störda men som inte är så sjuka att de uppfyller kriterierna för psykiatrisk tvångsvård, t.ex. skydd för åldersdementa¹⁷¹.

6.2 Socialstyrelsens kungörelse med föreskrifter om förbud mot tvångsmedel inom somatisk långtidssjukvård

Socialstyrelsens kungörelse med föreskrifter om förbud mot tvångsmedel inom somatisk långtidssjukvård är från 1980¹⁷² och gäller för lasarett och sjukhem där långvarigt kroppssjuka vårdas samt för i sjukhusförteckningen upptagna sjukavdelningar vid ålderdomshem. Reglerna skall också beaktas vid hemsjukvård av läkare och annan medicinalpersonal.

---

¹⁶⁶ L(1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård, 1§ och 3§.

L(1991:1129) om rättspsykiatrisk vård, 1§ och 4§.

¹⁶⁷ SOSFS 1992:17, s. 2.

¹⁶⁸ SOU 1998:32, Rättssäkerhet, vårdbehov och samhällsskydd vid psykiatrisk tvångsvård, s. 228.

¹⁶⁹ SOU 1984:64, Psykiatrin, tvånget och rättssäkerheten, s.257- 273, 419-423, 452.

¹⁷⁰ SOU 1998:32, s.401.

¹⁷¹ SOU 1998:32, s.401.

¹⁷² SOSFS 1980:87.

Enligt föreskrifterna får sängsele, sängväst eller liknande fixeringsanordningar inte användas för att hålla kvar en patient i sängen. För patienter, som sitter uppe, får sele eller liknande anordning inte användas annat än efter läkarordination för att hindra en svag patient från att falla och därigenom komma till skada. Anordningar av detta slag får inte användas för att t.ex. fasthålla en orolig patient utan endast för att möjliggöra aktivering av patienten. Fixering av patienters lemmar, t.ex. med hjälp av manschetter eller andra anordningar, får endast användas efter läkarordination för att möjliggöra behandling som kräver tillfällig låsning av viss kroppsdel¹⁷³.

6.3 Socialstyrelsens allmänna råd om skyddsåtgärder för personer med åldersdemens i särskilda boendeformer för service och omvårdnad

1992 gav socialstyrelsen ut allmänna råd om skyddsåtgärder för personer med åldersdemens i särskilda boendeformer för service och omvårdnad¹⁷⁴. I dessa sägs det att som huvudregel får inte åtgärder som innebär frihetsinskränkningar eller tvång företas. Undantag finns dock, BrB 24:4 friar den från ansvar som handlar i nöd för att avvärja fara för liv eller hälsa. Personalen på ett serviceboende har alltså inte någon laglig rätt att hindra någon att lämna bostaden om det inte står klart att det annars skulle uppstå en situation som hotar den enskildes liv eller hälsa. Rutinmässiga ingripanden får alltså inte försvaras utifrån nödrättsbestämmelsen, ”*”nödflagg” får sålunda aldrig göras liktydigt med ”bekvämlighetsflagg”*”¹⁷⁵.

Personalen får i de fall då nödrättsbestämmelsen inte kan tillämpas istället använda sig av övertalning för att få den äldre att stanna kvar och i de fall det inte går, följa med honom ut så att han kan hitta tillbaks till bostaden¹⁷⁶. De allmänna råden innehåller även riktlinjer för användning av larm vilka ändrades i juni 1997¹⁷⁷. I de nya riktlinjerna konstateras det först att vissa åldersdementa personer riskerar att utsätta sig för fara om de lämnar sin bostad på egen hand samt att det inte finns stöd i lag för tvångsåtgärder i de särskilda boendeformerna. De tekniska lösningar som används får därför inte innebära olagligt tvång och måste vara etiskt försvarbara. Inlåsningsfår inte ske, men ytterdörren till boendeenheten kan vara låst. Låset måste dock vara av den beskaffenheten att de boende själv kan låsa upp, att låset tar viss tid att öppna är förenligt med föreskriften och det får

---

¹⁷³ SOSFS 1980:17, s.1.

¹⁷⁴ SOSFS 1992:17.

¹⁷⁵ Citat av Jan Sahlin, Om nödrätt i hälso- och sjukvården. Några anteckningar om juridiken på ett etiskt område, s.600.

¹⁷⁶ SOSFS 1992:17, s.2.

¹⁷⁷ SOSFS 1997:16.

även kombineras med larm. Alltför komplicerade lås, som förhindrar de boende att själv låsa upp betraktas som inlåsning.

Larm är endast ett hjälpmedel och får inte användas för att minska personalbemanningen. Generella larm, t.ex. på ytterdörren, kan och bör användas så att personalen snabbt kan nå personen som öppnar dörren.

Generella larm kan även användas på mellandörrar inomhus.

Individuella larm är larm som anbringas på personer och aktiveras av den enskilde själv, vid passage av viss gräns eller efter framställning av personal när en person försvunnit. Det krävs samtycke av den enskilde för att få anbringa ett larm på honom. Då samtycke är svårt att få av åldersdementa nöjer sig föreskriften med ett presumerat samtycke. Man kan då inhämta uppgifter från närstående eller förvaltare/god man för att utröna vad den enskilde skulle haft för uppfattning om han varit rättskapabel. Larm med stöd av presumerat samtycke bör endast användas om säkerheten för den enskilde patienten annars sätts i fara.

Beslut om att anbringa ett individuellt larm skall fattas av legitimerad sjuksköterska efter samråd med föreståndaren eller annan person i ledande ställning vid boendeenheten. Mas skall, om inte denne fattat beslutet, underrättas om beslutet vilket även verksamhetschefen skall. Mas skall även underrättas om hur ofta larmen utlöses för varje patient så hon kan göra regelbundna uppföljningar.

Beslutsreglerna är bindande regler i form av föreskrifter medan övrigt i texten endast är allmänna råd som innehåller rekommendationer om hur en författning kan eller bör tillämpas och utesluter inte andra sätt att uppnå de mål som avses i författningen¹⁷⁸.

6.4 Beskedligt och beskäftigt tvång

Som det ovan påpekats finns det ingen laglig grund för att använda tvång mot senildementa patienter annat än i akuta fall då nödrätten kan åberopas. Dessa patienter är trots detta utsatta för omfattande tvång. Tvånget kan bestå av tvångsmedicinering eller att de luras till att ta viktiga mediciner¹⁷⁹. Är det då inte betänkligt att detta tvång förekommer utan att det finns stöd i lag ? Svaret på denna fråga är spontant ja, men det är inte säkert att det finns möjligheter att förbättra situationen genom lagstiftning. Företrädare för denna ståndpunkt resonerar i termerna beskedligt tvång och beskäftigt tvång¹⁸⁰.

Termen beskedligt tvång är ett uttryck som kan användas när äldre, förvirrade personer genom milt tvång eller kanske ganska avancerade former av manipulation t.ex. skall förmås att ta sin föreskrivna medicin¹⁸¹. Det kan t.ex. röra sig om att man manipulerar en patient genom att droppa laxermedel på en sockerbit för att förhindra en förstoppning. Patienten vill inte ta medicinen och förstår inte själv att förstoppningen kan leda till

---

¹⁷⁸ SOSFS 1997:16.

¹⁷⁹ Tännsjö, Torbjörn, Vårdetik, 1998, s. 147.

¹⁸⁰ Tännsjö, Torbjörn, Vårdetik, 1998, s. 148 f. och Tvång i vården, 1995, s. 47 ff.

¹⁸¹ Tännsjö, Torbjörn, Tvång i vården, 1995, s. 47.

tarmvred. Tvånget ligger således i patientens intresse då tarmvred kan bli livshotande¹⁸². Alternativet till beskedligt tvång, när den äldre vägrar att ta sin medicin, är att ta fram ett vårdintyg och tvångsvårda enligt LPT¹⁸³. Detta är mer än vad nöden kräver och demens är inte heller något som brukar betraktas som allvarlig psykisk störning. Demens till följd av hjärnskada kan dock räknas som allvarlig psykisk störning¹⁸⁴.

Beskäftigt tvång är ett uttryck för när det beskedliga tvånget går till överdrift och medför att patienten tvingas till något som går ut över dennes intresse och förstör relationen mellan vårdare och vårdtagare¹⁸⁵. Detta kan t.ex. vara att vårdpersonal tvingar en patient till något för att minska personalens arbetsbörda. Detta tvång anses vara moraliskt förkastligt¹⁸⁶.

Varför stiftas det då ingen lag som förbjuder det beskäftiga tvånget och tillåter det beskedliga? Rättssäkerhetsmässigt vore detta önskvärt både med tanke på vårdpersonalen, som skall axla ansvaret för hårfina gränsdragningar, och för patienterna som är de som utsätts för tvånget. Som svar på denna fråga anges att det troligtvis inte går att stifta en sådan lag då alltför fina distinktioner måste göras. Är t.ex. en matvägran ett beslut om att man inte vill leva längre eller är det ett uttryck för att man glömt hur man gör när man äter? Att formulera klara kriterier om dessa fall i en lag kan vara oerhört problematiskt och de som vårdar patienterna är troligtvis de som bäst kan besluta i dessa gränsfall. En förutsättning för detta är att personalen har god utbildning, stor yrkeslivsskicklighet och medvetenhet om det problematiska i verksamheten¹⁸⁷.

Det är troligtvis dock inte en total omöjlighet att lagreglera på området. I Norge arbetas det med ett regelverk om rättssäkerhetsregler för personer med demens, men arbetet drar ut på tiden då det är ett omfattande arbete med svåra avvägningar. Förespråkaren för lagstiftning är professorn Jan Fridthjof Bernt, vid universitetet i Bergen, som anser att åldersdementa i Norge är rättslösa¹⁸⁸. Utformningen av detta regelverk skulle kunna vara av intresse om vi i Sverige skall överväga om lagstiftning är möjligt på området.

---

¹⁸² Tännsjö, Torbjörn, Vårdetik, 1998, s. 148.

¹⁸³ Tännsjö, Torbjörn, Tvång i vården, 1995, s. 48.

¹⁸⁴ SOU 1998:32, s. 228.

¹⁸⁵ Tännsjö, Torbjörn, Tvång i vården, s. 50.

¹⁸⁶ Tännsjö, Torbjörn, Vårdetik, 1998, s. 148.

¹⁸⁷ Tännsjö, Torbjörn, Vårdetik, 1998, s. 148 f.

¹⁸⁸ Demens, Rettsikkerhet for personer med demens, Vol. 3 / nr.1 1999, s. 18. (Norsk tidsskrift). Se även, Pasienters selvbestemmelse – hva med demente? s. 20.

7 Det ekonomiska området

7.1 Inledning

Det ekonomiska området är en del av livet som kräver rättslig handlingsförmåga för att kunna klaras av på ett förnuftigt sätt. När en äldre person blir glömsk eller dement behövs det därför någon som tar hand om hans ekonomiska förhållanden.

Detta kan antingen göras genom ett informellt eller formellt tillvaratagande. Om där inte finns någon som bevakar hans rätt i ekonomiskt hänseende finns det regler som skyddar honom mot missbruk och otillbörliga förfaranden.

Med informellt tillvaratagande av äldre och dementas ekonomi avser jag regler som berättigar honom att överlåta sin handlingsförmåga till annan, framförallt fullmakter. Dessa regler är främst användbara då den äldre inte har någon som formellt handhar hans ekonomi.

Med formellt tillvaratagande av äldre och dementas ekonomi förstås förfarande som enligt lag utser någon att handha den äldre eller dementas ekonomi, såsom en makes rätt att lyfta en sjuk makes tillgångar, pensionsadministration och legala ställföreträdare. Med legala ställföreträdare avses god man och förvaltare.

7.2 Skyddsregler för missbruk av en äldre och dements person ställning

7.2.1 Avtal

För att ingå ett avtal krävs det att man har rättslig handlingsförmåga, d.v.s. kompetens att själv företa bindande rättshandlingar¹⁸⁹. Alla myndiga personer har rättslig handlingsförmåga med undantag för de som har en förvaltare utsedd. Dessa personers rättsliga handlingsförmåga är inskränkt på de områden förvaltaren har fått i uppdrag¹⁹⁰. Det krävs dock för att ett avtal skall bli giltigt att de som sluter avtalet kan förstå och värdera avtalets konsekvenser. Detta kan vara mycket svårt för en part att veta då han inte känner personen utan träffar denna för första gången. Det finns därför en rad regler om förutsättningar för ett avtals giltighet samt skyddsregler för de som inte förstår ett avtals innehåll och konsekvenser.

7.2.1.1 1924-års lag¹⁹¹

---

¹⁸⁹ Adlercreutz, Axel, Avtalsrätt I, 1995, s. 114.

¹⁹⁰ FB 11:7 och 11:9.

¹⁹¹ Lag (1924:323) om verkan av avtal, som slutits under påverkan av en psykisk störning.

Om någon ingått ett avtal under påverkan av en psykisk störning är detta avtal ogiltigt. Var och en skall då lämna tillbaka vad han mottagit, och om det inte kan ske, betala ersättning för dess värde. Den som är under psykisk störning är dock inte skyldig att betala ersättning i vidare mån än vad som mottagits använts till skäligt underhåll eller annars befinns ha medfört nytta för honom¹⁹². Om den som avtalet slöts med var i god tro har denne rätt att i skälig omfattning få ersättning för den förlust som föranletts av avtalet. Lagen innefattar en s.k. stark ogiltighetsgrund, d.v.s. avtalet blir ogiltigt oavsett motpartens goda tro. Det krävs ett kausalsamband mellan sinness tillståndet och rättshandlingen. Frågan om ogiltighet måste därför prövas för varje rättshandling¹⁹³.

Som psykisk störning räknas *psykisk sjukdom* – en pågående sjuklig process, *psykiskt utvecklingsstörning* – ett permanent tillstånd och även *partiella själsdefekter och tillfälliga rubbningar* – t.ex. skrämsel, chock, hypnos eller höggradig berusning¹⁹⁴. Det anförs dock i motiven att försiktighet med dessa kategorier anbefalles.

”I den mån handlingen själv till sin art och beskaffenhet närmar sig det normala, bör man, så framt ej tydliga former av sinnessjukdom eller utpräglad sinnesslöhet föreligga, endast med största varsamhet skrida till rättshandlingens underkännande. En dylik varsamhet kräves med hänsyn såväl till vederbörandes eget intresse av att varda bibehållen vid sin rättsliga handlingsförmåga som ock till den allmänna samfärdselns intresse av att rättshandlingar icke utan tvingande skäl förklaras ogiltiga”¹⁹⁵

Angående ersättningen till godtroende motpart är det praxis att den rättshandlande har bevisbördan för motpartens onda tro för att undgå ersättningsskyldighet, d.v.s. han skall visa att denna hade anledning att misstänka att den handlande var under påverkan av en psykisk störning¹⁹⁶.

7.2.1.2 Ogiltighetsgrunder i Avtalslagen¹⁹⁷

I 31 § AvtL regleras ocker, d.v.s. en rättshandling blir ogiltig om någon begagnat sig av annans trångmål, oförstånd, lättsinne eller beroende ställning till att taga eller betinga sig förmåner som står i uppenbart missförhållande till det vederlag som har erlagts eller utfästs. Oförstånd och lättsinne kan inbegripas i psykisk defekt, så bestämmelsen skulle kunna användas för en äldre eller dements rättshandling. Förutom bristande omdömesförmåga torde också viljesvaghet kunna hänföras under bestämmelsen¹⁹⁸.

I 33 § AvtL återfinns regeln om ogiltighet av avtal då det strider mot ”tro och heder”. En rättshandling, som skulle anses vara giltig, får ej göras gällande då omständigheterna vid dess tillkomst är sådana att det skulle strida mot tro och heder att med vetskap om dem åberopa rättshandlingen,

¹⁹² Återbärings- och ersättningsreglerna är likartade de i FB 9:7.

¹⁹³ Adlercreutz, Axel, Avtalsrätt I, 1995, s. 240.

¹⁹⁴ Adlercreutz, Axel, a.a., s. 114. SOU 1986:50 s. 111.

¹⁹⁵ SOU 1986:50, s. 111, från NJA II 1924 s. 595.

¹⁹⁶ SOU 1986:50, s. 111 – NJA 1938 s.481.

¹⁹⁷ Lag (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område.

¹⁹⁸ Adlercreutz, Axel, a.a., s. 238.

och den, gentemot vilken rättshandlingen företogs, måste antagas ha ägt sådan vetskap. Bestämmelsen har sitt största användningsområde på lindriga psykiska defekter, t.ex. kroppslig sjukdom, ålderdomssvaghet, berusning och andra orsaker. Det krävs inte att man saknar förståndets bruk utan endast att den rättshandlande av någon av ovan nämnda orsaker är ur stånd att klart bedöma handlingens innebörd och följder. Det krävs dock att medkontrahenten hade vetskap om den rättshandlandes nedsatta förmåga och att det skulle strida mot tro och heder att med denna vetskap göra rättshandlingen gällande¹⁹⁹.

Generalklausulen i 36 § AvtL kan tillämpas för att jämka eller lämna ett avtal i sin helhet utan hänseende då det slutits under psykiska defekter hos den rättshandlande. Regeln kräver inte ond tro av medkontrahenten utan angriper istället oskäligen avtalsvillkor. Då det skall prövas om ett avtalsvillkor är oskäligt tas det hänsyn till behovet av skydd för den som är i underlägsen ställning i avtalsförhållandet. Bestämmelsen kan vara praktisk att åberopa om inte total ogiltighet av avtalet eftersträvas²⁰⁰.

7.3 Informellt tillvaratagande av äldre och dementas ekonomi

7.3.1 Fullmakter

Ett sätt för en äldre person att få hjälp med sin ekonomi är att utfärda fullmakter. Med fullmakt menas en rättshandling där fullmaktsgivaren ger fullmäktigen behörighet att handla gentemot tredje man för fullmaktsgivarens räkning med bindande verkan för honom²⁰¹. För att kunna utfärda en giltig fullmakt måste man ha rättslig handlingsförmåga. En fullmakt som tillkommit utan rättslig handlingsförmåga kan förklaras ogiltig. En fullmäktig kan endast utföra sådana handlingar för den företräddes räkning som denne själv kan utföra²⁰².

En fullmakt kan ges på olika sätt. Ofta lämnas skriftliga fullmakter, 16 § AvtL, men muntliga fullmakter förekommer också och ges antingen till fullmäktigen eller direkt till tredje man. Fullmakter kan också kungöras genom annons i tidning e. dyl.

Det finns inga föreskrifter om vad en fullmaktsförklaring skall innehålla eller hur den skall vara formulerad. Den kan avse en bestämd rättshandling eller vara generell²⁰³. Om en fullmaktsgivare får en förvaltare utsedd enligt föräldrabalken så har alla fullmakter som han utfärdat, inom förvaltarens uppdrag, inte större verkan än om han själv hade företagit rättshandlingen, 22 § AvtL. Fullmaktstagaren har dock i ett sådant fall rätt att handla åt

---

¹⁹⁹ Adlercreutz, Axel, a.a., s. 241.

²⁰⁰ Adlercreutz, Axel, a.a., s. 238.

²⁰¹ Adlercreutz, Axel, a.a., s. 147.

²⁰² Adlercreutz, Axel, a.a., s. 143 f.

²⁰³ Adlercreutz, Axel, a.a., s. 162.

fullmaktsgivaren rörande sådana åtgärder som är nödvändiga för att skydda fullmaktsgivaren mot förlust, 24 § AvtL²⁰⁴.

Man kan dock fråga sig vad som händer om en person med rättslig handlingsförmåga utfärdar en generell fullmakt, och under tiden denna används, successivt tappar sin rättsliga handlingsförmåga. Adlercreutz berör inte detta problem, men viss vägledning bör kunna fås från dansk rätt. Danmarks avtalslag är i stort sett identisk med den svenska²⁰⁵. I Danmark finns det inget juridiskt belägg för att en fullmakt upphör att gälla när fullmaktsgivaren helt eller delvis mister sin rättsliga handlingsförmåga. Domstolarna har även erkänt bruket av s.k. generalfullmakter som fortlöpande fullmakter. En generalfullmakt är en tillkännagivelse och bevis om att fullmaktsgivaren, då han hade rättslig handlingsförmåga, har en vilja att fullmaktstagaren skall ta hand om hans ekonomi då hans rättsliga handlingsförmåga avtagit. Att fullmaktsgivaren har rättslig handlingsförmåga vid fullmaktens upprättande skall bekräftas av två vittnen eller en advokat vid undertecknandet hos notarie²⁰⁶. I de länder där generalfullmakter är lagreglerade, t.ex. England, Skottland och Australien, upphör allmänna fullmakter att gälla då en generalfullmakt träder i kraft²⁰⁷. I svensk lag tycks inte heller finnas något juridiskt belägg för att en fullmakt skall upphöra att gälla om en person efter utfärdandet har förlorat sin rättsliga handlingsförmåga. 1924 års lag om verkan av avtal, som slutits under påverkan av en psykisk störning, kan ju inte användas då den gäller vid avtals ingående. Om någon upptäcker att fullmäktigen missbrukar eller överskrider sina befogenheter kan fullmakten komma att upphöra²⁰⁸ och fullmäktigen kan även bli skadeståndsskyldig gentemot tredje man²⁰⁹. I annat fall fortsätter troligtvis fullmakten att gälla. Det gäller att vara noggrann med vem man har lämnat fullmakt till då man inte kan återkalla fullmakten efter man förlorat sin rättsliga handlingsförmåga²¹⁰.

7.3.1.1 Syslomansavtal

En fullmakt är ofta kombinerad med ett uppdrag och utöver avtalslagens regler får då också vissa principer om uppdrag betydelse för fullmaktsgivaren och fullmaktstagaren. Den sistnämnde är att betrakta som sysloman eller ombud och berörs av de regler som finns i 18 kap. HB. Enligt 1 § i kapitlet skall syslomannen ägna omsorg åt utförandet av hans åtagande och gentemot fullmaktsgivaren göra ”redo och besked för det han om händer får”. Låter han bli att utföra uppdraget eller slarvar då han utför det, blir han ersättningsskyldig. Syslomannen är redovisningsskyldig inför

---

²⁰⁴ SOU 1986:50, s. 110.

²⁰⁵ Lovbkg. nr. 781 af 26/08/1996 af lov om aftaler og andre retshandler på formuerettens område.

²⁰⁶ Jfr. UfR 1979.637 V och UfR 1994.581 Ø.

²⁰⁷ Buss, Dorthe Vennemose, Dementes retsstilling, 1999, s. 104. Angående engelsk, skotsk och australiensisk lagreglering om generalfullmakter, s. 244-248.

²⁰⁸ T.ex. genom att hos rätten ansöka om förvaltare, 22 § AvtL.

²⁰⁹ 11 § och 25 § AvtL.

²¹⁰ Buss, Dorthe Vennemose, Dementes retsstilling, 1999, s. 103.

huvudmannen och den senare kan anmärka på denna redovisning inom ett år, 18:9²¹¹.

7.3.2 Andra sätt att lösa ekonomiska frågor på ett informellt sätt

Banker kan ofta vara tillmötesgående då anhöriga har problem med att handha ekonomin för sina närstående. Problem kan ju föreligga då det varken finns fullmakt eller någon som formellt kan tillvarata ekonomin för den närstående. Detta exempel jag tar upp här gäller inte vare sig en äldre eller en dement, utan kommer endast att visa hur banker tillsammans med anhöriga kan komma att lösa ett tillfälligt problem.

När en kvinna kommer hem från en semester insjuknar hon hastigt och det konstateras att hon drabbats av legionärsjukan. Kvinnan ligger nersövd i cirka en månad och sonen och kvinnans före detta man frågar sig, hur de skall göra med hennes räkningar. Sonen och den före detta mannen tog kontakt med banken, som löste saken genom att de fick ta ner alla hennes räkningar till banken. Denna skötte sedan betalningarna.

Denna lösning kan ju vara lämplig för en kort period som denna, men om det rör sig om längre perioder vill banken att en god man utses.

7.4 Formellt tillvaratagande av äldre och dementas ekonomi

7.4.1 Makars ekonomiska förhållanden

Om den ena maken i ett äktenskap på grund av sjukdom eller bortavaro inte själv kan sköta sina angelägenheter och det fattas medel för familjens underhåll, får den andra maken i behövlig omfattning lyfta den sjuka eller bortavarande makens inkomst och avkastning av dennes egendom samt kvittera ut banktillgodohavanden och andra penningmedel. Detta gäller dock inte, om makarna inte sammanlever längre eller om det finns fullmäktig, förmyndare, god man eller förvaltare som har rätt att företräda den sjuka eller bortavarande maken i dessa angelägenheter. Även om medlen inte använts för familjens underhåll är en rättshandling bindande för den sjuka eller bortavarande maken, om inte tredje man insåg eller borde insett att behovet inte förelåg, ÄktB 6:4.

Bestämmelsen är avsedd att tillämpas för kortare tid. Antingen i de fall då en god man eller förvaltare ganska snart utses eller då den bortavarande eller sjukas förhinder väntas bli kortvarigt. Behovet för familjens underhåll får utredas i samråd med bank eller annan inrättning och behörigheten bör uttryckligen anknytas till detta²¹².

²¹¹ Malmström, Åke, Agell, Anders, Civilrätt, 1994, s. 81.

²¹² SOU 1977:37, s. 141.

En make kan även ha tillgång till alla ekonomiska angelägenheter som rör den andre maken om detta överenskommit tidigare under äktenskapet, d.v.s. alla deras konton är gemensamma och båda har var för sig tillträde till dem.

7.4.2 Pensionsadministration

En möjlighet att hjälpa en äldre eller dement med sin ekonomi är att ansöka om pensionsadministration²¹³.

Då en pensionsberättigad till följd av ålderdomssvaghet, sjuklighet, långvarigt missbruk av beroendeframkallande medel eller annan därmed jämförlig orsak är ur stånd att själv ta hand om sin pension kan pensionen helt eller delvis utbetalas till kommunal myndighet eller den pensionsberättigades make eller annan person för att användas till den pensionsberättigades och hans familjs nytta, AFL 16:12.

Regeln kan användas dels då någon är i fysisk mening ur stånd att handha pensionen och dels när någon medvetet eller av oförmåga använder medlen till inköp som inte är nödvändiga för uppehållet²¹⁴.

7.4.3 God man

De regler om legala ställföreträdare som finns idag är från 1994 och innefattar god man och förvaltare. Förvaltarskapet ersätter den tidigare gällande omyndigförklaringen som fått sin senaste utformning 1974 och ansågs vara ett trubbigt instrument. Omyndigförklaringen medförde alltför stora inskränkningar i den enskildes rättshandlingsförmåga, t.ex. gick rösträtten till allmänna val förlorad med en omyndigförklaring. Regler om god man anpassades till de nya reglerna om förvaltarskap²¹⁵.

Godmanskap kan anordnas för den som på grund av sjukdom, psykisk störning, försvagat hälsotillstånd eller liknande förhållande behöver hjälp med att bevaka sin rätt, förvalta sin egendom eller sörja för sin person. Godmanskap får inte beslutas om inte för den godmanskap skall anordnas har samtyckt därtill. Samtycket kan dock underlåtas om den enskildes tillstånd hindrar att hans mening inhämtas, FB 11:4. Samtyckeskravet innebär att huvudmannen (den som fått god man förordnad för sig) *inte* förlorar sin rättsliga handlingsförmåga.

Kravet för förordnande av god man innefattar tre kriterier som skall uppfyllas, ett medicinskt, ett behovsrelaterat och ett rättsligt²¹⁶.

---

²¹³ Pensionsadministration är ett eget uttryck för förfarandet.

²¹⁴ Bratthall, Kenneth, Stenberg Anna Märta, Lagen om allmän försäkring – lagtext och kommentarer, 1984, s. 341.

²¹⁵ SOU 1986:50, God man och förvaltare, s.167 ff.

²¹⁶ Jfr. danska regler om "værgemål" – Buss, Dorthe, Dementes Retsstilling, s. 126 f.

7.4.3.1 Det medicinska kriteriet

Det medicinska kriteriet utgörs av sjukdom, psykisk störning, försvagat hälsotillstånd eller liknande förhållande. Det kan vara såväl kroppslig som psykisk sjukdom, och det finns inga krav på att sjukdomen skall vara långvarig eller permanent. Alltför kortvariga sjukdomstillstånd kommer dock inte i fråga²¹⁷. Den som enbart på grund av oerfarenhet e. dyl. har svårt att ensam bevaka sina intressen kan inte få god man förordnad för sig²¹⁸. Innan rätten anordnar godmanskap skall den inhämta läkarintyg eller annan likvärdig utredning om den enskildes hälsotillstånd om inte den enskilde lämnat sitt samtycke till anordnandet, 11:17.

7.4.3.2 Behovskriteriet

Behovskriteriet, d.v.s. bedömningen om den enskilde behöver hjälp skall värderas konkret i varje fall. Den enskildes behov skall vara ordentligt utrett och klarlagt. God man får inte utses om det hjälpbehovet kan tillgodoses på annat sätt, t.ex. genom en anhörig. Den som ansökan om god man avser bör också höras muntligt. Hörandet kan dock underlåtas om den enskilde själv ansökt om eller medgett godmansförordnandet²¹⁹.

7.4.3.3 Det rättsliga kriteriet

Det rättsliga kriteriet, ramen för godmanskapet, skall framgå av förordnandet. Då det inte framgår av förordnandet vilken av de tre biståndsformerna det avser (bevaka sin rätt, förvalta sin egendom eller sörja för sin person) anses förordnandet omfatta alla tre formerna²²⁰.

Med att bevaka sin rätt avses ett förordnande av god man för att bevaka huvudmannens rätt i viss rättegång. Det krävs som huvudregel att huvudmannen samtyckt till förordnat av god man men att detta kan underlåtas om den enskildes tillstånd hindrar att hans mening inhämtas. En god man kan därför utses till att bevaka huvudmannens rätt om han själv är part i en rättegång och hans hälsa är sådan att han inte själv kan föra talan²²¹. Att förvalta huvudmannens egendom innebär att förordnandet om god man kan avse viss egendom eller angelägenhet eller alla ekonomiska angelägenheter.

Att sörja för någons person innebär att den gode mannen även kan handha huvudmannens personliga förhållanden, vilket jag återkommer till nedan.

7.4.3.4 Den gode mannens behörighet

---

²¹⁷ SOU 1986:50, s. 172 f.

²¹⁸ SOU 1986:50, s. 106.

²¹⁹ SOU 1986:50, s. 178 f.

²²⁰ SOU 1986:50, s. 173.

²²¹ SOU 1986:50, s. 194.

Ramen för den gode mannens behörighet framgår av det rättsliga kriteriet. Frågan är då vilken rätt han har inom denna ram att fatta bindande beslut för huvudmannens räkning. Den gode mannen skall främst ses som ett biträde till huvudmannen, vilket innebär att han i så stor utsträckning som möjligt skall samråda med sin huvudman och få hans samtycke till de rättshandlingar han vill företa för huvudmannens räkning²²². Risken för kolliderande rättshandlingar minskas på detta sätt. Detta framgår av FB 11:5 som först säger att en rättshandling som en god man företagit utanför sitt förordnande inte är bindande för den som förordnandet avser. Vidare följer att en rättshandling som företagits inom ramen för förordnandet inte heller är giltigt om inte huvudmannen samtyckt till rättshandlingen, såvida inte denna varit ur stånd att ge sitt samtycke eller det av annan orsak inte gått att inhämta. Ett tyst eller i efterhand lämnat samtycke är förenligt med regeln²²³.

Dessa regler kan medföra vissa problem för tredje man, innan han ingår en rättshandling med den gode mannen måste han i princip kontrollera att huvudmannen lämnat sitt samtycke eller att han varit ur stånd att lämna sitt samtycke.

Med hänsyn till tredje man har därför införts att samtyckeskravet kan frångås då det gäller rättshandlingar som företas för den dagliga hushållningen, FB 11:5 2 st. Att samtyckeskravet frångås är egentligen ett felaktigt uttryck då det rör sig om ett presumerat samtycke att företa normala inköp av livsmedel och kläder samt månatliga hyresbetalningar. Presumptionsregeln faller endast om huvudmannen före rättshandlingens ingående gett uttryck för annat till tredje man²²⁴. Regeln syftar också till att underlätta för den gode mannen så att han inte skall behöva inhämta samtycke för varje rättshandling.

För rättshandlingar som inte faller in under den dagliga hushållningen gäller det att den gode mannen blir skadeståndsskyldig gentemot en godtroende tredje man, 11:6. Denna skadeståndsskyldighet motsvarar vad som gäller för en fullmäktig som handlar utanför sin behörighet enligt 25 § AvtL. Ersättningskyldigheten avser det positiva kontraktsintresset vilket innefattar kostnaderna för ingåendet av avtalet samt den förlust som motparten drabbats av genom att avtalet inte är bindande, t.ex. utebliven vinst²²⁵.

7.4.4 Förvaltare

Skillnaden mellan god man och förvaltare är att vid godmanskap har man kvar sin rättsliga handlingsförmåga medan denna försvinner vid förvaltarskap. Förvaltaren är ensam rådig över den egendom och de angelägenheter som omfattas av uppdraget, FB 11:9. Eventuella fullmakter som den enskilde utfärdat före förvaltarförordnandet förlorar sin verkan, 22 § AvtL.

---

²²² SOU 1986:50, s. 175 f.

²²³ SOU 1986:50, s. 176.

²²⁴ SOU 1986:50, s. 195.

²²⁵ SOU 1986:50, s. 197.

En förvaltare får utses om någon befinner sig en sådan situation att god man kan utses *samt* att han är ur stånd att vårda sig eller sin egendom, FB 11:7.

7.4.4.1 Det medicinska kriteriet

Liksom vid hälsotillståndskraven för god man krävs det inte, för att utse en förvaltare, att den enskildes tillstånd är permanent. I praktiken torde det dock bli ännu mer sällsynt än vid godmanskap att förordna en förvaltare för den som endast är kortvarigt sjuk. Inte endast psykiska svaghetstillstånd skall kunna föranleda förvaltarskap med det är endast exempel på dessa som tas upp i motiven. De psykiska svaghetstillstånd som kan föranleda ett förvaltarskap är t.ex. vuxna utvecklingsstörda, personer med åldersbetingade psykiska besvär och sådana som lider av vissa psykiska sjukdomar, bl.a. manodepressiva.

Innan en förvaltare utses av rätten skall den inhämta läkarintyg eller annan likvärdig utredning om den enskildes hälsotillstånd, 11:17.

7.4.4.2 Behovskriteriet och det rättsliga kriteriet

Innan en förvaltare utses skall det först undersökas om det är tillräckligt med ett godmanskap eller att den enskilde på något annat mindre ingripande sätt kan få hjälp. Som exempel på mindre ingripande sätt att få hjälp räknas t.ex. advokater, bankers notariatavdelning eller annan uppdragstagare²²⁶.

Principen om ”minsta medel” kommer klart till uttryck här.

Förvaltaruppdraget skall anpassas efter den enskildes behov och får begränsas till att avse viss egendom eller angelägenhet eller egendom överstigande ett visst värde. En förvaltare kan dock få i uppdrag att företräda mannen i all ekonomiska angelägenheter. Detta innefattar då både den lösa och fasta egendomen hos den enskilde²²⁷.

Då förvaltarskapet begränsas kan det göras genom att t.ex. bara avse en viss fastighet eller till handhavandet av pensionstillgångar. Begränsning av egendom överstigande visst värde kan avse att den enskilde själv kan disponera en del av t.ex. pensionen medan övrigt ligger under förvaltarskap²²⁸.

Trots förvaltarskapet har den enskilde rätt att själv sluta avtal om tjänst eller annat arbete, förfoga över det han efter förordnandet av förvaltare tjänat genom eget arbete eller fått som gåvor, testamente, förmånstagarförordnande och pensionssparande²²⁹. Detta förutsatt att det inte skall omfattas av förvaltarens rådgivet. Om det finns särskilda skäl, får rätten föreskriva att förvaltaruppdraget skall omfatta även dessa förhållanden, FB 11:8. Särskilda skäl kan vara att det finns en påtaglig risk att egendomen skall användas på ett sätt som skadar den enskilde²³⁰.

---

²²⁶ SOU 1986:50, s. 198.

²²⁷ SOU 1986:50, s. 198.

²²⁸ SOU 1986:50, s. 181.

²²⁹ Jfr 6:12, 9:3 och 9:4 FB om liknande bestämmelser om underårig.

²³⁰ SOU 1986:50, s. 181.

För att inte överbelasta tingsrätterna, vilka beslutar om förvaltarskap, med detaljreglering bör domstolarna kunna överlåta till överförmyndaren att lämna närmare föreskrifter om begränsningar²³¹.

En förvaltare kan också företräda den enskilde inför domstol och myndigheter. Vad gäller förvaltarskapets omfattning rörande personliga angelägenheter återkommer jag till nedan.

7.4.4.3 Förhållandet till tredje man

Förvaltaren kan ge den enskilde samtycke till att själv företa rättshandlingar i angelägenhet som omfattas av förvaltaruppdraget. Om den enskilde ingått avtal utan förvaltarens samtycke gäller vad som föreskrivs i 9 kap. 6 och 7 §§ FB om verkan av sådana avtal, 11:10 FB. Enligt dessa §§ kan den med vilken avtalet slöts frånträda avtalet endast om det ej blivit godkänt av förvaltaren eller behörigen fullgjort. Avtalet anses ha blivit behörigen fullgjort, om detta fullgjorts av förvaltaren eller med dennes samtycke av den enskilde eller med egendom som den enskilde får råda över. Detta förutsatt att medkontrahenten var i god tro. Om han däremot var i ond tro får han inte frånträda avtalet under den tid som vid dettas ingående kan ha bestämts för förvaltarens godkännande eller som annars kan beräknas återgå därför. Den nu behandlade regeln, 9:6, gäller endast avtal och inte ensidiga rättshandlingar²³². Om avtalet inte är gällande p.g.a. att samtycke inte förelåg skall envar bära åter vad han mottagit eller utgivit enligt 9:7. Den enskilde under förvaltarskap behöver dock endast ersätta det han mottagit för skäligt underhåll eller på annat sätt medfört nytta för honom. En rättshandling som en förvaltare har företagit utanför sitt uppdrag är inte bindande för den enskilde, 11:11 FB. Förvaltaren är i dessa fall skyldig att betala skadestånd till en godtroende tredje man. Skadeståndet motsvarar även här det positiva kontraktsintresset. Detta för att understryka vikten av att förvaltaren inte handlar för den enskilde i vidare omfattning än som motsvaras av hans uppdrag²³³.

7.4.5 Gemensamma bestämmelser för god man och förvaltare

7.4.5.1 Ansökan om god man eller förvaltare

Ansökan om förordnande av god man eller förvaltare får göras av den som ansökningen avser, dennes make eller sambo, hans närmaste släktingar eller av överförmyndaren. En god man får också ansöka om anordnande av förvaltare. Då det finns anledning till det får rätten självmant ta upp frågor om anordnande av godmanskap eller förvaltarskap, FB 11:15. Med det sistnämnda avses t.ex. att det i en rättegång visar sig att en part är i ett sådant

---

²³¹ SOU 1986:50, s. 181.

²³² Saldeen, Åke, Barn och föräldrar, 1995, s. 141.

²³³ SOU 1986:50, s. 202.

psykiskt tillstånd att han själv inte kan föra talan. Överförmyndaren har också skyldighet att agera självmant om omständigheterna kräver det²³⁴.

Med sambo avses det sambobegrepp som används i lagen om sambors gemensamma hem, men det finns inget krav på att samborna måste vara ogifta. Bestämmelsen är också tillämplig på homosexuella sambor²³⁵.

Med närmaste släktingar avses bröstarvingar, föräldrar och syskon. Det är inte nödvändigt att sökanden är den som i släktskapshänseende står den hjälpbehövande närmast²³⁶.

Samma krets av personer som ovan samt den gode mannen eller förvaltare får ansöka om entledigande av en god man eller förvaltare eller om upphörande av godmanskaps eller förvaltning, 11:21.

Som god man eller förvaltare kan den utses som är en rättrådig, erfaren och i övrigt lämplig man eller kvinna. Den som är underårig eller som själv har förvaltare får inte vara god man eller förvaltare, FB 11:12.

7.4.5.2 Förfarandet vid utseende av god man eller förvaltare

I ärenden om anordnande av godmanskaps eller förvaltarskap enligt 11:4 skall, om det inte är obehövt, rätten inhämta yttrande från den enskildes make eller sambo och barn, överförmyndaren och vårdinrättning, 11:16 2 st. Vad gäller sambo är det samma definition som under ansökan om god man. Med närstående avses att andra än släktingar kan komma i fråga, om den enskilde har en nära relation till någon som varken är sambo eller släkting skall den ändå kunna lämna yttrande²³⁷. Om den enskilde själv ansökt om eller samtyckt till den begärda åtgärden kan det vara obehövt att inhämta yttrandet från anhöriga. Om det råder tveksamhet om den enskildes förmåga att inse sakens betydelse bör de anhörigas mening ändå inhämtas även om den enskildes samtyckt eller själv ansökt om åtgärden. Om det behövs kan även andra närstående få yttra sig²³⁸. Den som ansökningen avser skall höras muntligen om det kan ske utan skada för honom och det inte är uppenbart att han inte förstår vad saken gäller. Rätten kan även avstå från att höra den enskilde om han själv gjort ansökan eller samtyckt därtill eller det annars finns särskilda skäl. Särskilda skäl kan vara att det bara är fråga om byte av god man eller förvaltare eller det är fråga om ett godmanskaps av mindre omfattning, t.ex. avveckla ett hyresförhållande²³⁹.

Rätten kan fatta ett interimistiskt beslut om godmanskaps och förvaltare fram till slutligt beslut skall ges om den enskildes angelägenheter kräver omedelbar vård eller ett dröjsmål uppenbarligen skulle medföra fara för den enskildes person eller egendom, 11:18.

---

²³⁴ Prop. 1993/94:251, s. 201.

²³⁵ Prop. 1993/94:251, s. 201 och 195. L(1987:232) 1 § och L(1987:813) p.17.

²³⁶ Walin, Gösta, Föräldrabalken och internationell föräldrarätt, 1996, s.379.

²³⁷ Prop. 1993/94:251, s.203.

²³⁸ Prop. 1993/94:251, s.202.

²³⁹ Prop. 1987/88:124, s. 177.

7.4.5.3 Gode mäns och förvaltares skyldigheter

De gode männen och förvaltarna skall, i den mån det följer av deras förordnande, bevaka rätten för de personer de företräder, förvalta deras tillgångar och sörja för deras person, 12:2²⁴⁰. Tillgångar som ställts under särskild förvaltning omfattas inte, t.ex. gåvor, testamente eller förmånstagarförordnande vid försäkring²⁴¹.

Förvaltare och gode män skall omsorgsfullt fullgöra sina skyldigheter och alltid handla på det sätt som gagnar den enskilde. Den enskildes medel skall främst användas för hans uppehälle, utbildning och nytta i övrigt. Övriga medel skall placeras så att tillräcklig trygghet finns för deras bestånd och så att de ger skälig avkastning, 12:3 och 12:4. Med nytta i övrigt avses vård och rekreation m.m. Den enskildes medel kan härigenom användas till att bekosta en bättre bostad eller en annan form av vård²⁴².

Mer detaljerade förvaltningsbestämmelser för de gode männen och förvaltare finns i kapitel 13-15. Jag ämnar inte gå närmre in på dessa bestämmelser i detta arbete.

Räkenskaper skall fortlöpande föras över förvaltningen av den enskildes medel samt att anteckningar skall göras om åtgärder i övrigt. Förvaltare och gode män skall även se till att pengar och värdepapper som tillhör den enskilde inte sammanblandas med andra tillgångar som de förvaltar, 12:5 och 12:6.

I viktiga frågor rörande förvaltningen, har förvaltaren och den gode mannen skyldighet att höra den enskilde och dennes make eller sambo, om det lämpligen kan ske, 12:7 2 st. Ett hörande kan underlåtas bl.a. med hänsyn till hans hälsotillstånd²⁴³. Paragrafen hänvisar till 11:5 om betydelsen av att inhämta samtycke från den som har god man. Om inte det skett är rättshandlingen inte bindande för den enskilde medan detsamma inte gäller för förvaltare. En förvaltare har ensam rådighet över den enskildes tillgångar inom uppdragets ram och följderna av att han försummat att höra den enskilde eller dennes make enligt 12:7 är att han kan bli entledigad från sitt uppdrag.

7.4.5.4 Kontroll av goda män och förvaltare

Överförmyndare utövar tillsyn över gode mäns och förvaltares verksamhet, och de är skyldiga att lämna de upplysningar om sin verksamhet som överförmyndaren begär, 12:9. Närmare bestämmelser om denna tillsyn finns i kapitel 16, FB. Om förvaltaren eller den gode mannen gör sig skyldig till missbruk eller försummelse vid utövandet av sitt uppdrag eller kommer på ekonomiskt obestånd skall de entledigas från deras uppdrag av överförmyndaren, 11:20. De kan även bli skyldiga att ersätta skada som de uppsåtligt eller av vårdslöshet har orsakat den enskilde, 12:14.

---

²⁴⁰ Jfr. 11:4 – det rättsliga kriteriet.

²⁴¹ Jfr. 11:8

²⁴² Prop. 1993/94:251, s.212.

²⁴³ Prop. 1993/94:251, s.216.

Tillsyn över överförmyndarna har länsstyrelsen, 19:17. Överförmyndaren är skyldig att föra anteckningar och lägga upp akter samt expediera handlingar enligt föreskrifter som meddelas av regeringen, 16:12²⁴⁴.

---

²⁴⁴ Om överförmyndarens skyldigheter och tillsyn samt länsstyrelsens tillsyn, se Förmyndarskapsförordning (1995:379).

8 Det personliga området

8.1 Inledning

I detta kapitel avses det att se på vem som handhar/bestämmer över den enskildes personliga förhållanden då dennes beslutskapacitet inte är tillräcklig. Detta område träder delvis in i det sociala området men kräver trots det sin egen plats. Först undersöks det vem som i praktiken tar hand om vissa frågor av personlig art och sedan vilka befogenheter en god man eller förvaltare har över den enskildes personliga förhållanden. Vad avser först delen, vem som tar nödvändiga kontakter av personlig art, är ingen fullständig eller uttömmande genomgång, utan skall mer ses som en viss inblick i de äldre och dementas liv i praktiken.

8.2 Kort om livet i praktiken på ett vårdhem

8.2.1 Läkare

Om en äldre eller en dement person bor kvar tillsammans med sin make faller det sig naturligt att denne hjälper den äldre eller dementa att ta kontakt med läkare. Om den äldre bor på vårdhem är det däremot oftast vårdhemmet som kontaktar läkare, detta kan ske efter att anhöriga propats på. På ett vårdhem anses det var underlättande om de boende använder sig av den läkare som kommer dit. Detta är dock inget tvång utan tidigare husläkare kan behållas²⁴⁵.

Tandläkarkontakter sköts som för andra personer genom att de äldre blir kallade av sin tandläkare. En tandhygienist kan också komma till vårdhemmet.

Något direkt samtycke inhämtas inte innan behandling sker men anhöriga informeras om de tilltänkta åtgärderna.

8.2.2 Kontakt med socialnämnd

Det finns speciellt ansvariga på vårdhemmet som tar kontakt med biståndsbeslutaren på socialnämnden om någon ny form av bistånd behövs för den enskilde. Varje vårdgivare är kontaktperson för en till tre boende. Det kan t.ex. ansökas om bistånd för extra tillsyn om det gäller en patient som behöver mycket hjälp av personalen. Beviljning av denna form av bistånd kan t.ex. ske om den enskilde har liggsår som måste läggas om ofta. Om ett bistånd beviljas eller ej är lite beroende på vem som fattar beslutet av

---

²⁴⁵ Samtal med vårdskötare på Valltorps sjukhem, Helsingborg, den 5 nov. 1999.

biståndshandläggarna. Vårdgivarna anser att det ibland kan vara svårt att förstå att de olika biståndshandläggarna använder sig av samma regler²⁴⁶. Även anhöriga kan kontakta socialnämnden i ärenden rörande den enskilda²⁴⁷.

Klagan på beslut fattat av socialnämnd görs också av vårdhemmet eller de anhöriga.

8.2.3 Annan omvårdnad

Vad gäller omhändertagandet av hygien är det vårdgivarna som är ansvariga. Kontaktpersonerna är de som köper in hygienartiklar. Kassabok förs över utgifter och anhöriga har att fylla på de äldres kassa efterhand. Matinköp, städning och tvättning sköts av vårdgivarna om de äldre bor på servicehem. Om de bor ”ute” i eget boende är det ibland en speciell servicegrupp som tar hand om detta medan vårdgivarna har att hålla sig till uppgifter som är av mer vårdgivande karaktär. Fotvårdare och frisörer kommer till hemmen och det betalas kontant till dessa från de äldres enskilda kassa, där kvitto läggs²⁴⁸.

8.3 God man och förvaltares befogenheter över personliga förhållanden

I föräldrabalken 11:4 och 11:7 regleras de gällande förutsättningarna för att få god man eller förvaltare utsedd. Dessa kan, som ovan angetts, inte bara utses gällande ekonomiska spörsmål utan även då den enskilde behöver hjälp med att sörja för sin person, 11:4, eller är ur stånd att vårda sig, 11:7.

8.3.1 God man och personliga förhållanden

I förarbetena till föräldrabalken 11:4 diskuterades om det var nödvändigt att en god man fortsättningsvis skulle ha befogenheter på det personliga området då det inom socialtjänsten numera innefattas att den enskilde har möjligheter att få bistånd som täcker den personliga omvårdnaden²⁴⁹. Skäl ansågs dock föreligga för att behålla den tidigare regleringen. För det första ansågs det vara en svår gränsdragning mellan bistånd i ekonomiska eller rättsliga angelägenheter och hjälp i mer personliga frågor. För det andra ansågs det vara viktigt att den gode mannen hade kännedom om huvudmannens personliga förhållanden för att hans medel skulle kunna användas till hans nytta²⁵⁰.

---

²⁴⁶ Samtal med vårdgivare på Valltorps sjukhem, Helsingborg, den 5 nov. 1999.

²⁴⁷ Jfr. kapitel 4.8.

²⁴⁸ Samtal med vårdgivare på Kattarps servicecentral, Helsingborg den 24 nov. 1999.

²⁴⁹ SOU 1986:50, s.173 f.

²⁵⁰ SOU 1986:50, s.174.

Detta innebär att de gode männen idag kan förordnas att sörja för någons person. Även om det inte klart ligger i hans uppdrag skall han hålla sig informerad om huvudmannens personliga förhållanden och bevaka hans intressen. Ansvaret för den gode mannen blir dock mindre om huvudmannen har anhöriga som hjälper honom. För att inte uppdraget skall bli mer omfattande än nödvändigt anses det vara angeläget att domstolarna preciserar den gode mannens uppgifter²⁵¹.

I regeringens proposition upprepas utredningens förslag och det ges inga konkreta exempel på frågor som den gode mannen kan fatta angående huvudmannens personliga förhållanden²⁵². Samtycke krävs ju dock av huvudmannen för att få en god man och denne får ju som sagt inte fatta beslut som strider mot huvudmannens vilja om inte denne varit ur stånd att uttrycka sin mening eller denna av annan orsak inte gått att inhämta, 11:5.

8.3.2 Förvaltare och personliga förhållanden

Om någon är ur stånd att vårda sig, kan en förvaltare utses för denne, om det inte är tillräckligt att en god man utses. En förvaltare kan få i uppdrag att sörja för den enskildes person på samma sätt som en god man. Han skall hålla sig informerad om den enskildes personliga förhållanden och om han sysslar med egendomsförvaltning, se till att medlen i skälig omfattning används till huvudmannens nytta. Även i övrigt gäller samma principer som för god man²⁵³.

En förvaltare har som ovan sagts ensam rådighet över den enskildes egendom och angelägenheter som omfattas av uppdraget, 11:9 FB.

Förvaltaren är alltså inte beroende av huvudmannens samtycke för sina åtgärder och häri ligger alltså skillnaden mot god man.

Om förvaltaren enbart har förordnats att ha hand om den enskildes ekonomiska angelägenheter har han ingen beslutande- eller bestämmanderätt över den enskildes personliga förhållanden. I de fall förvaltaren företräder den enskilde i någon fråga av icke-ekonomisk natur, bör den enskilde tillerkännas en viss självständighet. Risken för kolliderande rättshandlingar på detta området anses vara försumbara med hänsyn till den officialprövning²⁵⁴ som sociala myndigheter skall företa. Den enskilde bör i allmänhet också själv få bestämma i frågor som rör hans eller hennes boende liksom innehållet i erbjuden vård. En förvaltare bör inte företräda den enskilde när det rör sig om operativa ingrepp. Detta hindrar dock inte att en vårdinrättning inhämtar förvaltarens synpunkter²⁵⁵. Även här gör sig samma synpunkter gällande i propositionen²⁵⁶.

---

²⁵¹ SOU 1986:50, s.174 f.

²⁵² Prop. 1987/88:124, s. 139 f.

²⁵³ SOU 1986:50, s.183.

²⁵⁴ Officialprövning innebär att en myndighet på eget initiativ igångsätter och gestaltar ett förfarande.

²⁵⁵ SOU 1986:50, s. 200.

²⁵⁶ Prop. 1987/88:124, s. 172.

9 Analys och kommentar

9.1 Inledning

Jag har nu gått igenom en rad olika ämnesområden som kan beröra en äldre eller dement person. Vissa utav dessa områden kan behöva mer analys och kommentar än andra och en del områden kan behöva analyseras med utgångspunkt i ett annat område.

9.2 Nödrätt och samtycke

Varken i brottsbalkskommentaren eller förarbetena till brottsbalken uttalas det något om hur nödrätten i hälso- och sjukvården skall tillämpas.

Personalen har att rätta sig efter att utföra sitt arbete i överensstämmelse med vetskap och beprövad erfarenhet, att alla människor är skyddade mot påtvingade ingrepp (självbestämmanderätt) och att nödrätt och möjligtvis samtycke i vissa fall legitimerar ett påtvingat ingrepp. Hur och när används då nödrätt respektive samtycke på beslutsinkompetenta människor ?

Vad gäller de som inte motsätter sig en åtgärd, men inte heller samtycker till den, används troligtvis det hypotetiska samtycket. D.v.s. om vederbörande kunnat uttrycka sig skulle han samtyckt till åtgärden. Nu är det ju dock så att i motiven till BrB 24:7, som reglerar samtycke, sägs det att hypotetiskt samtycke inte innefattas av regeln. Man använder sig således av en rättsfigur som inte är ”godkänd” i svensk rätt. Nödrättsbestämmelsen kan tillämpas i vissa fall på en beslutsinkompetent person som varken uttrycker sig för eller emot en åtgärd, men då måste det röra sig om att en fara hotar hans liv eller hälsa. Jag vet inte om man kan sträcka denna ansvarsfrihetsgrund så långt att den täcker in alla hälso- och sjukvårdande åtgärder mot passiva vårdtagare. Rörande beslutsinkompetenta personer som uttryckligen motsätter sig en åtgärd är det hypotetiska samtycket uteslutet. Nödrättsbestämmelsen är dock fortfarande tillämplig om fara hotar liv och hälsa. Jag anser dock att det måste röra sig om verklig fara för liv och hälsa för att man skall kunna frångå någons självbestämmanderätt, även om personen anses vara beslutsinkompetent i andra fall.

Samma resonemang kan tillämpas på användandet av beskedligt tvång på vårdhem. Denna personal har samma riktlinjer att följa och här gör det sig ännu svårare att kunna tillämpa nödrättsbestämmelsen på en person som inte vill ta sin medicin. Att en person inte vill ta t.ex. lugnande medicin kan ju rimligtvis inte anses utgöra en fara för hans liv och hälsa även om den medför att han mår bättre.

Är detta förfarande då försvarbart och skall personalen på sjukhus och vårdhem behöva axla detta ansvar?

Vad gäller det försvarliga i förfarandet är jag kritisk. Jag är inte kritisk till att ingrepp företas på människor som inte motsätter sig ingrepp, men jag är kritisk mot lagstiftningen. Då det i vår grundlag sägs att alla är skyddade

mot påtvingade kroppsliga ingrepp, om det inte finns undantag i annan lag, anser jag att detta bör följas²⁵⁷. Man skall inte behöva använda sig av icke godkända rättsfigurer eller använda sig av en nödrättsbestämmelse som inte är avsedd för ändamålet. Skulle man inte kunna tänka sig en lag som tillåter ett visst tvång och ingrepp utan samtycke? Torbjörn Tännsjö menar att beskedligt tvång bör vara förbjudet - men ändå tillämpas. Han försvarar denna ståndpunkt med att vi måste acceptera, när det gäller alla former av lagstiftning, ett visst utrymme för moraliskt försvarliga avvikelser från den strikt legala vägen²⁵⁸. Han menar även att en lag som godkände beskedligt tvång inte skulle vara förenlig med patienters krav på rättssäkerhet. De skulle inte längre känna sig förvissade om att de skulle få rätt, om de inledde en rättslig prövning av ett fall, där man gått till överdrift och närmat sig det beskäftiga tvånget²⁵⁹. Jag håller faktiskt inte med Tännsjö här då jag har en annan uppfattning om rättssäkerhet. Rättssäkerhet är för mig såsom Peczenik skriver, förutsägbara rättsregler som är etiskt försvarbara. Vem kan förutsäga att man skall bli utsatt för ett visst tvång om man vet att det inte är tillåtet. Användandet av nödrättsbestämmelsen är inte heller förutsebart då det inte finns några direkta riktlinjer för användandet av den inom hälso- och sjukvården. Jag anser därför att varken tillämpningen av beskedligt tvång eller användandet av nödrättsbestämmelsen är förenligt med rättssäkerheten. Den andra frågan jag ställde mig är om personalen på vårdhem och sjukhus skall behöva göra de fina balansgångarna mellan tillåtna och tillåtna gärningar. Här är jag enig med Tännsjö, och tycker det är riktigt, oavsett om rättsläget är som idag eller om det införs någon lagstiftning, att personalen får bära detta ansvar. Det är de som är utbildade i hälso- och sjukvård, det är de som är vana att handskas med äldre och dementa och det är de som har mest kunskap om de problem som uppstår i det dagliga livet för äldre och dementa.

Tännsjö uttrycker också att lagstiftning inte låter sig göras för att det är för svåra distinktioner²⁶⁰. Här tror jag att han underskattar lagstiftaren. För att göra ett grundlagsstridigt förfarande lagligt krävs inte detaljreglering. Vad som krävs är en ordentlig och noggrann utredning om såväl nödrättsens tillämpning inom hälso- och sjukvården som det beskedliga tvångets tillämpning. Denna utredning bör ske tillsammans med de som vårdar äldre och dementa. En sådan utredning skulle kunna leda till en måhända mer generell lag som i sina förarbeten noggrant gått igenom alla de tänkbara alternativ för att utröna en äldre och dement persons vilja och känslor som man idag känner till. Jag anser inte att det endast är förbehållet vårdpersonal att veta var gränsdragningar går och låta dem dra dessa själv helt förbehållslöst. Tvångspsykiatrikommittén som i mars 1998 gav sitt slutbetänkande om rättssäkerhet, vårdbehov och samhällsskydd vid psykiatrisk tvångsvård, uttalade sig om att det är nödvändigt att göra en översyn av behovet av tvång beträffande psykiskt störda som inte omfattas

---

²⁵⁷ RF 2:6 och 2:12.

²⁵⁸ Tännsjö, Torbjörn, *Tvång i vården*, 1994, s. 50.

²⁵⁹ Tännsjö, Torbjörn, a.a., s. 51.

²⁶⁰ Tännsjö, Torbjörn, *Vårdetik*, 1998, s. 148.

av LPT och LRV. Socialdepartementet har dock gett Socialstyrelsen i uppdrag att göra en utredning om detta²⁶¹.

Det kan tilläggas att en lag som legitimerade ett visst tvång över dementa personer skulle vara förenligt med EMRK som tillåter att dementa berövas sin frihet. Detta under förutsättning att tolkningen av ordet "unsound mind" är riktig.

9.3 Socialtjänsten och hälso- och sjukvården

9.3.1 Socialtjänsten

Socialtjänstlagen är en lag där det skett många förbättringar på senare tid och som vi har sett är ytterligare förändringar på väg. Numera kan man flytta till en annan kommun och få "annat bistånd" där, d.v.s. serviceboende eller hjälp i hemmet, vilket inte var möjligt tidigare och således tvingade äldre människor att bo kvar på samma ort som de tidigare bott i. En annan omtalad förbättring är Lex Sara, som innebär att vårdpersonal har en skyldighet att anmäla allvarliga missförhållanden på sin arbetsplats. Ytterligare förbättringar är möjligt på väg genom att kommuner skall vara skyldiga att ge anhörigstöd och att äldreförsörjningsstöd skall skiljas från mer kortvariga ekonomiska hjälpinsatser.

Kritik mot socialtjänsten och socialtjänstlagen kan ändå göras vad gäller området för äldre och dementa personer. För det första reagerar jag på termen socialtjänst. Är det inte så att äldre människor oftast ser sociala insatser som något negativt eller som något som är till för människor som inte sköter sig efter det etablerade samhället. Termen rimmar också dåligt med att äldre och dementa har rätt att kräva insatser av sin kommun. Terminologin är lika dålig vad gäller rätt till bistånd. Om man har en rättighet att få hjälp i hemmet eller flytta till ett serviceboende, som man betalar för, kan det väl inte samtidigt vara ett bistånd. Bistånd är för mig något man ger behövande människor eller länder för att underlätta deras situation, utan att vara skyldig till det. Vi tar väl inte hand om våra äldre för att vara snälla. Jag vill hellre se det som att äldre har en rättighet att bli omhändertagna när de inte själv mäktar med det längre. Förslaget på äldreförsörjningsstödet är ett steg i rätt riktning för att skilja rättigheter från socialtjänst- och biståndstermer. Det finns även andra tendenser på att de äldres rättigheter skiljs från SoL. Färdtjänst regleras ju numera i en egen lag istället för att vara ett bistånd enligt SoL. Måhända det skulle vara möjligt att helt skilja äldreverksamhet från SoL. En lag som endast reglerar äldres rättigheter skulle enligt min mening visa att vi inte ser äldre som en belastning utan respekterar dem och deras integritet.

Man kan också diskutera SoL ur perspektivet att kommunen har huvudmannaansvar för de äldres omsorg. Lagen är generell och målinriktad och ger kommunerna i uppgift att själv tolka lagen efter lokala behov. Kommuner har väldigt olika ekonomi och omsorgen kan därför

---

²⁶¹ SOU 1998:32, s.403.

kvalitetsmässigt skilja sig väldigt från kommun och kommun. Detta är en nackdel, såväl för de äldre som bor i en fattig kommun, som för kommunerna. Om någon överklagar ett biståndsbeslut prövas detta av domstol som kan ålägga en kommun utge ett visst bistånd, utan hänsyn till kommunens ekonomiska resurser. Kommunernas rätt till självstyre i förhållande till staten blir genom detta förfarande en aning illusoriskt. Det är dock äldre och dementa personers rättigheter jag är intresserad av och jag lämnar därför detta spörsmål.

9.3.2 Hälso- och sjukvården

Efter ädelreformen har hälso- och sjukvården endast att ta hand om äldre och dementa då de kräver medicinsk behandling. Som vi såg var ett av ädelreformens främsta motiv att hindra landstinget och kommunerna att skjuta över ansvaret på varandra. Frågan är om detta har lyckats, eller de båda huvudmännen fortfarande skickar de äldre mellan akutsjukvården och hemmet. Kommittén för utredningen ”vård i livets slutskede” anser inte att reformen lyckats helt, då de förväntas att lämna ett förslag på att begreppet ”medicinskt färdigbehandlad” inte längre skall vara vägledande när det gäller frågan om var döende skall vårdas. Båda huvudmännen skall istället åläggas att bygga ut sin palitativa vård, d.v.s. vård i livets slutskede²⁶². Enligt min mening verkar uppdelningen fungera väl och angående de äldre i livets slutskede, där det inte längre finns någon bot, anser jag det vara kommunen som är ansvarig enligt den uppdelning som finns idag. Att äldreomsorgen regleras i två olika lagar, SoL och HSL, medför att det är svårt att få en överblick över de regler som gäller för äldreomsorgen. Problemet är även uppmärksammat av Socialtjänstutredningen i sitt betänkande, så man får hoppas att en översyn kommer att göras på området.

9.4 De personliga förhållandena

Självbestämmande och integritet är de etiska principer som är vägledande för många av de regler som gäller för äldre och dementa personer. I lagen kan man se att dessa principer beaktas i olika grad. T.ex. om du fått en förvaltare utsedd har du ingen självbestämmanderätt på det ekonomiska område förvaltaren har inom sitt uppdrag.

Vad gäller de personliga förhållandena som förvaltaren har i sitt uppdrag finns dock en skillnad. I motiven sägs det rörande personliga förhållanden, att den enskilde bör i allmänhet själv få bestämma i frågor som rör hans eller hennes boende liksom innehållet i erbjuden vård. Visserligen kan man tycka att motiven är en aning diffusa när det sägs ”bör i allmänhet själv få bestämma”, men som jag ser det är det ett uttalande som är integritetsfrämjande. Även om man är senildement skall en uttryckt vilja

---

²⁶² Helsingborgs Dagblad, 7 december 1999, del 1, ”Bollande” av sjuka stoppas ? (TT), s.16.

rörande personliga förhållanden beaktas. Som förvaltare kan man alltså inte tvinga en person under förvaltarskap att flytta.

Det är glädjande att se att självbestämmandet är större för en person då det gäller personliga frågor än vid t.ex. ekonomiska spørsmål. Orsaken till detta är att personliga frågor ligger mycket närmare en persons integritet, som är lika för alla människor, än de ekonomiska frågorna.

Man skulle dock kunna önska sig att man var tydligare gällande självbestämmanderätten än man är när man säger ”bör i allmänhet själv få bestämma”. Att tvinga en person att flytta är enligt min mening integritetskränkande och borde aldrig få förekomma om det inte finns en verklig fara för den enskilde eller annan att han bor kvar. Det är möjligtvis dessa fall som avses i motiven men det sägs inget om saken.

9.5 Ekonomiska förhållanden

9.5.1 Inledning

Som vi har sett kan äldre och dementas ekonomiska förhållanden skötas på olika sätt. Man kan välja att låta sin make ta hand om ekonomin enligt 6:4 ÄktB, som dock inte är avsedd att tillämpas en längre tid, eller försöka få till stånd pensionsadministration så att t.ex. socialnämnden handhar den äldres löpande ekonomi. Andra sätt är att utse god man eller förvaltare eller att skriva fullmakt till någon man betror. Här i kommentaren avser jag främst att kommentera de legala ställföreträdarna och fullmakter.

En intressant fråga jag inte kunnat behandla i arbetet är den kvantitativa förekomsten av de olika sätten att handha ekonomin. Ett försök på området för god man har dock gjorts då jag frågat arbetstagare på två olika vårdhem om hur många av de boende som hade god man. I det första fallet var svaret 1 av 23 och i det andra fallet 0 av 28²⁶³. Detta är en oroväckande låg siffra men man skall ha i åtanke att personalen inte har kännedom om en anhörig är utsedd till god man eller om han handhar ekonomin med en fullmakt. Personalen har endast kännedom om de som har en helt utomstående god man.

9.5.2 God man och förvaltare

I detta kapitel skall jag försöka se om man kan utröna ur lagtexten vilka personkategorier som hamnar under god man respektive förvaltare. För att få en god man utsedd krävs bl.a. av lagen att den för vilken god man skall utses skall samtycka till åtgärden. Detta kan dock underlätas om den enskildes tillstånd hindrar att hans eller hennes mening inhämtas. Demens är ett sådant tillstånd. Godmanskapet torde alltså rikta sig till två olika personkategorier,

---

²⁶³ Samtal med vårdskötare på Valltorps sjukhem, Helsingborg, den 5 nov. 1999 och med vårdskötare på Kattarps servicecentral, 24 nov. 1999.

för det första till dem som inte är så sjuka men som inte längre orkar med att ta hand om ekonomin och samtycker till åtgärden, och för det andra till dem som är så sjuka att de inte kan samtycka och inte heller är kapabla att företa rättshandlingar som strider mot den gode mannens. Förvaltarskap, där rådgivet för den enskilde försvinner inom uppdraget, riktar sig troligtvis främst till förståndshandikappade och andra psykiskt sjuka som företar rättshandlingar som inte är i deras intresse, d.v.s. för de som inte förstår olika rättshandlingars innebörd. Förvaltarskap får inte tillgripas om det är tillräckligt med godmanskap.

För äldre människor är det därför troligtvis endast rättsinstitutet god man som kommer i fråga. Antingen då den äldre är kapabel att samtycka till åtgärden eller då han är dement, så att samtycket kan lämnas därefter.

9.5.3 Fullmakter

Fullmakter är något som används frekvent och som juridiskt sett kräver rättslig handlingsförmåga hos den som utfärdar fullmakten. I det praktiska livet är kravet på rättslig handlingsförmåga inte så strikt. På vårdhem förekommer det att äldre som är dementa ges hjälp för att skriva under fullmakter av framförallt anhöriga. Personal kan då kallas dit för att de anhöriga vill att handlingen bevitnas²⁶⁴. Formellt sett är en sådan fullmakt givetvis ogiltig, men om inget missbruk av den sker eller ingen klagar över ett missbruk, kommer fullmakten att kunna användas som en giltig fullmakt²⁶⁵.

Vi har också sett att en fullmakt som utfärdats då rättslig handlingsförmåga funnits, troligtvis fortsätter att gälla efter att den rättsliga handlingsförmågan försvunnit, om ingen klagar på den. Den dementa kan i detta läget inte återkalla fullmakten.

Jag anser inte att rättsläget är tillfredställande på detta området, framförallt inte då jag har en förnimmelse av att fullmakter är mycket vanligt förekommande på området för äldre och dementa personer. Risken för utnyttjande är stor och innehavaren av fullmakten är inte skyldig att redovisa sina handlingar för någon. Europarådet skriver dessutom i sina rekommendationer att om lagen i ett land ger en person kraft att agera för en äldre person som saknar rättslig handlingsförmåga, utan rättslig eller administrativ kontroll, ser de helst att denna företrädarätt skall vara begränsad och vara föremål för skyddsåtgärder.

Vad skulle man då kunna göra för att förbättra de äldre och dementas rättsställning på detta område? En möjlighet är att snegla på de länder som använder sig av generalfullmakt. Man skulle kunna tänka sig att fullmakter som skall gälla efter att en person blivit av med sin rättsliga handlingsförmåga skall ha formkrav på att de skall bevitnas. En variant är att generalfullmakterna även skall registreras och inlämnas till någon myndighet som endast lämnar ut dem om det finns läkarintyg på att den

²⁶⁴ Samtal med vårdgivare på Kattarps servicecentral, 991124.

²⁶⁵ Jfr. dansk rätt, UfR 1999.1556 Ø. Erstatningsansvar for misbrug af adgang til at disponere over en dement persons bankkonto m.m.

äldre har mist sin rättsliga handlingsförmåga. En generalfullmakt skulle även kunna vara förenad med krav på redovisningsskyldighet till någon utsedd företrädare för äldre och dementa. En ombudsman för äldre och dementa skulle kanske vara något ? Då en generalfullmakt träder i kraft skulle alla andra utfärdade fullmakter upphöra att gälla.

Det kvarstår dock en rad problem, skall t.ex. en bank vara skyldig att kontrollera en vanlig fullmakts giltighet för att handla efter den, genom att inhämta friskhetsintyg ? För fullmakter som gäller enstaka rättshandlingar skulle detta inte vara nödvändigt men om det är någon slags löpande fullmakt skulle man kunna tänka sig det. Ett annat problem gäller de som inte har utfärdat en generalfullmakt, hur skall man göra med dem ? Enligt min mening bör t.ex. banken då kräva att en god man utses snarast möjligt. Vi skulle då endast ha tre vägar att ta för att handha en dements ekonomiska förhållanden, generalfullmakt, god man eller förvaltare, där alla är förenade med en redovisningsskyldighet.

Skall då inte en make ha kvar sin rätt enligt ÄktB 6:4 att ta ut medel från den andra makens konto då denna på grund av sjukdom inte själv kan sköta sina angelägenheter ? Jodå, det skulle de visst kunna, men fortfarande bara om det gäller kortvariga sjukdomar. Vid demens, som är en långvarig och en nästintill icke botbar sjukdom, får makar använda sig av samma rättsinstitut som andra om de inte i äktenskapet bestämt att de har gemensam tillgång till alla medel var för sig. Finns inte denna tillit under äktenskapet, då båda är friska, finns den ju inte heller när någon av dem insjuknat.

Pensionsadministration var som vi såg ett sätt att handha en sjuklig eller ålderdomssvag människas pension. Denna regel är också förenlig med mitt ”förslag” på generalfullmakter. Pensionen kan ju utbetalas till innehavaren av generalfullmakten respektive den gode mannen eller förvaltaren. Att kommunal myndighet skall ha hand om en äldres pension är jag mer tveksam till då det troligtvis är samma myndighet som beviljar bistånd och tar ut avgifter för detta. Risken för missbruk är kanske inte så stor, men vi har ju institut för handhavandet av annans ekonomi, t.ex. god man, och jag kan därför inte se varför även kommunala myndigheter skall ha med den enskildes ekonomi att göra.

9.6 Är FN:s principer för äldre människor uppfyllda ?

9.6.1 Inledning

Vi såg i det första kapitlet att FN ställt upp fem olika principer som bör beaktas vid omhändertagandet av äldre människor. Dessa principer är independence, participation, care, self-fulfillment och dignity²⁶⁶. Jag tänkte

---

²⁶⁶ Bilaga 4.

nu, i tur och ordning, översiktligt se om vi i Sverige respekterar dessa principer.

Dessa principer är mer inriktade på ett allmänt ”ha det bra” hänsyn, än mitt övriga arbete som är mer inriktat på direkta rättigheter. Jag vill ändå gå igenom uppfyllandet av dessa principer, även om många av punkterna inte alls berörts tidigare i arbetet.

9.6.2 Independence - självständighet

Som första punkt i kategorin självständighet anges att äldre skall ha rätt till bl.a. mat, kläder, hälsovård genom inkomst, familje- och samhällsinsatser eller genom självhjälp. Denna punkt anser jag att vi i Sverige fullt ut respekterar. Äldre personer har rätt till alla dessa punkter dels genom statens hälso- och sjukvård och dels genom kommunens skyldighet att lämna både ekonomiskt och boendemässigt bistånd. Vi såg också att avgifterna för bistånd inte fick vara högre för den enskilde än att han hade tillräckliga medel kvar för sina personliga behov, boendekostnader och andra normala levnadskostnader.

Som andra punkt anges att äldre skall ha möjlighet att arbeta och ha tillgång till andra inkomstgenererande möjligheter. I detta arbete har jag inte direkt berört arbetsföra äldre personer men de har i vart fall rätt att få försörjningsstöd (socialbidrag), och i framtiden får vi kanske även ett speciellt försörjningsstöd för äldre människor. Detta skulle befästa denna princip ytterligare.

Äldre personer skall även ha möjlighet att delta i beslut när och i vilken takt utträde ur arbetsmarknaden skall ske. Detta är inget jag behandlar i arbetet och därför lämnar jag det därhän.

Att leva i en säker miljö som är anpassningsbar till personliga preferenser och förändrade kapaciteter är en fjärde rättighet äldre personer har under kategorin självständighet. Denna punkt anser jag också vara uppfylld, då vi bl.a. sett att kommunen är skyldig att verka för, att äldre människor får goda bostäder och ge dem stöd och hjälp i hemmet samt att inrätta särskilda boendeformer för service och omvårdnad för äldre människor med behov av särskilt stöd²⁶⁷. Äldre människor har rätt att söka sig till dessa boendeformer eller att få en adekvat hemhjälp²⁶⁸.

Äldre personer skall även ha möjlighet att bo kvar i sina egna hem så länge som möjligt. Detta uppfylls dels genom den allmänna målsättning som finns om att äldre skall ha möjlighet att bo kvar i egna hemmet så länge som möjligt och dels genom 10 § SoL, som säger att socialnämnden bör genom bl.a. hemtjänst underlätta för den enskilde att bo hemma och ha kontakt med andra.

---

²⁶⁷ SoL 20 §, se även 19 § - leva och bo självständigt, under trygga förhållanden, respekt för självbestämmande och integritet.

²⁶⁸ SoL 6 f §.

9.6.3 Participation – delaktighet, medbestämmanderätt

FN:s första princip på delaktighetsområdet är att äldre personer skall förbli integrerade i samhället, delta aktivt i formulering och implementering av politik som berör deras välmående och dela sin kunskap och skicklighet med yngre generationer. I 1 § SoL, som är lagens målparagraf, anges att samhällets socialtjänst skall på demokratins och solidaritetens grund främja människornas aktiva deltagande i samhällslivet. I 10 § Sol anges att socialnämnden bör, genom dagverksamheter underlätta för den enskilde att ha kontakt med andra och att en kontaktperson kan utses till den enskilde för att hjälpa honom i personliga angelägenheter. Vad gäller detta området vet jag inte, om jag vill säga, att vi i landet uppfyller dessa krav. Det finns t.ex. inte längre på serviceboende ”terapi”, som det tidigare kallades, där de äldre träffades och utförde hemarbete o dylikt. I dag är det oftast bara någon form av musikunderhållning som erbjuds de äldre på serviceboende. För de pensionärer som klarar sig själv finns fler möjligheter, t.ex. dagcentras i form av vävstugor. Det skulle dock behövas både ekonomiska och personliga resurser för att denna princip skulle få ett reellt sakligt innehåll för alla.

Avseende formulering och implementering av politik som berör de äldres välmående, kan först konstateras att alla har allmän rösträtt till livets slut. Det föreligger inte heller något hinder för dem att vara aktiva politiker. Vi har i Sverige två stora pensionärsorganisationer, PRO och SPI, som verkar såväl på regional som på lokal nivå. Här uppfylls även den tredje punkten i kategorin delaktighet, där det sägs att äldre personer skall kunna starta rörelser och föreningar för äldre människor.

Den sista delen i punkten är att de äldre skall ha möjlighet att dela med sig av sina kunskaper och sin skicklighet till yngre generationer. Detta är inget jag påträffat varken i målparagrafer eller annan form av lagstiftning.

Äldre människor skall även kunna söka och utveckla möjligheter för tjänst till samhället och att kunna arbeta som frivillig inom deras intresse och kapacitet. Frivilligarbete finns ofta inom hjälporganisationer som Rädda Barnen, Röda Korset m.m. Ingen hade nog heller protesterat om de yngre pensionärerna kommit till serviceboendena för att tala eller gå ut med de boende där.

Sammanfattningsvis vill jag påstå att delaktighetskategorin är väl uppfylld, utom vad det gäller samhällsintegration för de äldre som bor på servicehem. Det finns inte mycket resurser för dessa att förbli integrerade i samhället.

9.6.4 Care – omsorg, vård

Omsorgskraven i FN:s principer kan sammanfattas till att, äldre personer skall kunna dra nytta av familje- och samhällsomsorg och skyddas i enlighet med varje samhälles sociala system av kulturella värde. De skall vidare ha rätt till hälsovård för att bibehålla eller återfå det optimala fysiska, mentala och känslomässiga välbefinnandet och för att förebygga eller försena sjukdomsförlopp. De skall också ha tillträde till sociala och rättsliga tjänster

för att öka deras självbestämmande, skydd och omsorg. Den institutionella omsorgen skall erbjuda skydd, rehabilitering, social och mental stimulering i en human och säker miljö. Äldre personer skall också kunna utnyttja mänskliga rättigheter och fundamentala rättigheter då de vårdas eller behandlas inklusive respekt för deras integritet och självbestämmande.

I Sverige kan en äldre person dra nytta av familje- och samhällsomsorg. Att familjeomsorg också prioriteras visas genom anhörigstödet som om möjligt blir en skyldighet för kommunerna att tillhandahålla. Regeringen har också visat sitt stöd genom att avsätta 100 miljoner årligen i tre år för anhörigstöd. Alla människor har rätt till hälsovård och deras rätt till självbestämmande skall beaktas såväl inom hälso- som i den kommunala vården²⁶⁹.

Vad gäller den humana vården i samhällets institutioner är det något som varit föremål för en het debatt. Reportage har visat oss att neddragna resurser och ibland vinstintresserade privata vårdbolag har lett till vanvård av äldre. För att stärka de äldres ställning har därför Lex Sara införts, som ålägger vårdpersonal att anmäla allvarliga missförhållanden. Det föreligger dock fortfarande förhållanden som kan klandras för att inte vara humana, äldre personer som bor på servicehem kommer t.ex. inte ut i friska naturen kontinuitetligt, p.g.a. att personalen inte hinner²⁷⁰.

Äldres rätt att utnyttja mänskliga rättigheter och fundamentala friheter inklusive respekt för självbestämmande och integritet är en punkt som inte heller är helt klanderfri. Jag hänvisar här till kapitel 9.2 om nödrätt och samtycke inom vården och kapitel 9.4 om de personliga förhållandena.

9.6.5 Self-fulfillment – självförverkligande

Äldre personer skall kunna ägna sig åt möjligheter för att utveckla sin potential och ha tillgång till rekreation och läromässiga, kulturella, spirituella resurser från samhället.

Här gäller ungefär samma som för delaktighet, yngre pensionärer har ofta lättare att nyttja dessa möjligheterna, t.ex. pensionärsrabatter på många av samhällets tjänster. Äldre pensionärers möjlighet är i princip den samma men de behöver ofta en ledsagare. Rätt till färdtjänst finns i vissa fall och denna rätt kan även omfatta en ledsagare.

Vad jag saknar är att dessa resurser inte fördelas, så att det kommer folk till servicehemmen, för att även ge de som bor där, en reell möjlighet att ägna sig åt utvecklandet av sin potential.

9.6.6 Dignity – värdighet

Under denna kategori räknas det upp att äldre personer skall kunna leva värdigt och säkert och inte utsättas för utnyttjande och fysiskt eller mentalt missbruk. Vidare sägs det att äldre skall behandlas rättvist oavsett ålder,

---

²⁶⁹ Se t.ex. HSL 2 a § 1 st. 3 p., 18 a § och SoL 1 § 3 st.

²⁷⁰ Samtal med vårdskötare på Valltorps sjukhem, Helsingborg, den 5 nov. 1999.

kön, ras eller etnisk bakgrund och värderas oberoende av deras ekonomiska situation.

Det finns regler som skyddar mot fysiskt missbruk, t.ex. de föreskrifter som socialstyrelsen utfärdat som förbjuder användandet av sängsele och andra fixeringsanordningar. De regler som finns rörande begränsningar av användandet av inlåsning och larm kan sägas skydda de äldre mot ett mentalt missbruk, d.v.s. att inte känna sig som fångar. Den tvångsmedicinering som förekommer kan ibland gränsa till mentalt tvång och det är därför jag anser att, en debatt i frågan bör tas upp snarast. Gällande äldre personers lika värde finns i 2 kap. 2 § KL en regel som säger att kommuner och landsting skall beakta sina medlemmar lika, om det inte finns sakliga skäl för annat. Målet för hälso- och sjukvården är också att ge en god hälsa och vård på lika villkor för hela befolkningen, 2 § HSL. De principer man använder sig för att upprätthålla likhetsprincipen är människovärdesprincipen, att alla människor har ett lika värde, behovs- och solidaritetsprincipen, där solidaritet ingår som medför att särskilt beakta behoven hos de svagaste, t.ex. åldersdementa och kostnadseffektivitetsprincipen som innebär att kostnader och effekt bör stå i rimlig relation till varandra.

Ett förslag som har som innebörd att minska diskrimination är införandet av det s.k. äldreförsörjningsstödet, där det speciellt tas hänsyn till att äldre invandrare inte haft möjlighet att samla poäng för en rimlig folkpension. Diskrimination är således skyddat genom svensk lag. Skydd för diskriminering finns även i EMRK artikel 14, som dock endast förbjuder diskriminering av de i konventionen stadgade fri- och rättigheterna. Ett vidare internationellt diskrimineringskydd finns i ICCPR artikel 26, som innefattar ett diskrimineringsförbud gällande all nationell lagstiftning.

9.7 Sammandrag av analys

I äldreomsorgen används ett s.k. beskedligt tvång utan stöd i lag. En översyn av detta förhållande anses vara nödvändigt för de äldre och dementas rättssäkerhet. Respekten för en dement persons självbestämmande anses också vara oklar, d.v.s. vilka åtgärder kan genomföras utan ett reellt samtycke? Svåra gränsdragningar måste här göras med nödrättsbestämmelsen i brottsbalken.

Äldreomsorgen regleras i två lagar, SoL och HSL, vilket medför att det är svårt att få en överblick över de gällande reglerna. I övrigt är det märkligt att äldreomsorgsrättigheter regleras i en lag som heter socialtjänstlagen och att de rättigheter som en kommun är skyldig att tillhandahålla kallas bistånd. Det har på senare tid införts förbättringar i lagen som, dels stärker en äldre persons självbestämmande, rätten att flytta till annan kommun, och dels som skyddar de äldre från integritetskränkande missförhållanden, anmälningsskyldighet genom Lex Sara.

De äldres självbestämmanderätt anses inte heller vara helt klarlagd vad gäller gode mäns och förvaltares möjlighet att bestämma över de dementas personliga förhållanden. I motiven sägs endast att en person under

förvaltare i allmänhet själv bör få bestämma över t.ex. boende. Integritetsskyddet slår dock igenom mer på de personliga förhållandena, då de äldre ges en viss självbestämmanderätt, än vid ekonomiska förhållanden, vilket är positivt.

De äldres skydd för ekonomin anses vara god, om det finns en legal ställföreträdare utsedd. God man är det som främst kommer ifråga för äldre och dementa, antingen då de själv samtycker till det eller då de blivit så sjuka att de inte kan samtycka. Detta är en god lösning och jag hoppas att den gode mannen tar hänsyn till den dementes vilja i de fall den är tydlig. Samtycke skall ju enligt lagen inhämtas, om det är möjligt.

I de fall en legal ställföreträdare inte är utsedd anses skyddet för missbruk av de äldre och dementas ekonomi vara dåligt. Det används fullmakter som kan vara undertecknade utan att rättslig handlingsförmåga finnes. En dement person kan inte återkalla en tidigare utfärdad fullmakt då han inte har rättslig handlingsförmåga. En översyn av reglerna behövs och förslag ges att se på de länder som använder sig av en formbunden fullmakt, generalfullmakt. Införandet av generalfullmakt skulle medföra att det bara fanns tre möjligheter att handha en dements ekonomi, genom god man, förvaltare eller generalfullmakt. Alla dessa har redovisningsskyldighet, vilket innebär ett större skydd för den enskilde dementas ekonomi. En ombudsman för äldre och dementa skulle också kunna tänkas.

FN:s fem principer för äldre personer anses i princip vara uppfyllda av Sverige. En viss översyn borde kanske göras, för att äldre personer på servicehem skall kunna utveckla sina potentialer, då de har vissa svårigheter att lämna boendet.

Källor

Regeringens propositioner (Prop.)

- 1987/88:124 Om god man och förvaltare.
Norstedts Tryckeri, Stockholm 1988.
- 1993/94:251 Förmynderskapslagstiftningen.
Gotab, Stockholm 1994.
- 1996/97:115 Mer tillgänglig kollektivtrafik.
Gotab, Stockholm 1997.
- 1996/97:124 Ändring i socialtjänstlagen.
Gotab, Stockholm 1997.
- 1997/98:109 Yrkesverksamhet på hälso- och sjukvårdens område.
Elanders Gotab, Stockholm 1998.
- 1997/98:113 Nationell handlingsplan för äldrepolitiken.
Elanders Gotab, Stockholm 1998.

Statens offentliga utredningar (SOU)

- 1977:37 Underhåll till barn och frånskilda.
Delbetänkande av familjelagssakkunniga, Gotab,
Stockholm 1977.
ISBN 91-38-03347-X. ISSN 0375-250X.
- 1984:64 Psykiatrin, tvånget och rättssäkerheten.
Betänkande av socialberedningen, Liber Tryck, Stockholm
1984.
ISBN 91-38-08441-4. ISSN 0375-250X.
- 1986:50 God man och förvaltare.
Delbetänkande från förmynderskapsutredningen, svenskt
Tryck, Stockholm 1986.
ISBN 91-38-09505-X. ISSN 0375-250X.
- 1993:30 Rätten till bistånd inom socialtjänsten.
Delbetänkande av socialtjänstkommittén, Norstedts
Tryckeri AB, Stockholm 1993.
ISBN 91-38-13326-1. ISSN 0375-250X.

- 1995:5 Vårdens svåra val.
Slutbetänkande av Prioriteringsutredningen, Graphic Systems, Göteborg 1995.
ISBN 91-38-13869-7. ISSN 0375-250X.
- 1998:32 Rättssäkerhet, vårdbehov och samhällsskydd vid psykiatrisk tvångsvård.
Slutbetänkande av Tvångspsykiatrikommittén, Norstedts tryckeri AB, Stockholm 1998.
ISBN 91-38-20864-4. ISSN 0375-250X.
- 1999:97 Socialtjänst i utveckling. Del A.
Slutbetänkande från Socialtjänstutredningen, Norstedts Tryckeri AB 1999.
ISBN 91-7610-817-1. ISSN 0375-250X.
- 1999:97 Socialtjänst i utveckling. Del B.
Bilagor till slutbetänkande från Socialtjänstutredningen, Norstedts Tryckeri AB 1999.
ISBN 91-7610-818-X. ISSN 0375-250X.
- 1999:109 Behandling av personuppgifter inom socialtjänsten.
Betänkande av Socialdatautredningen, Elanders Gotab, Stockholm 1999.
ISBN 91-7610-832-5. ISSN 0375-250X.

Uppslagsverk

- Prismas främmande ord
25 000 ord med förklaringar och härledningar. Bokförlaget Prisma, Stockholm 1994.
ISBN 91-518-2235-0.
- Statistiska centralbyrån
Årsbok för Sveriges kommuner 1999.
Bulls Tryckeri AB, Halmstad 1999.
ISBN 91-618-1005-3. ISSN 0065-020X.

Litteratur

- Adlercreutz, Axel   Avtalsrätt I.
Tionde upplagan, Juristförlaget i Lund.
Studentlitteratur 1995.
ISBN 91-544-0010-4.
- Amundberg, Christina   Biståndsbedömning och handläggning i
äldreomsorgen.
Kommentus Förlag, Stockholm 1998.
Tryck: Smegraf, Smedjebacken 1998.
ISBN 91-7345-065-0.
- Beckman, Nils
Holmberg, Carl
Löfmarck, Madeleine
Strahl, Ivar
Wennberg Suzanne   Kommentar till Brottsbalken II.
Brotten mot allmänheten och staten m.m.
Sjätte upplagan, Norstedts Blå Bibliotek,
Graphic Systems AB, Göteborg 1997.
ISBN 91-1-907062-4.
- Blomstrand, Severin
Broqvist, Per-Anders
Lundström Rose-Marie   Produktansvarslagen.
En kommentar till den svenska lagen i ett
EG-perspektiv.
C.E. Fritzes AB, Publica.
Graphic Systems, Göteborg 1993.
ISBN 91-38-92108-1.
- Bratthall, Kenneth
Stenberg, Anna Märta   Lagen om allmän försäkring.
Lagtext och kommentarer.
Liber Förlag, Stockholm 1984.
Liber Tryck Stockholm 1984.
ISBN 91-38-90446-2.
- Bråne, Görel   Att bedöma demens med GBS-skalan.
Bokförlaget Natur och Kultur, 1997.
Centraltryckeriet, Borås 1997.
ISBN 91-27-06469-7.
- Buss, Dorthe Vennemose   Dementes retsstilling
Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København
1999. Gentofte Tryk.
ISBN 87-574-0136-5.
- Dencker, Sven Jonas   Alzheimer och senildemens – en handbok.
DEMA Hälsa, 1992.
Kristianstads Boktryckeri AB 1992.

ISBN 91-7970-125-6.

- Dubeck, Inger
Personers rättigheter.
Om individets fysiska och psykiska integritet,
selvbestemmelse og identitet.
Jurist- og Økonomforbundets Forlag, København
1997.
Tryk: Narayana Press, Gylling 1997.
ISBN 87-574-7600-4.
- Harris, O'Boyle,
Warbrick
Law of the European Convention on Human
Rights.
Butterworths, London, Dublin, Edinburgh, 1995.
Printed in Great Britain by Mackays of Chatham
PLC, Chatham, Kent 1995.
ISBN 0-406-25930-5.
- Jareborg, Nils
Straffrättens ansvarslära.
Iustus Förlag, Uppsala 1994.
Tryck: Graphic Systems AB, Göteborg 1994.
ISBN 91-7678-285-9.
ISSN 0282-2040.
- Magnusson, Nils
Asta och hennes rättigheter.
Äldre och dementas rättigheter. Vårdgivarnas
och personalens skyldigheter.
Asta serien, Liber AB, Stockholm.
Tryck: Elanders Berlings, Arlov 1998.
ISBN 47-04924-3.
- Malmström, Åke
Agell, Anders
Civilrätt.
Fjortonde upplagan.
Liber-Hermods AB 1994.
Lagerblads Tryckeri AB, Karlshamn 1994.
ISBN 91-23-01359-1.
- Minell, Marita
Vad säger socialtjänstlagen ?
Förlagshuset Gothia, Stockholm.
Tryck: Grafiska Punkten, Växjö 1999.
ISBN 91-7205-192-2.
- Peczenik, Alexander
Juridikens teori och metod.
Uppl. 1:1. Norstedts Juridik,
Fritzes Förlag AB 1995.
Tryck: Graphic Systems, Göteborg 1995.
ISBN 91-38-50451-0.

- Ruth, Jan-Erik
Eloniemi, Ulla (red) Omvårdnad vid demens.
Almqvist & Wiksell Förlag, 1991.
Tryck: Berlings, Arlöv 1991.
ISBN 91-21-10494-8.
- Sahlin, Jan Hälsö- och sjukvårdslagen.
Med kommentar.
Femte omarbetade upplagan, Publica, Norstedts
Juridik AB 1997.
Tryck: Norstedts Tryckeri AB, Stockholm, 1997.
ISBN 91-39-10004-9.
- Sahlin, Jan
Gavelin, Wanja Vad säger hälsö- och sjukvårdslagen ?
Förlagshuset Gothia AB.
Tryck: Grafiska Punkten, Växjö 1998.
ISBN 91-7205-142-6.
- Saldeen, Åke Barn och föräldrar. Familjerätt II.
Iustus förlag, 2 uppl., Uppsala 1995.
Graphic Systems AB, Göteborg 1995.
ISBN 91-7678-291-3.
- Silberfeld, Michel When the mind fails. A guide to dealing with
incompetency.
University of Toronto Press Incorporated 1994.
ISBN 0-8020-6780-8.
- Sjölenius, Bengt Hälsö- och sjukvård i kommunerna.
Kommentus Förlag AB 1992.
Gummessons Tryckeri AB, Falköping 1992.
ISBN 91-7344-862-1.
- Strömberg, Håkan Sveriges författning.
Studentlitteratur, Lund 1992.
ISBN 91-44-21593-2.
- Sverne, Ebba & Tor Patientens rätt.
Andra upplagan, Norstedts juridik, CE Fritzes
AB, 1994.
Tryck: Gotab, Stockholm 1994.
ISBN 91-38-50391-3.
- Syse, Aslak Retssikkerhet og livskvalitet for
utviklingshemmete.
Rettigheter, vern, og kontroll som rettslige
virkemidler.
Ad Notam Gyldendal, Oslo 1995.
ISBN 82-417-0716-9. §

- Tännsjö, Torbjörn   Tvång i vården.
Bokförlaget Thales, Stockholm, 1994.
Tryck: ScandBook, Falun 1995.
ISBN 91-87172-68-2.
- Tännsjö, Torbjörn   Vårdetik.
Bokförlaget Thales, Stockholm 1998.
Tryck: AiT Scand Book, Falun 1998.
ISBN 91-87172-92-5.
- Walin, Gösta   Föräldrabalken och internationell föräldrarätt.
Femte, omarbetade upplagan.
Norstedts Juridik, 1996.
Tryck: Gotab, Stockholm 1996.
ISBN 91-38-50252-6.
- Westerhäll, Lotta   Patienträttigheter.
Nerenius & Santérus Förlag AB.
Tryck: Studentlitteratur, Lund 1994.
ISBN 91-88384-53-5.

Skrifter och rättsfall

Skrifter

Demens Norsk tidsskrift. Vol. 3 / nr.1 1999.

Demens Upplysningskampanj av Hjärnåret 1999.
Kista Snabbtryck, Stockholm 1998.

Helsingborgs Dagblad.
”Bollande” av sjuka stoppas ? (TT-nyhet)
7 december 1999, del 1, s. 16.

Nationell handlingsplan för äldre politiken.
Mål, inriktning och förslag till åtgärder.
En kort version av regeringens proposition 1997/98:113.
Regeringskansliet – socialdepartementet.
Norstedts tryckeri , Stockholm 1998.

Socialstyrelsens meddelandeblad 2/99.
Art.nr. 1998-26-006.

Svensk Juristtidning 1990.
Om nödrätt i hälso- och sjukvården. Några anteckningar om
juridiken på ett etiskt område.
ISBN 39-20-0950.

Rättsfall

Svenska rättsfall. RÅ 1990, ref. 23.

Danska rättsfall. T:FA 1998.122.
UfR 1979.637 V.
UfR 1994.581 Ø.
UfR 1999.1556 Ø.

Europeiska Domstolen för
Mänskliga Rättigheter. Winterwerp v. Netherlands,
A 33 (1979).

Bilagor

1. Svensk lagtext.
2. Europarådets konvention om skydd av mänskliga rättigheter och mänsklig värdighet i förbindelse med användelse av biologi och läkarvetenskap, Oveido den 4 april 1997.
Länk: <http://www.coe.fr/eng/legaltxt/164e.htm>
3. Council of Europe proposes guidelines for protection of incapable adults.
Länk: <http://www.coe.fr/cp/99/102a%2899%29.htm>
4. United Nations Principles for Older Persons.
Länk: <http://www.un.org/esa/socdev/iyop/iyoppop.htm>

Bil. 1 Svensk lagtext

AFL - Lag (1962:381) om allmän försäkring

16 kap. Om utgivande av pension m.m.

12 § Är en pensionsberättigad till följd av ålderdomssvaghet, sjuklighet, långvarigt missbruk av beroendeframkallande medel eller annan därmed jämförlig orsak ur stånd att själv ha hand om sin pension, får allmän försäkringskassa besluta att pensionen helt eller delvis skall utbetalas till kommunal myndighet eller den pensionsberättigades make eller annan person för att användas till den pensionsberättigades och hans familjs nytta. Lag (1981:1246)

AvtL - Lag (1915:218) om avtal och andra rättshandlingar på förmögenhetsrättens område

2 kap. Om fullmakt

10 § Den, som åt annan givit fullmakt att sluta avtal eller eljest företaga rättshandlingar, varder omedelbart berättigad och förpliktad i förhållande till tredje man genom rättshandling, som fullmäktigen inom fullmaktens gränser företager i fullmaktsgivarens namn.

Där någon...

---

22 § Om fullmaktsgivaren får en förvaltare enligt föräldrabalken, har en rättshandling som fullmäktigen företar och som omfattas av förvaltarens uppdrag inte större verkan än den skulle haft, om fullmaktsgivaren själv hade företagit rättshandlingen. Lag 1988:1264.

3 kap. Om rättshandlingars ogiltighet

31 § Har någon begagnat sig av annans trångmål, oförstånd, lättsinne eller beroende ställning till att taga eller betinga sig förmåner, vilka stå i uppenbart missförhållande till det vederlag, som må hava blivit erlagt eller utfäst, eller för vilka något vederlag icke skall utgå, vare rättshandling, som sålunda tillkommit, icke gällande mot den förfördelade.

Lag samma... **Lag 1987:329.**

---

33 § Rättshandling, som eljest vore att såsom giltig anse, må ej göras gällande, där omständigheterna vid dess tillkomst voro sådana, att det skulle strida mot tro och heder att med vetskap om dem åberopa rättshandlingen, och den, gent emot vilken rättshandlingen företogs, måste antagas hava ägt sådan vetskap.

...

36 § Avtalsvillkor får jämkas eller lämnas utan avseende, om villkoret är oskäligt med hänsyn till avtalets innehåll, omständigheterna vid avtalets tillkomst, senare inträffade förhållanden och omständigheterna i övrigt. Har villkoret sådan betydelse för avtalet att det icke skäligen kan krävas att detta i övrigt skall gälla med oförändrat innehåll, får avtalet jämkas även i annat hänseende eller i sin helhet lämnas utan avseende.

Vid prövning enligt första stycket skall särskild hänsyn tagas till behovet av skydd för den som i egenskap av konsument eller eljest intager en underlägsen ställning i avtalsförhållandet.

Första och andra styckena äga motsvarande tillämpning i fråga om villkor vid annan rättshandling än avtal. I fråga om... **Lag 1994:1513.**

Lag (1924:323) om verkan av avtal, som slutits under påverkan av en psykisk störning

Ett avtal som någon har ingått under påverkan av en psykisk störning är ogiltigt. Var och en skall då lämna tillbaka vad han tagit emot eller, om det inte kan ske, betala ersättning för dess värde. Om inte annat följer av andra stycket är dock den som har ingått avtal i ett sådant sinnessillstånd, inte skyldig att betala ersättning i vidare mån än vad han mottagit använts till skäligt underhåll eller annars befinns ha medfört nytta för honom.

Var den, med vilken avtalet slöts, i god tro, äge han rätt att i den omfattning, som prövas skälig, utbekomma ersättning för den förlust, som föranletts av avtalet. **Lag 1991:1550.**

Brottsbalken (1962:700)

3 kap. Om brott mot liv och hälsa

8 § Åsamkar någon av oaktsamhet annan person sådan kroppsskada eller sjukdom som ej är ringa, döms för vållande av kroppsskada eller sjukdom...

4 kap. Om brott mot frihet och frid

2 § Den som i annat fall än i 1 § sägs (*människorov*) berövar någon friheten, genom att bortföra eller inspärta honom eller på annat sätt, dömes för olaga frihetsberövande...

---

6 § Den som olovligen intränger eller kvarstannat där annan har sin bostad, vare sig det är rum, hus, gård eller fartyg, dömes för hemfridsbrott till böter.

Intränger...

---

8 § Den som olovligen bereder sig tillgång till ett meddelande, som ett post- eller telebefordringsföretag förmedlar som postförsändelse eller telemeddelande, döms för brytande av post- eller telehemlighet...

24 kap. Om allmänna grunder för ansvarsfrihet

1 § En gärning som någon begår i nödvärn utgör brott endast om den med hänsyn till angreppets beskaffenhet, det angripnas betydelse och omständigheterna i övrigt är uppenbart oförsvarlig.

Rätt till nödvärn föreligger mot

1. ett påbörjat eller överhängande brottsligt angrepp på person eller egendom,
2. den som med våld eller hot om våld eller på annat sätt hindrar att egendom återtas på bar gärning,
3. den som olovligen trängt in eller försöker tränga in i rum, hus, gård eller fartyg, eller
4. den som vägrar att lämna en bostad efter tillsägelse. **Lag 1994:458.**

---

4 § En gärning som någon, i annat fall än som nämnts tidigare i detta kapitel, begår i nöd utgör brott endast om den med hänsyn till farans beskaffenhet, den skada som åsamkas annan och omständigheterna i övrigt är oförsvarlig.

Nöd föreligger när fara hotar liv, hälsa, egendom eller något annat viktigt av rättsordningen skyddat intresse. **Lag 1994:458.**

---

7 § En gärning som någon begår med samtycke från den mot vilken den riktas utgör brott endast om gärningen, med hänsyn till den skada, kränkning eller fara som den medför, dess syfte och övriga omständigheter, är oförsvarlig. **Lag 1994:458.**

EMRK – Konvention (d.4 nov. 1950) angående skydd för de mänsklig rättigheterna och de grundläggande friheterna

Artikel 3

Ingen må utsättas för tortyr eller omänsklig eller förnedrande behandling eller bestraffning.

Artikel 5

1. Envar har rätt till frihet och personlig säkerhet.

Ingen må berövas sin frihet utom i följande fall och i den ordning som lagen föreskriver:

a)---

b)---

c)---

d)---

e) då någon lagligen är berövad sin frihet till förhindrande av spridning av smittosam sjukdom eller emedan han är sinnessjuk, alkoholist, hemfallen åt missbruk av droger eller lösdrivare;

f)...

Artikel 8

1. Envar har rätt till skydd för sitt privat- och familjeliv, sitt hem och sin korrespondens.
2. Offentlig myndighet må icke störa åtnjutandet av denna rättighet med undantag för vad som är stadgat i lag och i ett demokratiskt samhälle är nödvändigt med hänsyn till landets yttre säkerhet, den allmänna säkerheten, landets ekonomiska välbefinnande, förebyggande av oordning och brott, hälsovården, skyddandet av sedligheten eller av andra personers fri- och rättigheter.

Artikel 9

1. Envar skall äga rätt till tankefrihet, samvetsfrihet och religionsfrihet. Denna rätt innefattar frihet att byta religion eller tro och frihet att ensam eller i gemenskap med andra, offentligt eller enskilt, utöva sin religion eller tro genom gudstjänst, undervisning, andaktsövningar och iakttagande av religiösa sedvänjor.
2. Envars frihet att utöva sin religion eller tro må endast underkastas sådana inskränkningar, som äro angivna i lag och som äro nödvändiga i ett demokratiskt samhälle med hänsyn till den allmänna säkerheten, upprätthållandet av allmän ordning, hälsovården, skyddandet av sedligheten eller av andra personers fri- och rättigheter.

Artikel 10

1. Envar skall äga rätt till yttrandefrihet. Denna rätt innefattar åsiktsfrihet samt frihet att mottaga och sprida uppgifter och tankar utan inblandning av offentlig myndighet och oberoende av territoriella gränser. Denna artikel förhindrar icke en stat att kräva tillstånd för radio-, televisions-, eller biografiföretag.
2. När utövandet av de nämnda friheterna medför ansvar och skyldigheter, må det underkastas sådana formföreskrifter, villkor, inskränkningar eller straffpåföljder, som äro angivna i lag och i ett demokratiskt samhälle äro nödvändiga med hänsyn till statens säkerhet, den territoriella integriteten, den allmänna säkerheten, förebyggandet av oordning och brott, hälsovården, skyddandet av sedligheten eller av annans goda namn och rykte eller rättigheter, förhindrandet av att förtroliga underrättelser spridas, eller upprätthållandet av domstolarnas auktoritet och opartiskhet.

Artikel 11

1. Envar har rätt till frihet att delta i fredliga sammankomster samt till föreningsfrihet, däri inbegripet rätten att bilda och ansluta sig till fackföreningar för att skydda sina intressen.

2. ----

FL - Förvaltningslag (1986:223)

Myndigheternas serviceskyldighet

4 § Varje myndighet skall lämna upplysningar, vägledning, råd och annan sådan hjälp till enskilda i frågor rörande myndighetens verksamhetsområde. Hjälpen skall lämnas i den utsträckning som är lämplig med hänsyn till frågans art, den enskildes behov av hjälp och myndighetens verksamhet.

Frågor från enskilda skall besvaras så snart som möjligt.

Om någon enskild av misstag vänder sig till fel myndighet, bör myndigheten hjälpa honom till rätta.

Föräldrabalken (1949:381)

Om god man

---

4 § Om någon på grund av sjukdom, psykisk störning, försvagat hälsotillstånd eller liknande förhållande behöver hjälp med att bevaka sin rätt, förvalta sin egendom eller sörja för sin person, skall rätten, om det behövs, besluta att anordna godmanskaps för honom eller henne. Ett sådant beslut får inte meddelas utan samtycke av den för vilken godmanskaps skall anordnas, om inte den enskildes tillstånd hindrar att hans eller hennes mening inhämtas. När rätten meddelar ett beslut enligt första stycket, skall rätten samtidigt förordna en god man att utföra uppdraget. Om en god man i något annat fall skall förordnas på grund av beslut enligt första stycket, skall förordnandet meddelas av överförmyndaren. **Lag 1994:1433.**

5 § En rättshandling som en god man har företagit utanför sitt förordnande är inte bindande för den förordnandet avser. En rättshandling som utan dennes samtycke företagits inom ramen för förordnandet är inte heller bindande för den förordnandet avser, såvida inte denne på grund av sitt tillstånd varit ur stånd att ge uttryck för sin mening eller denna av annan orsak inte har kunnat inhämtas.

Har den gode mannen inom ramen för förordnandet ingått en rättshandling som sedvanligen företas för den dagliga hushållningen, skall samtycke från den som har företräder anses föreligga, om denne inte före rättshandlingen har gett uttryck för annat till den mot vilken rättshandlingen riktade sig. **Lag 1988:1251.**

6 § Om en rättshandling som en god man har företagit inte blir bindande enligt 5 §, är den gode mannen skyldig att ersätta godtroende tredje man skada som denne har tillfogats. Detta gäller dock inte, om rättshandlingen saknar bindande verkan mot den för vars räkning den har företagits till följd av någon särskild omständighet, som den gode mannen inte kände till och tredje man inte med fog kunde förutsätta att den gode mannen skulle känna till. **Lag 1988:1251.**

Om förvaltare

7 § Om någon som befinner sig i en sådan situation som anges i 4 § är ur stånd att vårda sig eller sin egendom, får rätten besluta att anordna förvaltarskap för honom eller henne.

Förvaltarskap får dock inte anordnas, om det är tillräckligt att godmanskaps anordnas eller att den enskilde på något annat, mindre ingripande sätt får hjälp.

Förvaltaruppdraget skall anpassas till den enskildes behov i varje särskilt fall och får begränsas till att avse viss egendom eller angelägenhet eller egendom överstigande ett visst värde.

Rätten får överlåta åt överförmyndaren att närmare bestämma uppdragets omfattning.

När rätten meddelar ett beslut enligt första stycket, skall rätten samtidigt förordna en förvaltare att utföra uppdraget. Om en förvaltare i något annat fall skall förordnas på grund

av ett beslut enligt första stycket, skall förordnandet meddelas av överförmyndaren. **Lag 1994:1433.**

8 § Trots ett förvaltarförordnande enligt 7 § har den som avses med förordnandet rätt att själv

1. sluta avtal om tjänst eller annat arbete,
2. förfoga över vad han eller hon genom eget arbete har förvärvat efter det att förvaltare förordnats, liksom avkastningen av sådan egendom och vad som trätt i egendomens ställe samt
3. förfoga över vad han eller hon efter det att förvaltare förordnats får genom gåva, testamente eller förmånstagarförordnande vid försäkring eller pensionssparande enligt lagen (1993:931) om individuellt pensionssparande under villkor att egendomen inte skall omfattas av förvaltarens rådighet.
4. Om det finns särskilda skäl för det, får dock rätten föreskriva att förvaltaruppdraget skall omfatta även förhållanden som avses i första stycket. **Lag 1994:1433.**

9 § Förvaltaren har inom ramen för förvaltaruppdraget ensam rådighet över den enskildes egendom och företräder denne i alla angelägenheter som omfattas av uppdraget. Den som har förvaltare är inte behörig att företa rättshandlingar för annans räkning. **Lag 1988:1251.**

10 § Med förvaltarens samtycke får den enskilde själv företa rättshandlingar även i angelägenhet som omfattas av förvaltaruppdraget. Om verkan av avtal som den enskilde har ingått utan samtycke gäller vad som föreskrivs i 9 kap. 6 och 7 §§ för underåriga. **Lag 1988:1251.**

11 § Den enskilde är inte bunden av en rättshandling som en förvaltare har företagit utanför sitt förordnande. Förvaltaren är i sådant fall skyldig att ersätta godtroende tredje man skada som denne har tillfogats. **Lag 1988:1251.**

Gemensamma bestämmelser

12 § Till god man eller förvaltare skall utses en rättrådig, erfaren och i övrigt lämplig man eller kvinna. Skall en god man förordnas att bevaka en underårigs eller bortavarendes rätt i dödsbo och har den avlidne gett tillkänna vem den avlidne önskar till god man, skall denna person förordnas, om han eller hon inte är olämplig.

Den som är underårig eller som själv har förvaltare får inte vara god man eller förvaltare. **Lag 1988:1251.**

---

15 § Ansökan om förordnande av god man enligt 1-4 §§ eller förvaltare får göras av förmyndare, den som ansökningen avser, om han eller hon har fyllt sexton år, samt av hans eller hennes make eller sambo och närmast släktingar. Ansökan om förordnande av godmanskap enligt 4 § eller förvaltare får göras av dem som nu har nämnts och av överförmyndaren.

Ansökan om anordnande av förvaltare får också göras av god man som avses i 4 §.

När det finns anledning till det skall rätten självmant ta upp frågor om anordnande av godmanskap enligt 4 § eller förvaltare.

Överförmyndaren har samma skyldighet när det gäller förordnande av god man eller förvaltare. **Lag 1994:1433.**

16 § I ärenden om förordnande av god man eller förvaltare för någon som fyllt sexton år skall rätten eller överförmyndaren ge denna person tillfälle att yttra sig, om det kan ske. I ärenden om anordnande av godmanskap enligt 4 § eller förvaltare skall, om det inte är obehövt, rätten också inhämta yttranden från den enskildes make eller sambo och barn, överförmyndaren och vårdinrättning. Yttrande skall också, om det behövs, inhämtas från andra närstående samt från den eller de kommunala nämnder som fullgör uppgifter inom socialtjänsten och den eller de nämnder som utövar landstingets ledning av omsorgsverksamheten. Den som ansökningen avser skall höras muntligen, om det kan ske utan skada för honom eller henne och det inte är uppenbart att han eller hon inte förstår vad

saken gäller. Rätten kan dock avstå från att höra den enskilde muntligen om han eller hon själv har gjort ansökan eller medgivit det ifrågasatta förordnandet eller det annars finns särskilda skäl.

Bestämmelserna i andra stycket gäller även i ärenden hos överförmyndaren om förordnande av god man enligt 4 § eller förvaltare.

Myndigheter och inrättningar som anges i andra stycket är skyldiga att lämna rätten sådana uppgifter som kan vara av betydelse i ärendet. **Lag 1994:1433.**

17 § Innan rätten anordnar förvaltarskap skall den inhämta läkarintyg eller annan likvärdig utredning om den enskildes hälsotillstånd. Detta gäller även i ärenden om anordnande av godmanskap enligt 4 §, när den enskilde inte har lämnat sitt samtycke.

Regeringen eller den myndighet som regeringen bestämmer får meddela närmare föreskrifter om sådan utredning som avses i första stycket. **Lag 1994:1433.**

18 § Kan ett slutligt beslut inte ges omedelbart i ett ärende om anordnande av godmanskap enligt 4 § eller förvaltarskap, får rätten besluta att anordna godmanskap eller förvaltarskap för tiden till dess ärendet slutligt avgörs, om den enskildes angelägenheter kräver omedelbar vård eller ett dröjsmål uppenbarligen skulle medföra fara för den enskildes person eller egendom. Ett sådant beslut kan meddelas även för den som är underårig att gälla från och med den dag då han eller hon fyller arton år.

Kan ett slutligt beslut inte ges omedelbart i ett ärende om förordnande av god man eller förvaltare, får överförmyndaren förordna om god man eller förvaltare för tiden fram till dess ärendet slutligt avgörs, om ärendet brådskar av sådan anledning som anges i första stycket. Innan beslut enligt första eller andra stycket meddelas skall den som ansökningen avser ha fått tillfälle att yttra sig, om det kan ske utan större tidsförlust och utan skada för honom eller henne.

Ett beslut enligt första stycket får när som helst ändras av rätten. Överförmyndaren får när som helst ändra ett beslut enligt andra stycket. **Lag 1994:1433.**

19 § 1 st. Om en god man eller förvaltare inte längre behövs, skall godmanskapet eller förvaltarskapet upphöra. Beslut om att godmanskap enligt 4 § eller förvaltarskap skall upphöra fattas av rätten. I övriga fall fattas beslutet av överförmyndaren. Har...

20 § 1 st. En god man eller förvaltare som gör sig skyldig till missbruk eller försummelse vid utövandet av sitt uppdrag eller som kommer på ekonomiskt obestånd och på grund av detta är olämplig för uppdraget eller som av någon annan orsak inte längre är lämplig att inneha uppdraget, skall entledigas. Beslut om entledigande fattas av överförmyndaren.

21 § Ansökan om entledigande av god man eller förvaltare och om upphörande av godmanskap eller förvaltarskap får göras av någon av dem som avses i 15 § första stycket eller av den gode mannen eller förvaltaren.

Rätten eller överförmyndaren får också självmant ta upp frågor som avses i första stycket och som de är behöriga att avgöra.

I ärenden enligt denna paragraf skall rätten eller överförmyndaren ge den enskilde tillfälle att yttra sig, om det kan ske.

---

12 kap. Allmänna bestämmelser om förmyndares, gode mäns och förvaltares verksamhet

---

2 § Gode män och förvaltare skall, i den mån det följer av deras förordnande, bevaka rätten för de personer som de företräder, förvalta deras tillgångar och sörja för deras person.

Även om det inte framgår av förordnandet, omfattar den gode mannen eller förvaltarens uppdrag inte sådana tillgångar som har ställts under särskild förvaltning. Är särskild förvaltning anordnad, skall den som utövar förvaltningen årligen lämna redovisning över förvaltningen till den gode mannen eller förvaltaren, om det faller inom ramen för den gode mannens eller förvaltarens uppdrag att ta emot en sådan redovisning. **Lag 1994:1433.**

3 § Förmyndare, gode män och förvaltare skall omsorgsfullt fullgöra sina skyldigheter och alltid handla på det sätt som bäst gagnar den enskilde. **Lag 1994:1433.**

4 § Den enskildes medel skall i skälig omfattning användas för hans eller hennes uppehälle, utbildning och nytta i övrigt. De medel som inte används för sådana ändamål skall placeras så att tillräcklig trygghet finns ör deras bestånd och så att de ger skälig avkastning. Närmare bestämmelser om hur förvaltningen skall skötas finns i 13-15 kap. **Lag 1994:1433.**

5 § 1 men. Förmyndare, gode män och förvaltare skall fortlöpande föra räkenskaper över sin förvaltning och göra anteckningar om sina åtgärder i övrigt. **Lag 1994:1433.**

6 § 1 st. Förmyndare, gode män och förvaltare skall se till att pengar och värdepapper som tillhör den enskilde förvaras så att de inte sammanblandas med tillgångar som ställföreträdaren annars förvaltar.

7 § I viktiga frågor skall förmyndaren, om det lämpligen kan ske, höra den omyndige, om den omyndige har fyllt sexton år, samt den omyndiges make eller sambo. Gode män och förvaltare har motsvarande skyldigheter i förhållande till den enskilde samt den enskildes make eller sambo. Om betydelsen av samtycke i vissa fall från den som har god man finns bestämmelser i 11 kap. 5 §. **Lag 1994:1433.**

---

9 § Förmyndare, gode mäns och förvaltares verksamhet står under överförmyndarens tillsyn. Förmyndare, gode män och förvaltare är skyldiga att lämna överförmyndaren de upplysningar om sin verksamhet som överförmyndaren begär. **Lag 1994:1433.**

19 kap. Om överförmyndare

17 § Länsstyrelsen skall utöva tillsyn över överförmyndares och överförmyndarnämndernas verksamhet. **Lag 1994:1433.**

HB – Handelsbalken

18 kap. Om syssломän eller ombudsmän

1 § Varder man av annan ombuden, att å dess vägnar något syssla och uträtta, och säger där ja till; tage fullmakt, och ligge där sedan hans vårdnad å; göre ock redo och besked för det han om händer får.

KL – Kommunallag (1991:900)

2 kap. Kommunernas och landstingens befogenheter

2 § Kommuner och landsting skall behandla sina medlemmar lika , om det inte finns skaliga skäl för något annat.

---

6 kap. Styrelsen och övriga nämnder

33 § En nämnd får uppdra åt ett utskott, åt en ledamot eller ersättare eller åt en anställd hos kommunen eller landstinget att besluta på nämndens vägnar i ett visst ärende eller en viss grupp av ärenden, dock inte i de fall som avses i 34 §.

34 § I följande slag får beslutanderätten inte delegeras:

1. ärenden som avser verksamhetens mål, inriktning, omfattning eller kvalitet.
2. Framställningar eller yttranden till fullmäktige liksom yttranden med anledning av att beslut av nämnden i dess helhet eller av fullmäktigen överklagats,
3. Ärenden som rör myndighetsutövning mot enskilda, om de är av principiell beskaffenhet eller annars av större vikt, och
4. Vissa ärenden som anges i särskilda föreskrifter.

Lag (1997:736) om färdtjänst

1 § Denna lag gäller särskilt anordnade transporter för personer med funktionshinder (färdtjänst)

---

3 § Varje kommun ansvarar, såvitt gäller kommuninvånarna, för att färdtjänst anordnas inom kommunen och, om det finns särskilda skäl, mellan kommunen och en annan kommun. En kommun får för sina kommuninvånare anordna färdtjänst också i eller mellan andra kommuner.

4 § Kommunens uppgifter enligt denna lag fullgörs av den eller de nämnder som kommunfullmäktige bestämmer.
Kommunen får, efter överenskommelse med landstinget, om de hör till de länsstrafikansvariga, överlåta sina uppgifter enligt denna lag till trafikhuvudmannen i länet. Uppgifterna får överlätas även om trafikhuvudmannen är ett aktiebolag.

5 § Har en kommun överlåtit sina uppgifter till en trafikhuvudman ansvarar trafikhuvudmannen, såvitt gäller kommuninvånarna, för att färdtjänst anordnas inom kommunen och, om det finns särskilda skäl, mellan kommunen och en annan kommun. Vidare får trafikhuvudmannen för invånare i kommunen anordna färdtjänst också i eller mellan andra kommuner.

Tillstånd till färdtjänst

6 § Färdtjänst får anlitas av den som efter ansökan har fått tillstånd till det. Frågor om tillstånd prövas av kommunen där den sökande är folkbokförd, eller, om kommunens uppgifter enligt denna lag överlåtit till trafikhuvudmannen i länet, av trafikhuvudmannen (tillståndsgivaren).
Innan en trafikhuvudman prövar en ansökan skall den kommun där den sökande är folkbokförd höras.

7 § Tillstånd till färdtjänst skall meddelas för dem som på grund av funktionshinder, som inte endast är tillfälligt, har väsentliga svårigheter att förflytta sig på egen hand eller att resa med allmänna kommunikationsmedel.
Tillståndet omfattar inte transporter som av någon anledning bekostas av det allmänna.

8 § Om den som söker tillstånd till färdtjänst behöver ledsagare under resorna, skall tillståndet gälla även ledsagaren.

9 § Tillstånd till färdtjänst meddelas för viss tid eller tills vidare. Tillstånd får i skäligen omfattning förenas med föreskrifter om vilket färd sätt som får användas, hur många resor tillståndet omfattar och inom vilket område resor få göras. Om det finns särskilda skäl får tillståndet även i övrigt förenas med villkor.

Lag (1997:735) om riksfärdtjänst

1 § En kommun skall på de villkor som anges i denna lag lämna ersättning för reskostnader för personer som till följd av ett stort och varaktigt funktionshinder måste resa på ett särskilt kostsamt sätt.

Tillstånd till riksfärdtjänst

4 § 1 st. Riksfärdtjänst får anlitas av den som efter ansökan har fått tillstånd till det.

5 § Tillstånd skall meddelas om

1. resan till följd av den sökandes funktionshinder inte till normala reskostnader kan göras med allmänna kommunikationer eller inte kan göras utan ledsagare,
2. ändamålet med resan är rekreation eller fritidsverksamhet eller någon annan enskild angelägenhet,
3. resan görs inom Sverige från en kommun till en annan,

4. resan görs med taxi, ett för ändamålet särskilt anpassat fordon eller med allmänna kommunikationer tillsammans med ledsagare, och
5. resan inte av någon anledning bekostas av det allmänna.

6 § Om den som söker tillstånd till färdtjänst behöver ledsagare under resan, skall tillståndet gälla även ledsagaren.

7 § Tillstånd till riksfärdtjänst får förenas med föreskrifter om färdsätt.

LPT – Lag (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård

Förutsättningar för tvångsvård

3 § Tvångsvård får ges endast om

1. patienten lider av en allvarlig psykisk störning,
2. patienten på grund av sitt psykiska tillstånd och sina personliga förhållanden i övrigt har ett oundgängligt behov av psykiatrisk vård, som inte kan tillgodoses på annat sätt än genom att patienten är intagen på en sjukvårdsinrättning för heldygnsvård, och
3. patienten motsätter sig sådan vård som sägs i 2 eller till följd av sitt psykiska tillstånd uppenbart saknar förmåga att ge uttryck för ett grundat ställningstagande i frågan.

Tvångsvård får inte ges, om patientens psykiska störning enligt första stycket 1 utgör enbart en utvecklingsstörning.

Vid bedömning av vårdbehovet enligt första stycket 2 skall även beaktas, om patienten till följd av sin psykiska störning är farlig för annans personliga säkerhet eller fysiska eller psykiska hälsa.

Lag 1993:399.

LRV – Lag (1991:1129) om rättspsykiatrisk vård

Beslut om rättspsykiatrisk vård

3 § Föreskrifter om beslut av domstol om överlämnande till rättspsykiatrisk vård finns i 31 kap. 3 § brottsbalken.

4 § Den som avses i 1 § andra stycket 2 eller 3 får ges rättspsykiatrisk vård om

1. han lider av en allvarlig psykisk störning,
2. han med hänsyn till sitt psykiska tillstånd och sina personliga förhållanden i övrigt har behov av psykiatrisk vård, som kan tillgodoses genom att han är intagen på en sjukvårdsinrättning, och
3. han motsätter sig sådan vård eller till följd av sitt psykiska tillstånd uppenbart saknar förmåga att ge uttryck för ett grundat ställningstagande i frågan.

Om någon som vårdas enligt lagen (1991:1128) om psykiatrisk tvångsvård anhålls, häktas, tas in på en enhet för rättspsykiatrisk undersökning eller tas in i eller förpassas till kriminalvårdsanstalt, skall beslutet om sådan vård anses som beslut om rättspsykiatrisk vård.

RF – Regeringsformen

Grundläggande fri- och rättigheter

1 § Varje medborgare är gentemot det allmänna tillförsäkrad

1. yttrandefrihet: frihet att i tal, skrift eller bild eller på annat sätt meddela upplysningar samt uttrycka tankar, åsikter och känslor,
2. informationsfrihet: frihet att inhämta och mottaga upplysningar samt att i övrigt taga del av andras yttranden,

3. mötesfrihet: frihet att anordna och bevista sammankomst för upplysning, meningsyttring eller annat liknande syfte eller för framförande av konstnärligt verk,
  4. demonstrationsfrihet: frihet att anordna och delta i demonstration på allmän plats,
  5. föreningsfrihet: frihet att sammansluta sig med andra för allmänna eller enskilda syften,
  6. religionsfrihet: frihet att ensam eller tillsammans med andra utöva sin religion.
- Beträffande tryckfriheten och motsvarande frihet att yttra sig i ljudradio, television och vissa liknande överföringar, filmer, videogram och andra upptagningar av rörliga bilder samt ljudupptagningar gäller vad som är föreskrivet i tryckfrihetsförordningen och yttrandefrihetsgrundlagen.
- I tryckfrihetsförordningen finns också bestämmelser om rätt att taga del av allmänna handlingar.

Lag 1991:1471.

---

5 § Varje medborgare är skyddad mot kroppsstraff. Han är därjämte skyddad mot tortyr och mot medicinsk påverkan i syfte att framtvunga eller hindra yttranden.

6 § Varje medborgare är gentemot det allmänna skyddad mot påtvingat kroppsligt ingrepp även i annat fall än som avses i 4 och 5 §§. Han är därjämte skyddad mot kroppsvisitation, husrannsakan och liknande intrång samt mot undersökning av brev eller annan förtrolig försändelse och mot hemlig avlyssning eller upptagning av telefonsamtal eller annat förtroligt meddelande.

---

8 § Varje medborgare är gentemot det allmänna skyddad mot frihetsberövande. Han är även i övrigt tillförsäkrad frihet att förflytta sig inom riket och att lämna detta.

---

12 § De fri- och rättigheter som avses i 1 § 1-5 samt 6 och 8 §§ och i 11 § andra stycket får, i den utsträckning som 13-16 §§ medger, begränsas genom lag. Efter bemyndiganden i lag får de begränsas genom annan författning i de fall som anges i 8 kap. 7 § första stycket 7 och 10 §. ---

Begränsning som avses i första stycket får göras endast för att tillgodose ändamål som är godtagbart i ett demokratiskt samhälle. Begränsningen får aldrig gå utöver vad som är nödvändigt med hänsyn till det ändamål som har föranlett den och ej heller sträcka sig så långt att den utgör ett hot mot den fria åsiktsbildningen såsom en av folkstyrelsens grundvalar. Begränsning får ej göras enbart på grund av politisk, religiös, kulturell eller annan sådan åskådning.

SekrL – Sekretesslag (1980:100)

7 kap. Sekretess med hänsyn främst till skyddet för enskilds personliga förhållanden

1 § Sekretess gäller, om inte annat följer av 2 §, inom hälso- och sjukvården för uppgift om enskilds hälsotillstånd eller andra personliga förhållanden, om det inte står klart att uppgiften kan röjas utan att den enskilde eller någon honom närstående lider men. Detsamma gäller...

2 § Sekretessen enligt 1 § gäller inte

1. beslut i ärenden enligt lagstiftningen om psykiatrisk tvångsvård eller rättspsykiatrisk vård, om beslutet angår frihetsberövande åtgärd,
2. beslut enligt smittskyddslagen (1988:1472), om beslutet angår frihetsberövande åtgärd och avser annan sjukdom än som anges i 1.3 bilagan till nämnda lag,
3. beslut i ärende om ansvar eller behörighet för personal inom hälso- och sjukvården,
4. beslut i fråga om omhändertagande eller återlämnande av patientjournal.

Beträffande anmälan i ärende om ansvar eller behörighet för personal inom hälso- och sjukvården gäller sekretess för uppgifter som avses i 1 §, om det kan antas att den som uppgiften rör eller någon honom närstående lider betydande men om uppgiften röjs.

Lagar 1991:1964, 1992:890 och 1994 :595.

3 § Sekretessen enligt 1 § gäller också i förhållande till den vård- eller behandlingsbehövande själv i fråga om uppgift om hans hälsotillstånd, om det med hänsyn till ändamålet med vården eller behandlingen är av synnerlig vikt att uppgiften inte lämnas till honom.

4 § Sekretess gäller inom socialtjänsten för uppgift om enskilds personliga förhållanden, om det inte står klart att uppgiften kan röjas utan att den enskilde eller någon honom närstående lider men. Sekretessen...

SoL – Socialtjänstlag (1980:620)

Socialtjänstens mål

1 § Samhällets socialtjänst skall på demokratins och solidaritetens grund främja människornas ekonomiska och sociala trygghet, jämnlighet i levnadsvillkor och aktiva deltagande i samhällslivet.

Socialtjänsten skall under hänsynstagande till människans ansvar för sin och andras sociala situation inriktas på att frigöra och utveckla enskildas och grupperns egna resurser.

Verksamheten skall bygga på respekt för människornas självbestämmanderätt och integritet. När åtgärder rör barn skall särskilt beaktas vad hänsynen till barnets bästa kräver. **Lag 1997:313.**

Kommunens ansvar

2 § Varje kommun svarar för socialtjänsten inom sitt område.

3 § Kommunen har det yttersta ansvaret för att de som vistas i kommunen får det stöd och den hjälp som de behöver.

Detta ansvar innebär ingen inskränkning i det ansvar som vilar på andra huvudmän.

Socialnämndens uppgifter

5 § Till socialnämndens uppgifter hör att göra sig väl förtrogen med levnadsförhållandena i kommunen, medverka i samhällsplaneringen och i samarbete med andra samhällsorgan, organisationer, föreningar och enskilda främja goda miljöer i kommunen, informera om socialtjänsten i kommunen, genom uppsökande verksamhet och på annat sätt främja förutsättningarna för goda levnadsförhållanden,

svara för omsorg och service, upplysningar, råd, stöd och vård, ekonomisk hjälp och annat bistånd till familjer och enskilda som behöver det.

Socialnämnden bör genom stöd och avlösning underlätta för dem som vårdar närstående som är långvarigt sjuka eller äldre eller som har funktionshinder. **Lag 1997:313.**

Rätten till bistånd

6 § Den som inte själv kan tillgodose sina behov eller kan få dem tillgodosedda på annat sätt har rätt till bistånd av socialnämnden för sin försörjning (försörjningsstöd) och för sin livsföring i övrigt (annat bistånd) på de villkor som anges i 6 b- 6 f §§. **Lag 1997:313.**

6 a § Den enskilde skall genom biståndet tillförsäkras en skälig levnadsnivå. Biståndet skall utformas så att det stärker hans eller hennes resurser att leva ett självständigt liv. **Lag 1997:313.**

6 b § Försörjningsstöd lämnas för skäliga kostnader för

1. livsmedel, kläder och skor, lek och fritid, förbrukningsvaror, hälsa och hygien samt dagstidning, telefon och TV-avgift,
2. boende, hushållsel, arbetsresor, hemförsäkring, läkarvård, akut tandvård, glasögon samt medlemskap i fackförening och arbetslöshetskassa.

Skäliga kostnader enligt första stycket 1 skall i enlighet med vad regeringen närmare föreskriver beräknas enligt en för hela riket gällande norm (riksnorm) på grundval av officiella prisundersökningar rörande olika hushållstypers baskonsumtion. Om det i ett enskilt fall finns särskilda skäl, skall socialnämnden dock beräkna dessa kostnader till en högre nivå. Nämnden får också i ett enskilt fall beräkna kostnaderna till en lägre nivå, om det finns särskilda skäl för detta. **Lag 1997:313.**

---

6 f § Med annat bistånd avses hjälp i hemmet samt särskilt boende för service och omvårdnad för äldre eller bostad med särskild service för funktionshindrade. **Lag 1997:313.**

6 g § Socialnämnden får ge bistånd i annan form än eller utöver vad som följer av 6 b och 6 f §§, om det finns skäl för det. **Lag 1997:313.**

6 h § En person som önskar flytta till en annan kommun, men till följd av ålderdom, funktionshinder eller allvarlig sjukdom har ett varaktigt behov av omfattande vård- och omsorgsinsatser och därför inte kan bosätta sig där utan att inflyttningskommunen erbjuder behövliga insatser, får hos den kommunen ansöka om sådana insatser som avses i 6 f §. En sådan ansökan skall behandlas som om den enskilde var bosatt i inflyttningskommunen. Det förhållandet att den sökandes behov är tillgodosedda i hemkommunen får inte beaktas vid prövning enligt första stycket.

På begäran av inflyttningskommunen är hemkommunen skyldig att bistå den förra kommunen med den utredning som kan behövas för bedömningen av ansökan. **Lag 1997:740.**

Allmänna riktlinjer för socialnämndens verksamhet

7 § Socialnämndens medverkan i samhällsplaneringen skall bygga på nämndens sociala erfarenheter och särskilt syfta till att påverka utformningen av nya och äldre bostadsområden i kommunen. Nämnden skall också verka för att offentliga lokaler och allmänna kommunikationer utformas så att de blir lätt tillgängliga för alla. Socialnämnden skall även i övrigt ta initiativ till och bevaka att åtgärder vidtas för att skapa en god samhällsmiljö och goda förhållanden för barn och ungdom, äldre och andra grupper som har behov av samhällets särskilda stöd. Socialnämnden skall i sin verksamhet främja den enskildes rätt till arbete, bostad och utbildning.

7 a § Insatser inom socialtjänsten skall vara av god kvalitet.

För utförandet av socialnämndens uppgifter skall det finnas personal med lämplig utbildning och erfarenhet.

Kvaliteten i verksamheten skall systematiskt och fortlöpande utvecklas och säkras.

För insatser inom omsorger om äldre människor eller människor med funktionshinder får regeringen, eller den myndighet regeringen bestämmer, meddela sådana föreskrifter som behövs till skydd för enskildas liv, personliga säkerhet eller hälsa. **Lag 1998:855.**

---

9 § Socialnämndens insatser för den enskilde skall utformas och genomföras tillsammans med honom och vid behov i samverkan med andra samhällsorgan och med organisationer och andra föreningar.

När en åtgärd rör ett barn...

10 § Socialnämnden bör genom hemtjänst, dagverksamheter eller annan liknande social tjänst underlätta för den enskilde att bo kvar hemma och att ha kontakt med andra. Nämnden bör även i övrigt tillhandahålla sociala tjänster genom rådgivningsbyråer, socialcentraler och liknande, social jour eller annan därmed jämförlig verksamhet. Nämnden kan utse en särskild person (kontaktperson) eller en familj med uppgift att hjälpa den enskilde och hans närmaste i personliga angelägenheter, om den enskilde begär eller samtycker till det. För barn... **Lag 1998:855.**

Omsorger om äldre människor

19 § Socialnämnden skall verka för att äldre människor får möjlighet att leva och bo självständigt och under trygga förhållanden och med respekt för deras självbestämmande och integritet. **Lag 1997:313.**

20 § Socialnämnden skall verka för att äldre människor får goda bostäder och ge dem som behöver det stöd och hjälp i hemmet och annan lättåtkomlig service. Kommunen skall inrätta särskilda boendeformer för service och omvårdnad för äldre människor med behov av särskilt stöd. **Lag 1997:313.**

20 a § Socialnämnden skall göra sig väl förtrogen med levnadsförhållandena i kommunen för äldre människor samt i sin uppsökande verksamhet upplysa om socialtjänstens verksamhet på detta område. Kommunen skall planera sina insatser för äldre. I planeringen skall kommunen samverka med landstinget samt andra samhällsorgan och organisationer. **Lag 1993:390.**

---

35 § För familjerådgivning, hemtjänst, verksamhet för barn och ungdom enligt 12 § som inte är stöd- och hjälpinsatser av behandlingskaraktär, sådant boende som avses i 20 § andra stycket eller 21 § tredje stycket eller annan liknande social tjänst får kommunen ta ut skäliga avgifter enligt grunder som kommunen bestämmer.

Avgifterna får dock inte överstiga kommunens självkostnader.

Avgifter för hemtjänst får inte, tillsammans med avgifter som avses i 26 § tredje stycket hälso- och sjukvårdslagen (1982:763), uppgå till så stort belopp att den enskilde inte förbehålls tillräckliga medel för sina personliga behov, boendekostnad och andra normala levnadskostnader. När avgifterna fastställs skall kommunen försäkra sig om att omsorgstagarens make eller sambo inte drabbas av en oskäligt försämrad ekonomisk situation. **Lag 1998:855.**

Handläggning av ärenden m.m.

50 § Socialnämnden skall utan dröjsmål inleda utredning av vad som genom ansökan eller på annat sätt har kommit till nämndens kännedom och som kan föranleda någon åtgärd av nämnden.

Vad som har kommit fram vid utredning och som har betydelse för ett ärendes avgörande skall tillvaratas på ett betryggande sätt. **Lag 1997:313.**

---

51 § Handläggning av ärenden som rör enskilda samt genomförande av beslut om stödinsatser, vård och behandling skall dokumenteras. Dokumentationen skall utvisa beslut och åtgärder som vidtas i ärendet samt faktiska omständigheter och händelser av betydelse. Handlingar som rör enskildas personliga förhållanden skall förvaras så att den som är obehörig inte får tillgång till dem. **Lag 1997:313.**

52 § Dokumentationen skall utformas med respekt för den enskildes integritet. Den enskilde bör hållas underrättad om de journalanteckningar och andra anteckningar som förs om honom. Om den enskilde anser att någon uppgift i dokumentationen är oriktig skall det antecknas. **Lag 1997:313.**

---

60 § Anteckningar och andra uppgifter i en personakt som tillhör socialnämndens personregister skall gallras fem år efter det sista anteckningen gjordes i akten. Gallring skall dock inte ske så länge uppgifter om samma person inte har gallrats av nämnden enligt andra stycket.

Uppgifter i personregister som avses i 59 § första stycket skall gallras fem år efter det att de förhållanden som uppgiften avser upphört.

Gallringen skall vara avslutad senast kalenderåret efter det att gallringsskyldigheten inträdde. **Lag 1990:789.**

Tillsyn över socialtjänsten

67 § Socialstyrelsen har tillsyn över socialtjänsten i riket. Styrelsen skall följa och vidareutveckla socialtjänsten. Till ledning för tillämpningen an denna lag utfärdar socialstyrelsen allmänna råd.

68 § Länsstyrelsen skall inom länet följa socialnämndernas tillämpning av denna lag, informera och ge råd till allmänheten i frågor som rör socialtjänsten, biträda socialnämnderna med råd i deras verksamhet, främja samverkan på socialtjänstens område mellan kommunerna och andra samhällsorgan, även i övrigt se till att socialnämnderna fullgör sina uppgifter på ett ändamålsenligt sätt.

Lag 1997:313.

Föreskrifter om enskild verksamhet m.m.

69 § Ett bolag, en förening, en samfällighet, en stiftelse eller en enskild individ får inte utan tillstånd av länsstyrelsen yrkesmässigt bedriva verksamhet i form av

1. hem för vård eller boende,
2. särskilda boendeformer motsvarande sådana som avses i 20 § andra stycket eller 21 § tredje stycket,
3. hem för viss annan heldygnsvård,
4. hem eller öppen verksamhet för vård under en begränsad del av dygnet.

Tillstånd skall sökas hos länsstyrelsen i det län där verksamheten skall bedrivas.

Tillstånd behövs inte för sådan verksamhet som kommunen genom avtal enligt 4 § tredje stycket har överlämnat till enskild att utföra. **Lag 1997:313.**

69 a § Tillstånd att bedriva sådan verksamhet som avses i 69 § får beviljas endast om verksamheten uppfyller kraven på god kvalitet och säkerhet.

Tillstånd får förenas med villkor av betydelse för kvalitet och säkerhet i verksamheten.

Om verksamheten helt eller till väsentlig del ändras eller flyttas, skall nytt tillstånd sökas.

Lag 1997:313.

69 b § Länsstyrelsen har tillsyn över

1. annat hem för vård eller boende än sådant som avses i 23 a §,
2. verksamhet för vilken det krävs tillstånd enligt 69 § första stycket 2-4,
3. verksamhet som kommunen genom avtal enligt 4 § tredje stycket har överlämnat till en enskild att utföra,
4. annan enskild verksamhet än sådan som omfattas av 1-3 från vilken kommunen upphandlar tjänster för att fullgöra skyldigheter enligt denna lag.

Länsstyrelsen har rätt att inspektera sådan verksamhet och får inhämta de upplysningar och ta del av de handlingar som behövs för tillsynen. **Lag 1997:313.**

69 c § Verksamhet för vilken det krävs tillstånd enligt 69 § första stycket står under löpandetillsyn av socialnämnden i den kommun där verksamheten är belägen. Nämnden har rätt att inspektera verksamheten och får inhämta de upplysningar och ta del av de handlingar som behövs för tillsynen.

Om socialnämnden får kännedom om missförhållanden i enskild verksamhet som står under länsstyrelsens tillsyn, skall socialnämnden underrätta länsstyrelsen om det. **Lag 1997:313.**

70 § Om det föreligger något missförhållande i sådan verksamhet som står under länsstyrelsens tillsyn enligt 69 b §, skall länsstyrelsen förelägga den som ansvarar för verksamheten att avhjälpa missförhållandet.

Om missförhållandet är allvarligt och länsstyrelsens föreläggande inte efterkoms, får länsstyrelsen förbjuda fortsatt verksamhet. **Lag 1997:313.**

70 a § Bestämmelserna i 51 och 52 §§ gäller i tillämpliga delar i enskild verksamhet som står under länsstyrelsens tillsyn enligt 69 b §. Dokumentationen skall bevaras så länge den kan antas ha betydelse för åtgärder i verksamheten. **Lag 1997:313.**

70 b § En handling i en personakt i enskild verksamhet som står under länsstyrelsens tillsyn enligt 69 b § skall, om det begärs av den akten rör, så snart som möjligt tillhandahållas denne för läsning eller avskrivning på stället eller i avskrift eller kopia, om inte annat följer av 71 a §.

Frågor om utlämnande enligt första stycket prövas av den som ansvarar för personakten. Anser denne att personakten eller någon del av den inte bör lämnas ut, skall han genast med eget yttrande överlämna frågan till länsstyrelsen för prövning. **Lag 1997:313.**

70 c § Länsstyrelsen får besluta att en personakt i enskild verksamhet som står under länsstyrelsens tillsyn enligt 69 b § skall tas om hand

1. om verksamheten upphör,
2. om det på sannolika skäl kan antas att personakten inte kommer att handhas enligt föreskrifterna i denna lag eller enligt föreskrifter som meddelats med stöd av lagen, eller
3. om den som ansvarar för personakten ansöker om det och det finns ett påtagligt behov av att akten tas om hand.

En omhändertagen personakt skall återlämnas, om det är möjligt och det inte finns skäl för omhändertagande enligt första stycket. Beslut i fråga om återlämnande meddelas av länsstyrelsen efter ansökan av den som vid beslutet om omhändertagandet ansvarade för personakten.

Personakter som tagits om hand enligt första stycket skall förvaras avskilda hos arkivmyndigheten i den kommun där akterna omhändertagits. Personakterna skall bevaras i minst två år från det att de kom in till arkivmyndigheten. En myndighet som har hand om en personakt som har omhändertagits har, om en uppgift ur akten begärs för särskilt fall, samma skyldighet att lämna uppgiften som den haft som ansvarat för akten före omhändertagandet.

Lag 1997:313.

Anmälan om missförhållanden i omsorger om äldre eller funktionshindrade

71 a § Var och en som är verksam inom omsorger om äldre människor eller människor med funktionshinder skall vaka över att dessa får en god omvårdnad och lever under trygga förhållanden. Den som uppmärksammar eller får kännedom om ett allvarligt missförhållande i omsorgerna om någon enskild skall genast anmäla förhållandet till tillsynsmyndigheten.

Första stycket gäller även inom motsvarande yrkesmässigt bedriven enskild verksamhet. Anmälan skall göras till den som är ansvarig för verksamheten. Den ansvarige har att utan dröjsmål avhjälpa missförhållandet eller anmäla detta till tillsynsmyndigheten. **Lag 1998:855.**

Tystnadsplikt

71 b § Den som är eller har varit verksam inom yrkesmässigt bedriven enskild verksamhet som avser insatser enligt denna lag får inte obehörigen röja vad han därvid har erfarit om enskildas personliga förhållanden. **Lag 1993:390.**

71 c § Den som är eller har varit verksam inom enskild familjerådgivning får inte obehörigen röja en uppgift som en enskild lämnat i förtroende eller som inhämtats i samband med rådgivningen. **Lag 1996:140.**

Överklagande av beslut

73 § Socialnämndens beslut får överklagas hos allmän förvaltningsdomstol, om nämnden har meddelat beslut i fråga om försörjningsstöd enligt 6 b §, vägran eller nedsättning av fortsatt försörjningsstöd, annat bistånd enligt 6 f §, ansökan enligt 6 h §, medgivande, återkallelse av medgivande eller om samtycke enligt 25 §, eller förbud eller begränsning enligt 27 §.

Beslut i fråga om bistånd till annan får inte överklagas enligt första stycket.

Beslut i frågor som avses i första stycket gäller omedelbart. En länsrätt eller kammarrätt får dock förordna att dess beslut skall verkställas först sedan det har vunnit laga kraft. **Lag 1998:384.**

74 § Länsstyrelsens beslut i ärenden om tillstånd enligt 69 §, om föreläggande eller förbud enligt 70 § och om omhändertagande av personakt enligt 70 c § får överklagas hos allmän förvaltningsdomstol. I fråga om överklagande av länsstyrelsens beslut enligt 70 b § gäller i tillämpliga delar bestämmelserna i 15 kap. 7 § sekretesslagen (1980:100).

Länsstyrelsens beslut om föreläggande eller förbud enligt 70 § och om omhändertagande av personakt enligt 70 c § samt domstols motsvarande beslut gäller omedelbart.

Polismyndigheten skall lämna den hjälp som behövs för att verkställa ett beslut om omhändertagande av personakt. **Lag 1998:384.**

74 a § Prövningstillstånd krävs vid överklagande till kammarrätten av beslut enligt denna lag. **Lag 1998:384.**

ÄktB – Äktenskapsbalk (1987:230)

6 kap. Underhåll.

4 § Kan den ena maken på grund av sjukdom eller bortavaro inte själv sköta sina angelägenheter och fattas det medel för familjens underhåll, får den andra maken i behövlig omfattning lyfta den sjuka eller bortavarande makens inkomst och avkastning av dennes egendom samt kvittera ut banktillgodohavanden och andra penningmedel. Detta gäller dock ej, om samlevnaden mellan makarna upphört eller om det finns fullmäktig, förmyndare, god man eller förvaltare som har rätt att företräda den sjuka eller bortavarande maken i dessa angelägenheter.

Rättshandling som avses i första stycket är bindande för den sjuka eller bortavarande maken även om medlen inte behövdes för familjens underhåll, såvida tredje man varken insåg eller borde ha insett att behovet inte förelåg. **Lag (1988:1254)**